

BETEKINTŐ

2016/1. szám

TARTALOMJEGYZÉK

Gellért Ádám: Magyar csapatok a „véres övezetben”

Ungváry Krisztián: Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941–1944.
Esemény – Elbeszélés – Utóélet. Osiris Kiadó, Budapest, 2015.

Orgoványi István: A magyar határőrizeti és határvédelmi szervek jelentései a csehszlovákiai magyarság kitelepítéséről 1946–1947

Vukman Péter: Megfigyelés, beszerzés, koncepciós perek

Hat jugoszláv politikai emigráns és az állambiztonság (1948–1955) II. rész A koncepciós per és következményei

Pál István: Egy „független” jogi tanácsadó

Tarján Imre esete a londoni magyar hírszerző rezidentúrával

Unger Gabriella: Az ügynök hét élete III.

Kérdemesült ügynökök

Palasik Mária: A szolgálati helyéről eltűnt hírszerző

Az USA-ban politikai menedékjogért folyamodó Szabó László története

Takács Tibor: Bepiszkított szocializmus, avagy dekorációelhárítás az 1970-es években

Eperjesi Zoltán: Szemléletváltás szükséges: nem elég csak a Stasira összpontosítani

Ilko-Sascha Kowalczuk: Stasi konkret. Überwachung und Repression in der DDR (Beck'sche Reihe; 6026), München: C.H.Beck, 2013, 428 Seiten.

Magyar csapatok a „véres övezetben”

Ungváry Krisztián: *Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941–1944. Esemény – Elbeszélés – Utóélet. Osiris Kiadó, Budapest, 2015.*

Bevezetés

1933–1945 között tizennégymillió polgári személy, fegyvertelen férfiak, nők, gyerekek és idősek haltak erőszakos halált a „véres övezetben”. Itt, a Közép-Lengyelországtól Ukrajnáig, Belorusszián és a balti államokon keresztül Nyugat-Oroszorszáig terjedő térségben vívta harcát két totális diktatúra, s ezen a területen zajlottak le a Hitler és Sztálin politikájával fémjelzett tömeggyilkosság-sorozatok. Ez volt az a térség, ahol a világtörténelem legpusztítóbb konfliktusában, a második világháborúban, a részt vevő katonák fele elesett.¹ Ungváry Krisztián munkája fontos és időszerű hozzájárulás a Timothy Snyder amerikai történész által vizsgált „véres övezetben” lejátszódott eseményekhez. Ungváry célja az volt, hogy feltárja ennek az elképzelt területnek az egy részét 1941–1944 között megszállás alatt tartó magyar katonai alakulatok történetét.²

Ungváry több mint húsz éve folytat alapkutatásokat a témában,³ és aktív részese volt nemcsak a magyar, hanem a Németországban zajló vitáknak, különösen a Wehrmacht megítéléséről, a *Vernichtungskrieg, Verbrechen der Wehrmacht* kiállítás⁴ kapcsán kirobbant polémiainak.⁵ A *Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941–1944. Esemény – Elbeszélés – Utóélet* c. könyv, ahogy azt a szerző külön is jelzi,⁶ *A magyar honvédség a második világháborúban* c., 2004-ben megjelent munkája vonatkozó fejezeteinek önálló monográfiává bővített változata.⁷ A több mint tíz évvel ezelőtt megjelent könyv visszafogott szakmai fogadtatásra talált, alaposabb szakrecenzió nem is született a könyvről.⁸ Az ismertetések a megszálló csapatokról szóló fejezetet a könyv csúcspontjának,⁹ a téma részletes bemutatását pedig a kötet külön érdemének tartották.¹⁰

Ungváry könyve egy három évvel ezelőtt kirobbant történészvita gyümölcseként született meg. A Krausz Tamás és Varga Éva által megjelentetett, *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok, 1941–1947* c. mű élénk szakmai vitát váltott ki.¹¹ A terjedelmes eszmecsere főbb pontjai a következők voltak: a magyar csapatok megszállt területen elkövetett bűncselekményei, a kirobbant partizánháború terjedelme és következményei, valamint a közölt dokumentumok (Rendkívüli Állami Bizottság, RÁB) forrásértéke.¹² A néhol heves szakmai disputa anyagából külön kötet is készült.¹³ Ungváry könyve egyfajta összegző történészi válasznak is tekinthető a vitában elhangzottakra.¹⁴

Ugyan a szerző deklarált célja elsősorban az eseménytörténet monografikus leírása, felvillantja a háború társadalomtörténeti vonatkozásainak legjellemzőbbnek tartott részeit is. A szerző ugyanakkor külön kiemeli, hogy ezekben a kérdésekben összefoglaló feldolgozások híján a monografikus igényre törekvés nélkül dolgozott, így csupán érinti, és nem részletezi a hadbírósi eljárások, a munkaszolgálat, a háború tágabb társadalomtörténete, a partizánok és a magyar csapatok, a holokauszt és a megszállás, a nők és a háború viszonyát, valamint az egyes magyar parancsnokságok működésének kérdéscsoportjait. Ungváry tehát arra vállalkozott, hogy az eseménytörténet vonatkozásában „a Magyarországon és Németországban elérhető hadműveleti és bírósági, valamint egyéb anyagok többségének kiértékelésével, valamint a legújabb orosz és német nyelvű szakirodalom felhasználásával egy első kísérletet tegyen a téma monografikus

feldolgozására”.¹⁵ Ez lényegében a megszálló csapatok hadműveleteinek leírását jelenti. Erre vonatkozik tehát az alcímben jelzett esemény szó. Az „elbeszélés” szó forráskezelési és módszertani megfontolásokra utal, vagyis arra, hogy egy eseményt vagy eseménysort több különböző perspektívából jelenít meg. Az „utóélet” pedig azt jelzi, hogy kitér a főbb magyar szereplők háború utáni sorsára is.¹⁶

A könyv tematikus fejezetekre oszlik: elsőként megismerjük a német vezetés megszállással kapcsolatos koncepcióit és a megszállás általános gyakorlatát, majd a szovjet partizánháború megszervezését, a magyar megszállási gyakorlatot, s végül az egyes seregtestek tevékenységének történetét. A könyvet a partizánháborút értékelő, illetve a háború utáni felelősségre vonásokat tartalmazó fejezet zárja.

Források

Ungváry hatalmas mennyiségű levéltári iratanyagot mozgatott meg és épített be könyvébe. Még úgy is a források bőségével kellett küzdenie, hogy a megszálló erők működéséről rendkívül kevés magyar dokumentum maradt az utókorra. Egyetlen hadosztály vagy hadtest hadinaplója sem lelhető fel magyar levéltárakban, s a gyalogezredek iratanyagának 99%-a is hiányzik a levéltári raktárok polcairól. A szerző művének gerincét így a freiburgi Német Szövetségi Levéltárban található német felettes katonai parancsnokságok iratai adják. Szintén felhasználta a Hadtörténeti Levéltár csapatanyagában található korabeli iratokat és a tanulmánygyűjteményben található visszaemlékezéseket, valamint kisebb részben a tábori bíróságok anyagait. Kiegészítő és kontrolljelleggel hasznosította a Budapest Főváros Levéltárában és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található számtalan nyomozati és bírósági aktát. A szerző nem folytatott orosz levéltári kutatásokat, az ukrán partizániratok forrása Alexander Gogun legújabb könyvében idézett dokumentumrészletek.¹⁷ Mivel Ungváry egy másik történész által megszürt iratokból dolgozott, a jövőben a témával foglalkozó kutatóknak elsődleges feladata lesz ezeknek az iratoknak a rendszerező feldolgozása.¹⁸ A szerző szórványosan és kiegészítő jelleggel felhasználta a Krausz–Varga szerzőpáros dokumentumkötetében közreadott iratokat,¹⁹ valamint tizenhat, a USC Shoah Foundation által túlélőkkel készített orosz nyelvű interjút.

Historiográfia

Ungváry már az első oldalon leszögezi, hogy a magyar megszállás és a szovjet partizánháború története elválaszthatatlan egymástól.²⁰ Az erre vonatkozó rövid historiográfiai részben a szerző cáfolni igyekszik az ideológiai és politikai elfogultságon alapuló tévképzeteket: magyart és oroszot egyaránt.²¹ Ungváry röviden bemutatja a korábbi magyar, német és orosz szakirodalmi munkákat, ám ezek csak ritkán jelennek meg a fejezetek hivatkozásaiban. Ilyenkor is legtöbbször csak tovább utalnak a mű egészére, mintsem hogy konkrét megállapításokat, trendeket idéznének, vagy ütköztetnék érvelésüket a szerző álláspontjával.²² A szerző hosszan kitér az 1989 előtti szakirodalom problematikusságára, ám kevés helyet szentel annak, hogy miként is foglalkozik a témával a nemzetközi szakirodalom. Mivel a könyvön vörös fonalként halad végig a szovjet partizánháború és az erőszak kölcsönös eszkalációjának témája, érdemes lett volna külön, értékelő historiográfiai részt szentelni a partizánháború gazdag német és szovjet-orosz szakirodalmának. Ez az alfejezet segítette volna az olvasót a szerző későbbi állításainak értékelésében és álláspontjának tágabb keretek közötti elhelyezésében. A néhány oldal terjedelmű összegzés bemutathatta volna azokat a trendeket, amelyek alakították és ma is uralják a külföldi szakirodalmat. A recenzens szívesen olvasott volna több tartalmi vitát a kárhoztatott (vagy akár más) szerzőkkel. Főleg azért, mert a szerző nem vállalkozott a

partizánháború történeti-elvi helyének, valamint a szovjet partizánmozgalom katonai és politikai jelentőségének, szakaszainak bemutatására.²³ Pedig lett volna honnan meríteni, hatalmas a partizánháború nemzetközi szakirodalma. Sajnálatos, hogy még csak említés szintjén sem jelennek meg Armstrong,²⁴ Richter,²⁵ Grenkewich és Glantz,²⁶ Heer,²⁷ Shepherd,²⁸ Slepjan,²⁹ Hill,³⁰ Nolte,³¹ Fritz³² munkái. Különösen fontos lett volna figyelembe venni Philip Blood munkáját, amelyik végigköveti a partizánok (*Partisanenbekämpfung*) és az ún. partizán bandák (*Bandenbekämpfung*) elleni német fellépés evolúcióját és fordulópontjait.³³

Egy kibővített historiográfiai fejezet már csak azért is kulcsfontosságú lett volna, mert, ahogy azt a szerző megjegyzi, a magyar csapatok a német megszállási politika végrehajtói voltak, önálló megszállási politikával nem rendelkeztek.³⁴ A vonatkozó szakirodalmi művek bemutatása végigvezethetett volna a téma történeti feldolgozásának evolúcióján és bevezetett volna azokba az alapproblémákba, amelyekkel Ungváry is próbál megbirkózni.

A Wehrmacht háborúban játszott szerepét az 1990-es évek közepétől kezdve folyamatosan értékelte át a német történettudomány.³⁵ A történészek többsége eltávolodott a „tiszta Wehrmacht”-képtől, és a hitleri katonai gépezetet a megsemmisítő háború (*Vernichtungskrieg*) egyik kivitelezőjeként mutatta be.³⁶ A német szakirodalom rendkívül alapos monográfiákkal rendelkezik a Szovjetuniót megtámadó és megszálló német haderőről (*Ostheer*). Klaus-Arnold Jochen átfogó munkát írt a német megszállási politikáról, külön hangsúlyt helyezve az erőszak és a partizánháború brutalizálódásának okaira.³⁷ Dieter Pohl szintén átfogó kötetet szentelt a német megszállási politikának, részletezve a területen elkövetett erőszak és a partizánháború fázisait, valamint annak lakosságra gyakorolt hatását.³⁸ Johannes Hürter a katonai parancsnokokra fókuszálva tárta fel az *Ostheer* 1941–1942 közötti tevékenységét.³⁹ Az Ungváry könyvében központi jelentőséggel bíró német hátsó területek (*rückwärtiges Heeresgebiet*) történetét és az élükön álló vezetők, így Erich Friderici, Karl von Roques (Dél Hadseregcsoporthoz tartozó), Max von Schenckendorff (Közép Hadseregcsoporthoz tartozó), valamint Franz von Roques (Észak Hadseregcsoporthoz tartozó) tevékenységét Jörn Hasenclever dolgozta fel.⁴⁰ A 2. hadsereg hátsó területi parancsnokságának működését (*Korück 580*), amely jelentős részben lefedte a magyar Keleti Megszálló Csoport területeit, Christian Hartmann elemezte alaposan.⁴¹

Az egyes, megszállás alatt álló szovjet területeken alkalmazott német politikát is feldolgozták Németországban. A partizánháborútól legjobban sújtott fehér orosz területek történetét Christian Gerlach írta meg monumentális monográfiájában (*Kalkulierte Morde*), aki éppen az összecsapások intenzitása miatt külön fejezetet szentelt a partizánháború korszakolásának és részletes bemutatásának.⁴² Bogdan Musial két könyvet is írt a fehér orosz partizánmozgalom történetéről és társadalomtörténeti aspektusairól,⁴³ amit Alexander Brakel (a partizánok és a civil lakosság kapcsolata),⁴⁴ Waiman Wade Beorn (a Wehrmacht szerepe a fehér orosz zsidóság legyilkolásában),⁴⁵ valamint Bernhard Chiari (a fehér orosz lakosság mindennapjait és a kollaborációt feltáró) munkái egészítik ki.⁴⁶ A német megszállás alatt álló északnyugati orosz területek történetét Jürgen Kilian⁴⁷ és Alexander Hill,⁴⁸ a krími megszállási politikát Manfred Oldenburg⁴⁹ és Norbert Kunz dolgozták fel.⁵⁰ Az ukrán területek német megszállási politikájáról többek között Karel Berkhoff,⁵¹ Eric Steinhart⁵² és Kai Struve írtak.⁵³ Ungváry ezek közül néhány munkát ugyan megemlíti, de egy-két hivatkozást leszámítva nem hasznosítja megállapításait.⁵⁴ Nagyban emelte volna tehát a mű értékét egy kibővített, hosszabb és alaposabb, elemző historiográfiai kitekintés és a már meglévő historiográfia tanulságainak mélyebb használata.

A megszállás politikája

A bevezető részt követően „A német megszállási politika és a magyar megszállók” c. fejezet kívánja bemutatni a német megszállási politikát. Ungváry röviden ismerteti az általános megszállási elveket, majd tematikus alfejezetekben tér ki ezek gyakorlati megvalósulására. A szerző leszögezi, hogy nem beszélhetünk egyfajta megszállási politikáról, hanem a különböző hatalmi központok versengésének köszönhetően több, paramétereiben és végrehajtásában is állandóan változó, többfajta területi variáció létezett. Nem volt mindegy, hogy civil vagy a front közelségéhez mérten, katonai igazgatás alá került-e egy terület.⁵⁵ A megszállási politika milyensége azonban legnagyobb részt attól függött, hogy milyen jövőt szántak a területnek a német élettér megvalósításának hitleri tervében. A Szovjetunió megtámadása előtt kidolgozott gazdasági és megszállási tervek – amiket Ungváry röviden még megemlít – azonban már 1941 őszére-telére átgondolásra szorultak. A német katonai offenzíva lelassulása és az egymással is állandóan versengő, szerepükbe még csak most beletanuló berlini és helyi vezetők konkurenciaharca már korán átírt egyes részletkérdéseket. A központi német megszállási politika 1942–1944 között többszöri változáson ment keresztül, amit területenként változó módon hajtottak végre. Egy rendkívül bonyolult, gazdasági, hadászati és nem utolsósorban ideológiai megfontolások mentén, állandóan változó megszállási politikai mátrix alakult ki a megszállt szovjet területeken.

Ungváry már a fejezet elején jelzi, hogy mindezen kérdéseket csak vázlatosan fogja érinteni, ám általános ismertetése csak az 1941-es év rendkívül rövid, területileg is kizárólag Ukrajnára fókuszáló bemutatására szorítkozik.⁵⁶ Ebben a fejezetben hiányolható az is, hogy nem kizárólag a Wehrmacht volt a hatalom monopolizált birtokosa, sőt, Hitler a katonáknak csak átmeneti szerepet szánt a megszállási politikában. Hermann Göring és rajta keresztül a mezőgazdasági államtitkár, Herbert Backe gazdasági,⁵⁷ Heinrich Himmler és Reinhard Heydrich pedig biztonsági ügyekben rendelkezett komoly hatalommal a megszállt területeken.⁵⁸ A hatalom feldarabolásának, a náci politikai rendszernek voltak a lényeges szereplői a megszállt területeket igazgató vezetők (*Reichskommissar*) is, akiket szintén jobban el kellett volna helyezni a megszállási rendszerben. Erich Kochról, Göring protezsztáltjáról, például szó esik Ukrajna kapcsán, de nem jelenik meg eléggé pregnánsan.⁵⁹ Ukrajna alighanem külön fejezetet érdemelt volna, hiszen a Szovjetunió elleni hadjárat egyik fő célja az ottani természeti kincsek és főleg az élelmiszer megszerzése volt.⁶⁰ Továbbá azért is, mert a térség kiaknázásának módja és mértéke felett éles viták alakultak ki a hadsereg és az Alfred Rosenberg által Berlinből vezetett Keleti Ügyek Minisztériuma között.⁶¹ Legfőképp pedig azért, mert itt tevékenykedett a magyar Nyugati Megszálló Csoport. A fehér orosz területekről pedig egyáltalán nem esik szó, pedig ott működött a Keleti Megszálló Csoport.

Ungváry tematikus alfejezetekben részletezi a német megszállási politika főbb aspektusait. Rövid részekben foglalkozik a lakossággal való bánásmóddal, a német éheztetési politikával, a partizánokkal, a hadifoglyokkal, a kollaboránsokkal valamint a lakossággal való bánásmóddal és a megszállt területeken folyó hétköznappal.⁶² Ezek a részek leíró jellegűek, illetve kisebb esettanulmányok lazán összefűzött csokra. A mégoly érdekes és szemléltető példák azonban nem alkotnak időrendileg vagy területileg koherens egységet, inkább egy-egy terület egy bizonyos időben kimerevített képét adják. Hiányzik azoknak a területileg eltérő trendek bemutatása, amik összessége alkotta az egyes német megszállási politikákat. Mindezek bővebb kifejtése már csak azért is szükséges lett volna, mert ezek a fejezetek lettek volna hivatottak orientálni az olvasót, ám csak kevés strukturált információval szolgálnak a magyar megszálló csapatokra vonatkozó következő fejezetek megértéséhez.

„Az élet a megszállt területen” c. fejezetben dokumentálva van ugyan a berlini központ és a helyi német szervek közötti ellentét, de az okok nincsenek kellőképp kifejtve. Ez abból fakad, hogy nincs külön fejezet a hadjárat- és a megszállási politika eredeti központi

célkitűzéseiről és arról, hogy azok mikor változtak meg (ha megváltoztak), és a helyi szervek hogyan alkalmazkodtak ehhez, illetve a hadjárat kudarcából fakadó helyzethez. Ebbe a fejezetbe illett volna bele annak taglalása is, hogy milyen, részben katonai, főleg azonban politikai okok miatt maradt a terror a megszállók fő eszköze. Érdemes lett volna megvizsgálni azt is, hogy a megtámadott országnak mik voltak a motívumai és főleg: lehetőségei a hódítókkal szembeni védekezés eszközeinek megválasztásában. A készletek és a gyárok, valamint a szakképzett emberek evakuálása és az el nem vihető készletek megsemmisítése egyszerre csökkentette a támadók erejét és az ott maradó lakosság életesélyeit. Egy újabb probléma, hogy a partizánháború központi jelentősége ellenére a könyvben nem található fejezet a német partizánellenes politika központi és az egyes – magyar csapatokat érintő – megszállási övezetek időrendben lebontott szakaszairól. Ez azért furcsa, mert a magyar csapatok tevékenysége elválaszthatatlan az 1941–1944 között többször és területenként eltérő mértékben megvalósuló német gyakorlattól. A könyvben szerepel ugyan egy rövid alfejezet a partizánokkal való bánásmódról, de ez koránt sem fedi le a bonyolult kérdéskört.⁶³

„A partizánháború megszervezése” c. fejezet ezzel szemben jól megírt és információban gazdag része a könyvnek. Ungváry definiálja, hogy azokat tekinti partizánnak, akik „közvetve vagy közvetlenül Moszkvából irányított vezetés alatt álltak és legalább elvileg a megszállók elleni harcra szervezték őket”.⁶⁴ A szerző ebben a részben bemutatja a szovjet partizánmozgalom kialakulását és a magyar erővel szemben álló partizáncsoportokat, ami később fontos lesz a keleti megszálló csoport tevékenységének megértéséhez.

A könyv egynegyedénél tartva jutunk el a magyar csapatok és a németek közötti kapcsolat tárgyalásához. Ez a rendkívül rövid, mindössze ötoldalas alfejezet csupán a német titkos tábori rendőrség (*Geheime Feldpolizei*, GFP), a biztonsági szolgálat (*Sicherheitsdienst*, SD) és a Himmlernek közvetlenül alárendelt felsőbb rendőri és SS-vezető (*Höhere SS und Polizei Führer*, HSSPF) közötti kapcsolatot mutatja be nagy vonalakban. Nem tudjuk meg azonban, hogy milyen volt a kapcsolat a magyar megszálló alakulatok vezetői és a különböző német katonai és civil hatóságok között. Kulcsfejezet lehetett volna tehát „A Wehrmacht és a honvédség”, valamint „Az SS és a honvédség” alfejezetek. Itt azonban csak egy-egy kiragadott esetet mutat be a szerző, mintsem hogy rendszerező bemutatást kapnánk. Még említés szintjén sem jelennek meg a Krausz–Varga páros által közölt kihallgatási jegyzőkönyvek, amik tudósítanak a Keleti Megszálló Csoport és a német hátsó területek parancsnokai közötti viszonyról. Itt különösen Zachár Sándor (Keleti Megszálló Csoport törzsparancsnoka), valamint Álgya-Pap Zoltán (105. hadosztály parancsnoka) kihallgatási jegyzőkönyveit lett volna érdemes felhasználni.⁶⁵

A könyv szempontjából szintén fontos szintetizáló rész lehetett volna „A megszálló csapatok magyar vonalon kapott irányelvei” c. alfejezet, amely azonban mindössze két és fél oldal terjedelemben ad számot erről a kulcsfontosságú kérdéstről. Különösen fontos lett volna azoknak a megszállási irányelveknek az ismertetése, amelyek fennmaradtak a magyar megszálló csapatok iratai között.⁶⁶ Különösen a vezérkari főnökség 4. osztálya által 1942 áprilisában kiadott, „A folyó háború tapasztalatainak ismertetése” c. füzet ért volna meg alaposabb bemutatást és elemzést.⁶⁷ Ungváry idézi Szabó László vezérőrnagy szovjet fogságban készült kihallgatási jegyzőkönyvét, ami szerint az 5. hadosztály parancsnoka még csak nem is látta a 10. sz. direktívát.⁶⁸ Ezt a nehezen hihető állítást azonban cáfolja a fent már idézett Zachár Sándor, aki szerint minden hadosztály-, ezred- és különálló egység parancsnoka megkapta és végrehajtotta a direktívában foglaltakat.⁶⁹ A magyar csapatok kiküldésének felső politikai indokain túl nem olvashatunk arról sem, hogy milyen utasítások érkeztek Budapestről a csapatok felé, mi volt a vezérkari főnökség és a honvédelmi miniszter szerepe a megszállási politika alakításában. Vagy egyáltalán arról, hogy ki és hogyan befolyásolta a magyar megszállási politikát.

„A magyar csapatok viselkedése” c. fejezetben foglaltak (eljárás a lakossággal, fosztogatás, nők, hadbíróági ítéletek a megszállt területen) rendkívül sok, érdekes részletet adnak a megszálló csapatok mindennapjainak értékeléséhez. Ungváry több tucat esetet válogatott ki hangyaszorgalommal a korabeli hadbíróági és a háború után keletkezett bírósági iratokból, valamint csapatanyagból. A könyv e lapjain döbbenetes részletek tárulnak fel a háború és a megszállás mindennapjaiból. A térben és időben is elkülönülő esetetek közül talán a harácsolással kapcsolatban tudunk levonni általános következtetéseket: egyszerűen azért, mert ez volt a megszálló hadsereg egyik legnagyobb és legjobban dokumentált problémája. A szerző által bemutatott többi esetben azonban nem tudunk levonni általános megállapításokat, mivel azok még csak megszálló csoportonként sincsenek lebontva.

A magyar megszálló csapatok

1941 júliusa és októbere között a Gyorshadtest és a Kárpát-csoport, októbertől pedig a Magyar Megszálló Csoport Parancsnokság alakulatai láttak el megszállási feladatokat a Szovjetunió egyes területein. 1942 februárjától a Keleti és Nyugati Megszálló Csoport Parancsnokság alá beosztott csapatok azonban eltérő veszélyességű területeken tevékenykedtek. A Nyugati Csoport a Dnyeper folyótól nyugatra, a Keleti Csoport Brjanszk–Kurszk–Csernyigov térségében látott el megszállási feladatokat. Egyes műszaki alakulatok azonban eljutottak egészen a Kaukázusig, sőt egy egység az Elbrusz lábáig hatolt. Kijevben, Kurszkban, Harkovban, Poltavában és Vinnicjában a megszálló csapatokat kiszolgáló egységek alakítottak magyar állomásparancsnokságokat. Ungváry szerint a Pripjaty folyó mocsaraitól délre alig akadt olyan nagyobb város, ahol ne jött volna létre nagyobb magyar parancsnokság.⁷⁰

A megszálló csapatokat tárgyaló részek a könyv mintegy felét teszik ki: a Nyugati Megszálló Csoportról hetven, a Keletiről kétszer annyi, száznegyvenkét oldal szól. Ungváry ugyanakkor mindössze öt oldalt szentel a nyugati megszálló csoport tevékenységének (192–198.) és tíz oldalt a területen 1941 júliusa és decembere közt lezajlott tömeggyilkosságok leírásának (198–207.). Az ezen megszálló csoport tevékenységével foglalkozó fejezet mintegy nyolcvan százalékát pedig a 49/II. zászlóalj tömeggyilkosságokban való részvételét bemutató esettanulmány és annak szociálpszichológiai elemzése adja (207–262.).⁷¹ A csoport alakulatairól csupán azt tudjuk meg, hogy azt két gyalogdandár adta (121., 124.), amelyek az ukrajnai Wehrmacht-parancsnokság alárendeltségében működtek. A szerző szerint ezek az egységek „aránylag békés körülmények között” tevékenykedtek, ám pár oldalas leíráson túl nem tudunk meg többet a csoport működéséről, az alakulatok felépítéséről, életéről, megszálló tevékenységéről. Csak a 311. oldalon derül ki, hogy 1942 decemberében 8250 katona és kb. 3000 munkaszolgálatos volt a csoport létszáma. A nyugati csoportról aztán legközelebb a 327. oldalon olvasunk, ahol megtudjuk, hogy 1943 februárjában a 2. hadsereg VII. hadteste vette át a Nyugati Megszálló Csoport parancsnokságát.

A nyugati megszálló csoport a hat közigazgatási egységből (*Generalkommissariat*) álló Ukrajna Birodalmi Komisszariátus (RKU) területén tevékenykedett. A területet megszállás alatt tartó német katonai és civil közigazgatási szervek politikája, tevékenysége 1941–1944 között többszöri változáson ment keresztül, ám ennek az eseménytörténetéről is alig tudunk meg valamit. Hiányzik annak a részletes leírása is, hogy milyen szerepet játszottak a terület német megszállási politikájában a magyar egységek. Ezt már csak azért is különösen fontos lett volna, mert egyes területeken más és más módon érvényesültek az állandóan változó központi utasítások. A bővebb kifejtés már csak azért is elkelt volna, mert a gajsini esettanulmány egy döbbenetes eseménysort mutat be, az azonban nem derül ki, hogy ez mennyire volt része a nyugati megszálló csoport általános tevékenységének.

A Gajsin faluban és környékén 1942. április és május között lezajlott tömeggyilkosságok magyar katonai résztvevőiről szóló megdöbbentő és rendkívül alaposan kidolgozott fejezet a könyv csúcspontja. A szerző a Pápa Nándor és társai ügyének közel ezeroldalas bűnügyi iratait használta fel a tömeggyilkosságokban történt magyar részvétel rekonstruálásához. A szerző, megtörve az eseménytörténeti elbeszélést külön kitér a háború utáni eljárás anomáliáira, és elemzi az eljárás alá vontak későbbi hozzáállását a gyilkosságokhoz. Ez a megoldás komplexen mutatja be az ilyen és hasonló ügyek feldolgozásának buktatóit. A magyar résztvevők legapróbb részletekig kidolgozott története azonban nincs beágyazva a terület általános megszállási történetébe, egyszerre csak beleszöppenünk a Gajsin és környéke (*Gebietskommissariat Gajsin*) körül lezajlott eseményekbe. Ez azonban csak egy apró állomása a holokauszt ukrainai, azon belül is a zsitomiri térségbeli (*Generalbezirk*) történetének. A hetvenes évek elején történt kísérlet a területet igazgató német közigazgatási szervek, csendőri, biztonsági, katonai (*Ortskommandantur I/275*) és rendőri egységek (*Polizeibataillon 304*) felelősségre vonására. A vizsgálat aktái megtalálhatóak a német levéltárakban,⁷² a zsitomiri térség megszállási politikáját pedig Wendy Lower feldolgozta.⁷³

Az olvasóban mindezek után felmerül a kérdés, hogy mégis miként értékelhető a Nyugati Megszálló Csoport többi alakulatának a tevékenysége az ukrainai holokausztban. A fejezet azonban egy éles kanyarral az RKU területén meggyilkoltak számával zárul. A majd kétszer olyan hosszúságú „Keleti Megszálló Csoport” rész aprólékos had- és eseménytörténeti részével szemben tehát az olvasónak hiányérzete támad a Nyugati Megszálló Csoportról olvasva. Ungváry megjegyzi, hogy 1942 nyaráig egyetlen visszaemlékező sem említi partizántevékenységet a Nyugati Megszálló Csoport területén, s értelmezése szerint így a zsidó lakosságot kell érteni a jelentésekben megjelenő „bandák” szó alatt (227.). A fejezetet olvasva több megválaszolatlan kérdése is akad az olvasónak: mi történt a Nyugati Megszálló Csoport területén 1942 nyara előtt, s milyen partizánellenes harci cselekményekben vettek részt 1943 februárjáig? Milyen volt az együttműködésük a helyi német és ukrán közigazgatási szervekkel? S legfőképp, össze lehet-e hasonlítani a Keleti és Nyugati Megszálló Csoport megszállási politikáját? Mik voltak a különbségek, s ha voltak, azok mire vezethetőek vissza?

Ungváry könyvének legnagyobb újdonsága a Keleti Megszálló Csoport (később VIII. hadtest) és a VII. hadtest (volt Nyugati Megszálló Csoport) történetének megírása. A könyv harmadát kitevő fejezet részletesen bevezeti az olvasót a partizánellenes hadműveletek eseménytörténetébe és a szemben álló partizánegységek akcióiba. A fejezet erénye, hogy a hadászati eseményeket a szemben álló felek iratainak kölcsönös és egymásra vonatkoztatott felhasználásával mutatja be, kiegészítve azokat a magyar résztvevők későbbi visszaemlékezéseivel. A fejezet további érdeme, hogy a szerző bemutatja a különböző partizánalakulatokat és különböző akcióikat is, így mindkét fél szemüvegén keresztül szemlélhetjük a partizánháború történéseit.

Felelősségre vonás

A könyv utolsó fejezete (407–434.) az 1945 utáni felelősségre vonások történetét vizsgálja meg mikro-esettanulmányok felhasználásával. A szovjet büntetőeljárások közül a szerző tizenegy esetet mutat be, s képet kapunk az NKVD, valamint a szovjet katonai bíróságok eljárásairól és joggyakorlatáról az altábornagytól (Bakay Szilárd) a gépkocsi-műszaki szerelőig (Verrasztó Bálint). Különösen érdekes a magyar Igazságügyi Minisztériumban 1963-tól működő különbizottság említése (414.), ami a jogtalanul vagy jogellenes eljárásokban elítéltek rehabilitálását végezte a szovjet szervekkel együttműködve. A magyar

büntetőeljárások 1945-től kezdődő stációit 14 üggyel szemlélteti a szerző, majd a fejezet a rendszerváltozáson is átível, és Jány Gusztáv – Ungváry szerint jogtalan – rehabilitációjának elemzésével zárul.

A könyv végére érve az ebben a fejezetben is kavargó nevek, rendfokozatok rávilágítottak arra, hogy mennyire fontos lett volna egy olyan összefoglaló, szemléltető táblázat, amely felsorolja az egyes megszálló alakulatokat és az azokat vezető tiszteket.

Kitekintés

A felsorolt hiányosságok ellenére Ungváry munkája a témakör eddig egyetlen, megkerülhetetlen alapműve.⁷⁴ A szerző csatlakozott azon külföldi szerzők szűk csoportjához, akik feldolgozták országuk csapatainak részvételét a Szovjetunió megszállásában.⁷⁵ Ahogy azonban Ungváry is megjegyzi, munkája csupán az első lépés a magyar megszálló csapatok történetének feldolgozásában, sok kérdés még tisztázatlan. Munkáját a levéltárakban százával elfekvő háborús bűnperek anyagainak feldolgozásával és az ukrán, fehérorosz, orosz levéltárakban található anyagok szisztematikus feltárásával lehet és kell is kiegészíteni. Az itt található iratanyagok ugyanis még sok meglepetést okozhatnak a szorgalmas kutatóknak. Ehhez azonban az kell, hogy egy levéltári-történeti együttműködés keretében magyar kutatók is hozzáférést kapjanak az ún. magyar katonai zsákmányanyaghoz. Vagyis azokhoz a korabeli csapatanyagokhoz, amelyeket a Vörös Hadsereg gyűjtött be 1944–1945-ben.⁷⁶ Bonhardt Attila, a Hadtörténelmi Levéltár igazgatója szerint rengeteg magyar vonatkozású anyag található ezekben a levéltárakban, de kutatásukat jelentősen megnehezíti, hogy ezek az iratok még mindig az orosz belügyminisztérium kezelésében vannak, s az orosz törvények értelmében a hozzáférés csak akkor lehetséges, ha azokról orosz nyelvű fordítás is készül.⁷⁷ Több, eltérő szabályozású levéltárról beszélünk, s az azokhoz való kutatói hozzáférés is eltérő. Mindez azonban sikerült a német történészeknek nem kevés pénz, együttműködés és állhatatos munka segítségével. A német állam és kutatói ugyanis a kilencvenes évek eleje óta rendkívül jó viszonyt alakítottak ki az orosz, belorusz és ukrán levéltári szervekkel, s így alapművek sokaságát tudták megírni a feltárt több millió oldalnyi dokumentum segítségével. Az Orosz Föderáció Védelmi Minisztériumának Központi Archívuma (Central'nyj archiv Minoborony Rossi, CAMO) például 2–2,5 millió oldalnyi német katonai zsákmányanyagot őriz a Moszkva közeli Podolszkban.⁷⁸ A német-orosz együttműködés olyan szintre emelkedett, hogy a CAMO 500-as fondjában található iratokat 2018 végéig az interneten is elérhetővé teszik. Az iratok egy része már most is olvasható német és orosz nyelven.⁷⁹ A német iratok mennyiségéből és minőségéből kiindulva bátran ki lehet jelenteni, hogy a magyar megszállási politika történetét alapvetően befolyásolnák ezek a magyar katonai iratok. Ungváry mindezek feltárására egyedül nem vállalkozhatott. Ez egy olyan, többéves, rengeteg előkészítő munkát és pénzt igénylő projekt kell hogy legyen, amelyik nyitott a magyar történet- és levéltáros szakma felé.

A Krausz-Varga szerzőpáros által közölt dokumentumválogatás – ami nem a zsákmányanyag, hanem kihallgatási jegyzőkönyvek és különböző szovjet állami jelentések gyűjteménye – ugyanakkor rávilágított arra, hogy mennyi további értékes anyag lapulhat más levéltárakban is. Ungváry könyve ugyanakkor megmutatta, hogy az eddig feldolgozatlan magyar katonai megszállás története nem volt indokolható a források hiányával.⁸⁰ Remélhetőleg nem kell újabb tíz évet várni, amíg megjelenik egy újabb munka a magyar megszálló csapatok történetének további aspektusairól.

-
- ¹ Snyder, 2010: 8, 20. A könyv szakszerű ismertetését adja Kálmán, 2013.
- ² Ungváry, 2015: 17, 175.
- ³ Főbb munkái: Ungváry, 2002; 2004; 2005; 2005a; 2005b; 2005c; 2007; 2007a; 2007b; 2013; 2014; 2014a.
- ⁴ A vitáról lásd bővebben Prantl, 1997; Thiele, 1997.
- ⁵ Bartov, 2000; Ganzenmüller, 2001; Ungváry, 1999; 1999a; 1999b; 1999c.
- ⁶ Ungváry, 2015: 11.
- ⁷ A recenziens által feltárt teljes, illetve részbeni tartalmi egyezések: Ungváry, 2005: 38–41, 44, 46–49, 51–98, 102–106, 116–121, 129–155, 161, 207–216, 221–228.
- ⁸ A könyvről született recenziók: Galló, 2005; Szentpály-Juhász, 2005; Pödör, 2007; Marsai, 2010.
- ⁹ Rainer M., 2005.
- ¹⁰ Pelle, 2005.
- ¹¹ Krausz-Varga, 2013.
- ¹² Máthé, 2013; Számvéber, 2013; Krausz-Varga, 2013; 2013a; 2013b; Krausz, 2014; Ungváry, 2013; 2014a.
- ¹³ Gémesi, 2013.
- ¹⁴ A kötetről eddig megjelent kritikák: Kertész, 2016; Krausz, 2016; Máthé, 2016.
- ¹⁵ Ungváry, 2015: 19.
- ¹⁶ Uo. 407–434.
- ¹⁷ Gogun, 2015; Gogun, 2016.
- ¹⁸ Az orosz szakirodalomra vonatkozóan lásd Anderson, 1999: 593, 11. lj.; Brakel, 2007: 393–394, 2–3. lj.; 2010: 95–96, 2–9. lj.
- ¹⁹ Ungváry, 2015: 118, 206, 280, 294–295, 327, 332, 342, 370, 411.
- ²⁰ Uo. 9.
- ²¹ Uo. 14–17.
- ²² Ungváry, 2015: 31, 9. lj.
- ²³ A téma szakirodalmáról lásd bővebben Shepherd, 2009; Slepjan, 2010.
- ²⁴ Armstrong, 1964.
- ²⁵ Richter, 1998.
- ²⁶ Grenkewich–Glantz, 1999.
- ²⁷ Heer, 1999.
- ²⁸ Shepherd, 2004.
- ²⁹ Slepjan, 1994; 2006.
- ³⁰ Hill, 2005.
- ³¹ Nolte, 2005.
- ³² Fritz, 2011.
- ³³ Blood, 2006.
- ³⁴ Uo. 25.
- ³⁵ A téma historiográfiájáról lásd Müller-Überschär, 2008. A német megszállási politika 1980-as évek előtti historiográfiájáról lásd Schulte, 1989.
- ³⁶ Heer et al., 1996; Müller–Volkman; 1999. Pohl, 1999; Verbrechen der Wehrmacht, 2002.
- ³⁷ Jochen, 2005.
- ³⁸ Pohl 2009. Átfogó képet ad Mulligan, 1988.
- ³⁹ Hürter, 2006.
- ⁴⁰ Hasenclever, 2010.
- ⁴¹ Hartmann, 2009. A Korück 580 jelentőségéről lásd Ungváry, 2015: 30.
- ⁴² Gerlach, 1999: 859–1052.
- ⁴³ Musial, 2004; Musial, 2009.
- ⁴⁴ Brakel, 2007; Brakel, 2009.
- ⁴⁵ Beorn, 2014.
- ⁴⁶ Chiari, 1998.
- ⁴⁷ Kilian, 2012.
- ⁴⁸ Hill, 2005.
- ⁴⁹ Oldenburg, 2005.
- ⁵⁰ Kunz, 2004.
- ⁵¹ Berkhoff, 2004.
- ⁵² Steinhart, 2015.

- ⁵³ Struve, 2015.
- ⁵⁴ Ungváry, 2015: 100, 109, 149.
- ⁵⁵ Uo. 25.
- ⁵⁶ Uo. 25-36.
- ⁵⁷ Alleweldt, 2011.
- ⁵⁸ Gerwarth, 2011; Longerich, 2012.
- ⁵⁹ Meindl, 2007.
- ⁶⁰ Arnold—Lübbbers, 2007; Benz, 2011; 2014; Collingham, 2011; Dieckmann—Quinkert, 2015; Kay, 2006; 2006a; Lübbbers, 2010.
- ⁶¹ Zellhuber, 2006.
- ⁶² Ungváry, 2015: 36-86.
- ⁶³ Uo. 51–55.
- ⁶⁴ Ungváry, 2015: 87–109.
- ⁶⁵ Krausz–Varga, 2013: 47–65, 94–104.; Álgya-Pap Zoltán kihallgatási jegyzőkönyvei, 1947. október 21., október 26., november 5–6.; Zachár Sándor kihallgatási jegyzőkönyvei, 1947. október 18., november 3.
- ⁶⁶ A partizánellenes gyakorlathoz lásd Fóris, 2015c.
- ⁶⁷ Krausz–Varga, 2013a: 326–328.
- ⁶⁸ Ungváry, 2015: 118. A bandaharcok értékeléséről lásd Szabó, 1944.
- ⁶⁹ Krausz–Varga, 2013: 101.; Zachár Sándor kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. november 3.
- ⁷⁰ Ungváry, 2015: 191–192.
- ⁷¹ A szerző röviden kitér az 50/I. zászlóalj gajsini tevékenységére is. Ungváry, 2015: 210–213.
- ⁷² StAM, 320 Js 157-158/74. 1–12. kötet. BArch, AR-Z 20/63. B 162/6150–6170. kötet. IfZ, Gi. 01.06/1–2. kötet; Gy 34.
- ⁷³ Lower, 2005.
- ⁷⁴ Lásd különösen Fóris Ákos, az ELTE BTK-n tanuló történész doktorandusz munkáit: Fóris, 2014; 2014a; 2014b; 2015; 2015a; 2015b; 2015c.
- ⁷⁵ A témában összefoglaló munka: Müller, 2007. Korábról lásd Hillgruber, 1960. Olaszországra vonatkozóan lásd például: Schlemmer, 2005; 2005a.
- ⁷⁶ Varga, 2014.
- ⁷⁷ Levéltárosok Egyesülete, 2015: 4.
- ⁷⁸ Hürter–Uhl, 2015: 582–587.
- ⁷⁹ <http://wwii.germandocsinrussia.org/de/nodes/1-bestand-500>
- ⁸⁰ Sipos, 2014: 91.; Szabó, 2013: 315–323.

Levéltári források

Bundesarchive, Ludwigsburg (BArch)

AR-Z 20/63. B 162/6150–6170. kötet. Tötungsverbrechen an ukrainischen und rumänischen jüdischen Zwangsarbeitern im Bauabschnitt Gaisin der Durchgangsstraße (DG) IV in den Jahren 1942 bis 1944.

Institut für Zeitgeschichte (IfZ)

Gi. 01.06/1-2. Zwangsarbeitern im Bauabschnitt Gaisin der Durchgangsstraße IV Einstellungsverfügung, 1970. május 26.

Gy 34. Karl Deckert és társai, Abschlussbericht, 1974. április 10.

Staatsarchiv München (StAM)

320 Js 157–158/74. Karl Deckert és társai, 42536/1–12. kötet.
Ermittlungen gegen Angehörige von Zivilverwaltung,
Gendarmerie, Sicherheitspolizei, Ortskommandantur I/275
und Polizeibataillon 304 wegen Verbrechen im
Gebietskommissariat Gaissin/Generalbezirk Shitomir
(Ukraine) 1941–1944.

Hivatkozott irodalom

Alleweldt, 2011

Alleweldt, Bertold: *Herbert Backe. Eine politische Biographie*. Wissenschaftlicher Verlag.

Anderson, 1999

Anderson, Truman O.: Incident at Baranivka: German Reprisals and the Soviet Partisan Movement in Ukraine, October–December 1941. *The Journal of Modern History*, 3. sz. 585–623.

Armstrong, 1964

Armstrong, John A. (ed.): *Soviet Partisans in World War*. University of Wisconsin.

Arnold, 2005

Arnold, Klaus Jochen: *Die Wehrmacht und die Besatzungspolitik in den besetzten Gebieten der Sowjetunion. Kriegführung und Radikalisierung im Unternehmen Barbarossa*. Duncker – Humblot.

Arnold–Lübbbers, 2007

Arnold, Klaus Jochen – Lübbbers, Gert C.: The Meeting of the Staatssekretäre on 2 May 1941 and the Wehrmacht: A Document up for Discussion. *Journal of Contemporary History*, 4. sz. 613–626.

Bartov, 2000

Bartov, Omer et al.: *Bericht der Kommission zur Überprüfung der Ausstellung „Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944“*. http://www.his-online.de/fileadmin/user_upload/pdf/veranstaltungen/Ausstellungen/Kommission_sbericht.pdf (utolsó letöltés: 2016. március 27.).

Benz, 2011

Benz, Wigbert: *Der Hungerplan im Unternehmen Barbarossa 1941*. Wissenschaftlicher Verlag.

Benz, 2014

Benz, Wigbert: *Hans-Joachim Riecke, NS-Staatssekretär. Vom Hungerplaner vor, zum „Welternährer“ nach 1945*. Wissenschaftlicher Verlag.

Beorn, 2014

Beorn, Waiman Wade: *The Wehrmacht and the Holocaust in Belarus*. Harvard University Press.

Berkhoff, 2004

Berkhoff, Karel Comelis: *„Harvest of Despair: Life and Death in Ukraine Under Nazi Rule“*. Harvard University Press.

Blood, 2006

Blood, Philip W.: *Hitler's Bandit Hunters. The SS and the Nazi Occupation of Europe*. Potomac Books, Washington D.C.

Brakel, 2007

Brakel, Alexander: „Das allergefährlichste ist die Wut der Bauern“. Die Versorgung der Partisanen und ihr Verhältnis zur Zivilbevölkerung. Eine Fallstudie zum Gebiet Baranowicze 1941–1944. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 3. sz. 393–424.

Brakel, 2009

Brakel, Alexander: *Unter Rotem Stern und Hakenkreuz. Baranowicze 1939 bis 1944. Das westliche Weißrussland unter sowjetischer und deutscher Besatzung*. Paderborn: Schöningh.

Brakel, 2010

Brakel, Alexander: The Relationship between Soviet Partisans and the Civilian Population in Belorussia under German Occupation, 1941–1944. In: Shepherd, Ben — Pattinson, Juliette: *War in a Twilight World. Partisan and Anti-Partisan Warfare in Eastern Europe, 1939–45*. Palgrave Macmillan. 80–101.

Chiari, 1998

Chiari, Bernhard: *Alltag hinter der Front. Besatzung, Kollaboration und Widerstand in Weißrußland 1941–1944*. Droste Verlag.

Collingham, 2011

Collingham, Lizzie: *The Taste of War: World War II and the Battle for Food*. Penguin Press.

Dieckmann — Quinkert, 2015

Dieckmann, Christoph — Babette Quinkert: *Kriegführung und Hunger, 1939–1945. Zum Verhältnis von militärischen, wirtschaftlichen und politischen Interessen*. Wallstein Verlag.

Fóris, 2014

Fóris Ákos: Holokauszt a Nyugati Megszálló Csoport területén a levéltári források tükrében. In: Krausz Tamás – Barta Tamás: *Az antiszemitizmus történeti formái a cári birodalomban és a Szovjetunió területein*. Russica Pannonicana, Budapest, 2014. 144–165.

Fóris, 2014a

Fóris Ákos: Fotódokumentumok a magyar megszálló csapatok szovjet területeken elkövetett bűncselekményeiről. In: Krausz Tamás – Barta Tamás: *Az antiszemitizmus történeti formái a cári birodalomban és a Szovjetunió területein*. Russica Pannonicana. 341–354.

Fóris, 2014b

Fóris Ákos: Holokauszt a Nyugati Megszálló Csoport területén. Az Államvédelmi Hatóság Ügyészi Kirendeltségének jelentése Pápa Nándor és társai ügyében, 1950. január 12. *Eszmélet*, tavasz. 167–184.

http://epa.oszk.hu/01700/01739/00086/pdf/EPA01739_eszmelet_2014_101_tavas_z_167-184.pdf

Fóris, 2015

Fóris Ákos: A Szovjetunió elleni háború képe a háború utáni felelősségre vonásban. In: Szabó Tünde — Szili Sándor (szerk.): *Háborúk és békék. Hagyomány és megújulás a szláv népek történelmében és kultúrájában V. A 2015-ös tudományos felolvasóülés anyaga*. Szláv Történeti és Filológiai Társaság, Szombathely. 78–91.

Fóris, 2015a

Fóris Ákos: Eljárások a magyar katonák által a Szovjetunió területén elkövetett háborús bűntettek ügyében – esettanulmány. Takács Gyula és társainak ügye. In: Kántor B. – Mihalik B. V. – Zarnóczki Á. (szerk.): *Tanulmányok Badacsonyból III. Fiatal Levéltárosok Egyesülete*, Budapest, 135–158.

Fóris, 2015b

Fóris Ákos: Partizán- és zsidópolitika a keleti fronton. In: Szvák Gyula (szerk.): *A mi ruszisztikánk: tanulmányok a 20/25. évfordulóra*. /Ruszisztikai könyvek, XL./ Magyar Ruszisztikai Egyesület, Budapest. 329–349.

Fóris, 2015c

Fóris Ákos: A magyar 2. hadsereg megszálló tevékenysége a Szovjetunióban. Adalékok a magyar partizánellenes politikához a keleti fronton. In: *Európa periferiáján. Jubileumi kötet*. /MOSZT Könyvek, 7./ PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Budapest. 287–304.
http://moszt.tti.btk.pte.hu/sites/moszt.tti.btk.pte.hu/files/files/moszt_konyvek_7_b_ebesi_korrigalt3_vegl.pdf (utolsó letöltés: 2016. március 27.)

Fritz, 2011

Fritz, Stephen G.: *Ostkrieg: Hitler's War of Extermination in the East*. The University Press of Kentucky.

Galló, 2005

Galló Krisztián: Ungváry Krisztián: A magyar honvédség a második világháborúban. *Hadtörténelmi közlemények*, 1–2. sz. 332–335.

Ganzenmüller, 2001

Ganzenmüller, Jörg: Ungarische und deutsche Kriegsverbrechen in der Sowjetunion 1941–1944. Eine Kleine Konferenz in Freiburg und die methodischen Probleme eines Vergleichs. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 49. sz. 602–606.

Gerlach, 1999

Gerlach, Christian: *Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weißrußland 1941 bis 1944*. Hamburger Edition.

Gerwarth, 2011

Gerwarth, Robert: *Hitler's Hangman. The Life of Heydrich*. Yale University Press.

Gémesi, 2013

Gémesi Ferenc (szerk.): *A magyar megszállás – vajúzó nemzeti önismeret. Válasz a kritikákra*. Russica Pannonicana.

Gogun, 2015

Gogun, Alekszandr: *Stalins Kommandotruppen 1941–1944. Die ukrainischen Partisanenformationen*. IbidemVerlag.

Gogun, 2016

Gogun, Alekszandr: Az ukrán nacionalistákról, a holokausztról és a tudományos tisztességről – válasz Krausz Tamás vádjaira.
<http://mult-kor.hu/az-ukran-nacionalistakrol-a-holokausztról-es-a-tudomanyos-tisztességről---valasz-krausz-tamas-vadjaira-20160225> (utolsó letöltés: 2016. március 27.)

Grenkewich–Glantz, 1999

Grenkevich, Leonid D. – Glantz, David M.: *The Soviet Partisan Movement, 1941–1944. A Critical Historiographical Analysis*. Frank Cass.

Harsányi, 1966

Harsányi János: *Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifaszista ellenállási mozgalom történetéből 1941–1945*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.

Hartmann, 2004

Hartmann, Christian: Verbrecherischer Krieg – verbrecherische Wehrmacht? Überlegungen zur Struktur des deutschen Ostheeres 1941–1944. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 1. sz. 1–75.

Hartmann, 2009

Hartmann, Christian: *Wehrmacht im Ostkrieg. Front und militärisches Hinterland, 1941/42*. R. Oldenbourg Verlag.

Hasenclever, 2010

Hasenclever, Jörn: *Wehrmacht und Besatzungspolitik in der Sowjetunion. Die Befehlshaber der rückwärtigen Heeresgebietes, 1941–1943*. Ferdinand Schöningh.

Heer, 1999

Heer, Hannes: *Tote Zonen. Die deutsche Wehrmacht an der Ostfront*. Hamburger Edition.

Heer et al., 1995

Heer, Hannes et al. (szerk.): *Vernichtungskrieg: Verbrechen der Wehrmacht 1941–1944*. Hamburger edition.

Hesse, 1993

Hesse, Erich: *Der sowjetische Partisanenkrieg 1941–1944 im Spiegel deutscher Kampfanweisungen und Befehle*. Göttingen.

Hill, 2005

Hill, Alexander: *The War behind the Eastern Front. The Soviet Partisan Movement in North-West Russia, 1941–1944*. Frank Cass.

Hillgruber, 1960

Hillgruber, Andreas: Der Einbau der verbündeten Armeen in die deutsche Ostfront 1941–1944. *Wehrwissenschaftliche Rundschau*, 10. sz. 659–682.

Hürter, 2007

Hürter, Johannes: *Hitlers Heerführer. Die deutschen Oberbefehlshaber im Krieg gegen die Sowjetunion 1941–42*. Oldenbourg Verlag.

Hürter–Uhl, 2015

Hürter, Johannes – Uhl Matthias: Hitler in Vinnica. Ein neues Dokument zur Krise im September 1942. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 4. sz. 581–642.

Kay, 2006

Kay, Alex J.: *Exploitation, Resettlement, Mass Murder. Political and Economic Planning for German Occupation Policy in the Soviet Union, 1940–1941*. Berghahn Books.

Kay, 2006a

Kay, Alex J.: Germany's Staatssekretäre, Mass Starvation and the Meeting of 2 May 1941. *Journal of Contemporary History*, 4. sz. 685–700.

Kálmán, 2013

Kálmán Mihály: Európa hamvvedre. (Timothy Snyder: Véres övezet). *BUKSZ*, 2. sz. 128–133.

Kertész, 2016

Kertész Ákos: Ungváry Krisztián Orbán zsoldjában. *Kanadai Hírlap*, január 25.
<http://kanadaihirlap.com/2016/01/25/ungvary-krisztian-orban-zsoldjaban>
(utolsó letöltés: 2016. március 27.)

Kilian, 2012

Kilian, Jürgen: *Wehrmacht und Besatzungsherrschaft im russischen Nordwesten 1941–1944. Praxis und Alltag im Militärverwaltungsgebiet der Heeresgruppe Nord*. Ferdinand Schöningh.

Krausz, 2014

Krausz Tamás: Hogyan írná át Ungváry Krisztián a nagy honvédő háború történetét? *Századok*, 1. sz. 201–227.

Krausz, 2016

Krausz Tamás: „Úriember” megszállók és „jogtipró” partizánok? A magyar megszálló csapatok népirtó tevékenysége Ungváry értelmezésében. *Eszmélet*, január 17.
<http://eszmelet.hu/krausz-tamas-uriember-megszallok-es-jogtipro-partizanok/>
(utolsó letöltés: 2016. március 27.)

Krausz–Varga, 2013

Krausz Tamás – Varga Éva Mária: *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok, 1941–1947*. L'Harmattan.

Krausz–Varga, 2013a

Krausz Tamás – Varga Éva Mária: Egy könyvrecenzió – tizenkét csúsztatás. *Történelmi Szemle*, 2. sz. 325–340.

Krausz–Varga, 2013b

Krausz Tamás – Varga Éva Mária: A kitaláció mint kritikai eszköz. Válasz Számvéber Norbert recenziójára. *Hadtörténelmi közlemények*, 4. sz. 1067–1075.

Kunz, 2004

Kunz, Norbert: *Die Krim unter deutscher Herrschaft. Germanisierungsutopie und Besatzungsrealität*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Levéltárosok Egyesülete, 2015

Levéltárosok Egyesülete: *Szakmai beszámoló a magyar levéltárosok egyesülete 2015. évi vándorgyűléséről*. Gödöllő, 2015. július 5–8.

Lieb, 2002

Lieb, Peter: Täter aus Überzeugung? Oberst Carl von Andrian und die Judenmorde der 707. Infanteriedivision 1941/42. Das Tagebuch eines Regimentskommadeurs: Ein neuer Zugang zu berüchtigten Wehrmachtsdivision. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 4. sz. 523–557.

Longerich, 2012

Longerich, Peter: *Heinrich Himmler*. Oxford University Press.

Lower, 2005

Lower, Wendy: *Nazi Empire-Building and the Holocaust in Ukraine*. University of North Carolina Press – USHMM.

Lübbers, 2010

Lübbers, Gert Carsten: *Wehrmacht und Wirtschaftsplanung für das Unternehmen „Barbarossa“*. Deutsche Ausbeutungspolitik in den besetzten Gebieten der Sowjetunion während des Zweiten Weltkrieges. Dissertation, Westfälischen Wilhelms-Universität.

Marsai, 2010

Marsai Viktor: Ungváry Krisztián: A magyar honvédség a második világháborúban. Review. *East Central Europe*, 2–3. sz. 389–391.

Máthé, 2013

Máthé Áron: Kísértet járja be a történelemtudományt. *Kommentár*, 3. sz.
http://www.kommentar.info.hu/iras/2013_3/kisertet_jarja_be_a_tortenelemtudomanyt

Máthé, 2016

Máthé Áron: Búcsú a fegyverektől? Kérdések Ungváry Krisztián A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban című könyve nyomán. *Kommentár*, 1. sz. 114-123.

Meindl, 2007

Meindl, Ralf: *Ostpreußens Gauleiter. Erich Koch – eine politische Biographie*. fibre Verlag.

Mulligan, 1988

Mulligan, Timothy Patrick: *The Politics of Illusion and Empire: German Occupation Policy in the Soviet Union, 1942–1943*. Praeger.

Musial, 2001

Musial, Bogdan: Die Wanderausstellung „Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944“ und der Bericht der Kommission zu ihrer Überprüfung. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 8. sz. 712–731.

Musial, 2004

Musial, Bogdan: *Sowjetische Partisanen in Weißrußland. Innenansichten aus dem Gebiet Baranowitschi 1941–1944. Eine Dokumentation*. Oldenbourg.

Musial, 2009

Musial, Bogdan: *Sowjetische Partisanen 1941–1944. Mythos und Wirklichkeit*. Ferdinand Schöningh.

Müller, 2007

Müller, Rolf-Dieter: *An der Seite der Wehrmacht Hitlers ausländische Helfer beim „Kreuzzug gegen den Bolschewismus“, 1941–1945*. Ch. Links Verlag.

Müller–Überschär, 2008

Müller, Rolf-Dieter – Ueberschär, Gerd R. (szerk.): *Hitler's war in the East, 1941–1945. A Critical Assessment*. Berghahn.

Müller–Volkman, 1999

Müller, Rolf-Dieter – Volkman, Hans-Erich (szerk.): *Die Wehrmacht. Mythos und Realität*. R. Oldenbourg Verlag.

Nolte, 2005

Nolte, Hans-Heinrich: Partisan War in Belorussia, 1941–1944. In Chickering, Roger – Förster, Stieg – Greiner, Bernd (eds.): *A World at Total War. Global Conflict and the Politics of Destruction, 1937–1945*. Cambridge University Press. 261–276.

Oldenburg, 2005

Oldenburg, Manfred: *Ideologie und Militarisches Kalkül. Die Besatzungspolitik der Wehrmacht in der Sowjetunion 1942*. Böhlau Verlag.

Pelle, 2005

Pelle János: Könnyű fejsze a nagy fába: Ungváry Krisztián: A magyar honvédség a második világháborúban. *Hitel*, 4. sz.
<http://epa.oszk.hu/01300/01343/00040/szemle.html>
(utolsó letöltés: 2016. március 27.).

Pohl, 1999

Pohl, Karl Heinrich (szerk.): *Wehrmacht und Vernichtungspolitik Militär im Nationalsozialistischen System*. Vandenhoeck – Ruprecht.

Pohl, 2009

Pohl, Dieter: *Die Herrschaft der Wehrmacht. Deutsche Militärbesatzung und*

einheimische Bevölkerung in der Sowjetunion 1941–1944. R. Oldenbourg Verlag.

Pödör, 2007

Pödör László: Ungváry Krisztián: A magyar honvédség a második világháborúban. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

http://www.kurrenstortenelem.hu/dokument/recenziok/2007.01/ungvary_200701.html

Prantl, 1997

Prantl, Heribert (szerk.): *Wehrmachtsverbrechen. Eine deutsche Kontroverse.* Hoffmann und Campe Verlag.

Rainer M., 2005

Rainer M. János: „Én fekszem itt, míg századom megyen...” Ungváry Krisztián: A magyar honvédség a második világháborúban *Mozgó Világ*, 3. sz. 103–106.

<http://epa.oszk.hu/01300/01326/00061/15rainer.htm>

(utolsó letöltés: 2016. március 27.).

Richter, 1998

Richter, Timm C.: „Herrenmensch“ und „Bandit“. *Deutsche Kriegsführung und Besatzungspolitik als Kontext des sowjetischen Partisanenkrieges (1941–44).* LIT Verlag.

Schlemmer, 2005

Schlemmer, Thomas: *Die Italiener an der Ostfront 1942/43. Dokumente zu Mussolinis Krieg gegen die Sowjetunion.* R. Oldenbourg Verlag.

Schlemmer, 2005a

Schlemmer, Thomas: Das königlich-italienische Heer im Vernichtungskrieg gegen die Sowjetunion Kriegführung und Besatzungspraxis einer vergessenen Armee 1941–1943. In Reichardt, Sven – Nolzen, Armin: *Faschismus in Italien und Deutschland. Studien zu Transfer und Vergleich.* Wallstein Verlag. 148–175.

Schulte, 1989

Schulte, Theo J.: *The German Army and Nazi Policies in Occupied Russia.* Berg.

Shepherd, 2000

Shepherd, Ben: *German Army Security Units in Russia, 1941–1943. A Case Study.* PhD thesis, University of Birmingham.

Shepherd, 2002

Shepherd, Ben: Hawks, Doves and Tote Zonen: A Wehrmacht Security Division in Central Russia, 1943. *Journal of Contemporary History*, 3. sz. 349–369.

Shepherd, 2004

Shepherd, Ben: *War in the Wild East. The German Army and Soviet Partisans*. Harvard University Press.

Shepherd, 2009

Shepherd, Ben: The Clean Wehrmacht, the War of Extermination, and Beyond. *The Historical Journal*, 2. sz. 455–473.

Sipos, 2014

Sipos Péter: A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. *Múltunk*, 1. sz. 86–91.

Slepyan, 1994

Slepyan, Kenneth D.: *The People's Avengers: Soviet Partisans, Stalinistic Society and the Politics of Resistance 1941–1944*. Ann Arbor, University of Michigan.

Slepyan, 2006

Slepyan, Kenneth D.: *Stalin's Guerrillas*. University Press of Kansas.

Slepyan, 2010

Slepyan, Kenneth D.: Partisans, Civilians and the Soviet State: An Overview. In Shepherd, Ben – Pattinson, Juliette: *War in a Twilight World. Partisan and Anti-Partisan Warfare in Eastern Europe, 1939–45*. Palgrave Macmillan. 35–57.

Snyder, 2010

Snyder, Timothy: *Véres övezet. Európa Hitler és Sztálin szorításában*. Park Kiadó.

Steinhart, 2015

Eric C. Steinhart: *The Holocaust and the Germanization of Ukraine*. Cambridge University Press.

Struve, 2015

Struve, Kai: *Deutsche Herrschaft, ukrainischer Nationalismus, antijüdische Gewalt. Der Sommer 1941 in der Westukraine*. De Gruyter-Oldenburg.

Szabó, 1944

Szabó László: Bandaharc. *Magyar Katonai Szemle*, 1. sz. 465–473.

Szabó, 2013

Szabó Péter: A magyar királyi honvédség és a tudatos népirtás vádja. *Történelmi Szemle*, 2. sz. 307–323.

Számvéber, 2013

Számvéber Norbert: Egy forráskiadvány margójára: A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. (Levéltári dokumentumok 1941–1947). *Hadtörténelmi Közlemények*, 2. sz. 571–582.

-
- Szentpály-Juhász, 2005
Szentpály-Juhász Miklós: Ungváry Krisztián: A magyar honvédség a második világháborúban. *Szépirodalmi Figyelő*, 1. sz. 122–123.
- Thiele, 1997
Thiele, Hans-Günther: *Die Wehrmachtausstellung*. Bundeszentrale für politische Bildung.
- Ungváry, 1999
Ungváry, Krisztián: Echte Bilder – problematische Aussagen. Eine quantitative und qualitative Analyse des Bildmaterials der Ausstellung „Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941–1944“. *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 10. sz. 584–603.
- Ungváry, 1999a
Ungváry, Krisztián: „Reemtsmas Legenden“. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, november 5.
- Ungváry, 1999b
Ungváry, Krisztián: „Verbrechen und Haftung“. *Süddeutsche Zeitung*, november 16.
- Ungváry, 1999c
Ungváry, Krisztián: „Die unwissenschaftliche Ausstellung“ [Manuskript, Februar 2000, lag der Kommission vor] Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944. Ausstellungskatalog, 4. überarbeitete Aufl., Hamburg.
- Ungváry, 2002
Ungváry, Krisztián: Die ungarische Besatzungstruppe in der Sowjetunion 1941–1943. *Ungarn-Jahrbuch*, 2002/2003, 26. kötet, 125–163.
- Ungváry, 2004
Ungváry, Krisztián: Robbing the Dead. The Hungarian Contribution to the Holocaust. In Kosmala, Beate – Tych, Feliks (szerk.): *Facing the Nazi Genocide*. Berlin, 231–262.
- Ungváry, 2005
Ungváry Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Osiris.
- Ungváry, 2005a
Ungváry Krisztián: Kitelepítés, lakosságcsere és a holokauszt egyes összefüggései. In Molnár Judit (szerk.): *A Holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Balassi Kiadó, 84–99.
- Ungváry, 2005b

-
- Ungváry, Krisztián: Das Beispiel der ungarischen Armee. Ideologischer Vernichtungskrieg oder militärischer Kalkül? In: Hartmann, Christian – Hürter, Johannes – Jureit, Ulrike: *Verbrechen der Wehrmacht. Bilanz einer Debatte*. C.H.Beck. 98–106.
- Ungváry, 2005c
Ungváry Krisztián: Megsemmisítő háború: a keleti front és a magyarok által elkövetett háborús bűncselekmények a második világháborúban. *Belügyi Szemle*, 2. sz. 5–34.
- Ungváry, 2007
Ungváry, Krisztián: Kriegsschauplatz Ungarn. In: Frieser, Karl-Heinz: *Das Deutsche Reich und der zweite Weltkrieg. Die Ostfront 1943/44. Der Krieg an der Ostfront und an den Nebenfronten*. 8. kötet. Deutsche-Verlagsanstalt. 849–960.
- Ungváry, 2007a
Ungváry Krisztián: Hungarian occupation Forces in the Ukraine 1941–1942: The Historiographical Context. *Journal of Slavic Military Studies*, 20. sz. 81–120.
- Ungváry, 2013
Ungváry Krisztián: A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1941–1947. *Századok*, 6. sz. 1561–1579.
- Ungváry, 2014
Ungváry Krisztián: „Véres övezet”. Kovács András pokoljárása 1939–1951. *Korall*, 58. szám, 167–185.
- Ungváry, 2014a
Ungváry Krisztián: Üllő és simogatás között. Válasz Krausz Tamásnak. *Századok*, 1. sz. 229–233.
- Varga, 2014
Varga Éva Mária: A holokaoszt magyar aspektusa a Szovjetunióban: források és levéltárak. In Krausz Tamás – Barta Tamás: *Az antiszemitizmus történeti formái a cári birodalomban és a Szovjetunió területein*. Russica Pannonicana, Budapest. 77–90.
- Verbrechen der Wehrmacht, 2002
Hamburger Institut für Sozialgeschichte: *Verbrechen der Wehrmacht, Dimensionen des Vernichtungskrieges 1941–1944*. Hamburg, HIS Verlagsgesellschaft.
- Zellhuber, 2006
Zellhuber, Andreas: „Unsere Verwaltung treibt einer Katastrophe zu...” *Das Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete und die deutsche Besatzungsherrschaft in der Sowjetunion 1941–1945*. Verlag Ernst Vögel.

A magyar határőrizeti és határvédelmi szervek jelentései a csehszlovákiai magyarság kitelepítéséről 1946–1947

A csehszlovákiai magyarság helyzete a második világháború után

A második világháború után kialakult nemzetközi rend több szempontból is új helyzetet teremtett, a Szovjetunió nemcsak győztesen került ki az összecsapásból, hanem egyúttal vezető világpolitikai tényezővé is vált. Európában a korábbi századok egyensúlypolitikája érvénytelenné vált, a másik szuperhatalom, az Egyesült Államok nélkül nem is volt folytatható. A Szovjetunióval határos országok kénytelenek voltak elfogadni azt a tényt, hogy a két meghatározó nagyhatalom vetélkedése során, vagyis a hidegháborúnak nevezett viszonyok között, szovjet protektorátus alá kerülnek. A Vörös Hadsereg jelenléte döntő segítséget jelentett a kommunisták hatalmi ambícióihoz.¹

Magyarország második világháború utáni sorsára meghatározó befolyást gyakorolt a körülmény, hogy hazánk a vesztes oldalon fejezte be a háborút, és az ország a szovjet érdekszféra részévé vált. A háború alatt és után keletkezett nemzetközi megállapodások közvetlen beavatkozási lehetőséget biztosítottak a Szovjetunió számára a magyar belpolitikai események befolyásolására. A szovjet katonai megszállás, a jóvátételi terhek, a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet dominanciája és a szovjet állambiztonsági szervek jelenléte olyan tényezők voltak, amelyek hosszú évtizedekre meghatározták a magyar társadalom fejlődését.²

Az Edvard Beneš vezette londoni csehszlovák emigráns kormány már a háború alatt is célként fogalmazta meg a háború után újjáalakítandó Csehszlovákia szláv nemzetállammá alakítását és az ország nem szláv lakosságának kitelepítését. Ezt az elképzelést magáévá tette a Klement Gottwald vezette moszkvai csehszlovák kommunista emigráció, majd a hazai szlovák ellenállást képviselő Szlovák Nemzeti Tanács is. Az esetleges újabb határmódosítások megelőzése érdekében a csehszlovák politikai elit az etnikai határok kitolását tartotta kívánatosnak, egészen az államhatárig. A magyar lakosság egyoldalú kitelepítéséhez azonban Csehszlovákia nem kapta meg a nagyhatalmak hozzájárulását sem a háború alatt, sem az azt követő potsdami konferencián, ezért a fő hangsúlyt a lakosságcserére helyezte, de továbbra sem mondott le arról az igényéről, hogy a Szlovákiában maradó magyar lakosságtól egyoldalú kitelepítés útján szabadulhasson meg. Ugyanakkor fenntartotta magának a jogot, hogy a magyar kérdést belső intézkedésekkel oldja meg, ami reszlovakizáció mellett a magyar lakosság országon belüli széttelepítését, vagyis csehországi deportálását jelentette.³

A felvidéki magyar lakosság két hullámban végrehajtott csehországi deportálását többek között a csehországi munkaerőhiánnyal indokolták, ami részben az ottani németek elűzése miatt keletkezett. Az általános munkakötelezettségről szóló 88/1945. sz. elnöki dekrétum 1945. október 1-jén keletkezett, és elvileg nemzetiségi megkülönböztetés nélküli közmunkarendelet volt, amely minden 16 és 55 év közötti férfit és 18 és 45 év közötti nőt érintett, a munka időtartamát pedig egy évben határozta meg, amelyet indokolt esetben hat hónappal meghosszabbíthattak. A rendelkezés megszegőit pénzbüntetéssel, súlyosabb esetben egy évig terjedő börtönnel lehetett sújtani. A deportálást tehát erre az általános munkakötelezettséget előíró rendelkezésre hivatkozva hajtották végre, valódi célja azonban Dél-Szlovákiának a magyaroktól való megtisztítása volt, továbbá Magyarországot rá akarták venni a lakosságcseréről folytatandó tárgyalások megkezdésére, majd az egyezmény létrejötte után rákényszeríteni a művel

megindítására. A magyar lakosság Csehszországba szállítását a Szlovák Telepítési Hivatal végezte, amelynek fő feladata a magyarok kitelepítése és a déli országrész szlovákokkal való betelepítése volt.⁴

A deportálások első hulláma 1945. október 25-én kezdődött, és a Prágában 1945. december 3-án kezdődő csehszlovák–magyar tárgyalások megkezdéséig összesen 9247 magyar nemzetiségű lakost szállítottak Csehszországba és Morvaországba. Nem egészen egy év múlva, 1946. november 15-én a szlovák hatóságok ismét elkezdték a magyar lakosság Csehszországba szállítását, mert a magyar kormány nem járult hozzá a lakosságcsere csehszlovák fél által szorgalmazott 1946. szeptemberi megkezdéséhez.⁵

A Szlovák Telepítési Hivatal 1946. november 4-én kiadott bizalmas irányelvei kimondták, hogy Dél-Szlovákia 23 járásából kitelepíthető minden magyar nemzetiségű személy, akit a 33/1945. számú elnöki alkotmánydekrétum megfosztott a csehszlovák állampolgárságától, és nem tartozott a reszlovakizáltak vagy a Magyarországra áttelepítendőkhöz. A deportálásra kijelöltek felső korhatárát a férfiak esetében 60, a nőknél pedig 55 évben állapították meg, holott az általános munkakötelezettségről rendelkező elnöki dekrétum ennél alacsonyabb korhatárt jelölt ki. A karhatalmi erővel végrehajtott deportálás, hivatalos nevén, munkaerő-toborzás során más területeken is megszegték a 88/1945. számú elnöki dekrétum előírásait, amelyek nem tartalmazták katonai vagy csendőri alakulatok igénybevételét, és nem vonatkoztak közép- és szakiskolai tanulóira, illetve egyetemi vagy főiskolai hallgatókra sem. Nem lehetett volna egész családokat, állapotos nőket, csecsemőket, 15 évnél fiatalabb gyermekeket, továbbá házaspárokat közmunkára kötelezni, és nem adott lehetőséget vagyoneklobzásra sem. Az 1947. február 22-éig tartó második deportálási hullám során hivatalos adatok szerint 41 666 magyar nemzetiségű személyt telepítettek át Cseh- és Morvaországba, és további 2489 fő állítólag önként települt át. Különböző magyar becslések azonban 60 000 és 100 000 fő közé teszik a Csehszországba hurcolt magyarok számát. Túlnyomó többségük 1947 és 1948 folyamán engedély nélkül, 1949-ben pedig engedéllyel visszatért a szülőföldjére, de sok esetben már nem kerülhettek vissza lakóházaikba.⁶

1947. február 10-én Magyarország aláírta a párizsi békeszerződést, amelynek a rendelkezései szeptember 15-én léptek hatályba. Megszűnt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság jelenléte, és a volt szövetséges hatalmak nyugati képviselőinek is távozniuk kellett, kivéve a szovjet csapatokat, tekintettel Ausztria négyhatalmi megszállására. Az 1946. február 27-én létrejött csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény végrehajtása 1947. április 12-én kezdődött meg, ennek során 76 616 szlovákiai magyart telepítettek át Magyarországra, és 60 257 magyarországi szlovák települt át Csehszlovákiába.⁷

A magyar határőrség a csehszlovákiai magyarság deportálása idején

A fenti eseményeket közelről látták és dokumentálták a magyar határőrizeti szervek. A Magyarország és a szövetséges nagyhatalmak között 1945. január 20-án Moszkvában megkötött fegyverszüneti egyezménynek a későbbi határőrizet szempontjából legfontosabb rendelkezése az volt, hogy Magyarországnak vissza kellett vonulnia az 1937. december 31-én érvényes határai mögé, ami egyébként a későbbi békeszerződés rendelkezéseit is előrevetítette bizonyos szempontból. Magyarország erősen korlátozott állami szuverenitással rendelkezett, a magyar kötelezettségek teljesítését a Szövetséges Ellenőrző Bizottság ellenőrizte. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány Honvédelmi Minisztériumának 1945. február 23-i intézkedésével kezdődött meg a háború előtti határokon a határszolgálat ellátása.⁸ Az új határőrség a honvédelmi miniszter 20.183/Eln. I-1945. sz. rendelete alapján jött létre, mivel a minisztérium által készített határőrizeti tervezetet a Szövetséges Ellenőrző Bizottság képviselői is jóváhagyták 1945.

május 14-én, ezért a korszakban ezt a napot tekintették a határőrség „születésnapjának”.⁹

Visszaállították a háború előtti katonai szervezetet: az országot hét katonai kerületre osztották, és a katonai kerületek alárendeltségébe határvadász portyázó századokat szerveztek, amelyek többnyire egy megye határszakaszát őrizték. A határőrizetre igénybe vehető katonák létszámát ötezer főben határozták meg. A fokozatosan meginduló határforgalom ellenőrzését viszont a határrendészeti kapitányságok látták el, amelyek a Belügyminisztérium alárendeltségébe tartoztak. A zöldhatár őrzését tehát katonák látták el, a határátkelőhelyek forgalmát pedig a határrendőrség ellenőrizte. 1946. március 25-én került sor a határőrizet és a határőrség átszervezésére, ekkor egy új központi szervezet, a Honvéd Határőrség Országos Parancsnokság irányítása alá helyezték a határőrizetet. Az akkori elnevezéssel határportyázó századoknak hívott egységek a katonai kerületi parancsnokságok alárendeltségébe tartoztak, ezért 1946 márciusáig az operatív feladatokat, vagyis a felderítést és az elhárítást a honvéd kerületi parancsnokságok mellett működő úgynevezett „D” Osztályok végezték.¹⁰ 1946. március 25-én került sor a határőrizet és a határőrség háború utáni első átszervezésére, és létrehoztak egy új központi irányító szervezetet, a Honvéd Határőrség Országos Parancsnokságát, amelynek Pálffy György lett a vezetője.¹¹ Egyidejűleg a határőrség létszámát ötezerrel tízezerre növelték. Pálffy kinevezése biztosította az MKP számára a döntő befolyást a határőrség központi irányításában.¹² Az átszervezés után a határőrség elhárító szolgálatának működtetése a Határőr Parancsnokságon megalakult I/b. Osztály feladata volt, az osztály szakmai irányítás és vezetés szempontjából közvetlenül a Katonapolitikai Osztály alá tartozott.¹³ Az I/b. Osztály volt a határőrség elhárító osztálya, amelyet később „D” Osztálynak, azaz Defenzív Osztálynak, majd Elhárító Osztálynak neveztek el, és ebből vált ki, majd szervezték meg a Felderítő Osztályt is.¹⁴

A határőrség felderítő szervei szerezték be az adatokat az ügynöki és az informátori hálózaton keresztül a kifelé vagy befelé irányuló határsértésekről és azok kísérleteiről vagy előkészületeiről. A csapatok törzseit azonnal értesítették, a határsértés megakadályozására azonnal intézkedtek. Felderítették és felszámolták a megtörtént határsértéseket és az elkövetők ellenséges kapcsolatait. A saját területükön a határövezetben lakó vagy ott dolgozó ellenséges ügynököket, ember- és árucsempészeket, azok segítőit felderítették és felszámolták.

A határőrség felderítő szolgálatának az egyik feladata volt, hogy híreket szerezzen a túloldali eseményekről. Ezeket tájékoztató jelentésekben terjesztették fel a felettes hatóságoknak, amelyek a fontosabb eseményekről tájékoztatták a párt- és az állami vezetőket. A Magyar Honvéd Határőr Parancsnokság 1946. október 29-én szabályozta a határőrség havi összefoglaló jelentésének elkészítési módját. Az elhárító osztály vezetőjének utasítása szerint a jövőben részletes és a határőrség helyzetének teljes képét adó havi összesítő jelentéseket minden hó elsejére az elhárító alosztályhoz kellett betervezni. Tekintettel arra, hogy a havi jelentések összeállításához a zászlóaljnak pontos és kimerítő jelentéseire volt szükség, utasították a határőr zászlóaljnál elhelyezett „D” tiszteket, hogy a jövőben jelentéseiket minden hónap 20-áig állítsák össze, futár útján minden hónap 25-éig juttassák el a határőr parancsnokság I/b. osztályához. A jelentéseknek a szervezeti, ellátási kérdések mellett és a politikai helyzeten kívül tartalmazniuk kellett a túloldali határőrizeti szervek magatartását és a határon túli események rövid leírását a túloldalról származó hírek alapján.¹⁵

A határrendőrség helyzete 1946 és 1947 fordulóján

A korszak szervezettörténeti jellemzője volt, hogy a honvédség kebelén belül működő határportyázó, 1946 utáni elnevezéssel élve határvadász kötelékeken kívül egy másik határőrizeti szervezetet is létrehoztak.¹⁶ A határvédelem és a határőrizet szervezete így kétfelé tagozódott, amelyek közül az egyik katonai rendeltetésű volt, a másik pedig

rendvédelmi jellegű. Az utóbbit képviselte az 1945. augusztus 17-én felállított határrendőrség, amely ezért nem is a honvédelmi, hanem a belügyi tárca alá tartozott, így a rendvédelmi rendszer részét képezte. Ennél a mintát az Osztrák–Magyar Monarchia Magyar Királyi Határrendőrségének az 1906 és 1918 közötti szervezete szolgáltatta, a határrendészeti kapitányságok felállítása is ezt az időszakot másolta.¹⁷

Formálisan az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak a csendőrség feloszlásáról és az államrendőrség megszervezéséről szóló rendelete hatalmazta fel a belügyminisztert, hogy a határszéli vármegyékben felállítsa a határrendészeti szerveket.¹⁸ A határrendőrséghez toborzott tisztikar és a legénység ekkor a Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitánysága állományába és alárendeltségébe tartozott, de a vármegyei, a városi és járási kapitányságoktól, illetve a községi rendőrbiztosságoktól függetlenül, önállóan működött.¹⁹ A fokozatosan meginduló távolsági határforgalom ellenőrzését elvileg a határrendészeti kapitányságok látták el, amelyek a Belügyminisztérium alárendeltségébe tartoztak. Némileg leegyszerűsítve, a zöldhatár őrzését katonák végezték, a határátkelőhelyek forgalmát pedig az úgynevezett határrendőrség ellenőrizte.²⁰

Az államhatár mentén huszonhat határrendőr-kapitányságot létesítettek, amelyek kettő–kilenc határrendőrőrsöt irányítottak. Alapvető feladatuk a távolsági határforgalom és a kishatárszéli forgalom ellenőrzése, a külföldiek rendészetével kapcsolatos feladatok ellátása, a tiltott kivándorlás megakadályozása és a csempészet visszafogása volt. A határrendőrök kezdetben honvéd egyenruhában látták el a szolgálatot, amihez egy megkülönböztető rendőrségi karszalagot viseltek, és csak 1946-ban kaptak új rendőrségi egyenruhát. A szervezés meglehetősen vontatottan haladt, működőképes határrendészeti szervek még 1945 szeptemberében is csak Oroszváron, Hegyeshalomban, Sopronban, Szentgotthárdon, Kelebián és Nyírábrányban voltak.²¹ Az 1946. évi átszervezés során a határrendészeti kapitányságok számát harmincnégyre, az őrsök mennyiségét pedig százötvennégyre emelték. A létszámemeléssel mellett a testület hatásköre is gyarapodott, a kishatárforgalmi okmányok kiállításával mellett rendőrnnyomozói feladatokat is el kellett látniuk, részt vettek a hazahozatali bizottságok munkájában, amelyek a hadifogságból, deportálásból, kényszermunkából hazatérők szűrését és utaztatását végezték.²² A határrendőrség létszáma ekkor összesen 4105 fő volt, amit később emelni szándékoztak.²³

A határforgalom ellenőrzésével párhuzamosan már ekkor is voltak politikai és államvédelmi jellegű feladatai a határrendőröknek. A határrendőr kapitányságok kötelessége volt a határon átkelőket figyelemmel kísérése, valamint a határ mentén felmerülő, államrendészeti szempontból fontosabb mozzanatokról és eseményekről a felettes hatóság értesítése.²⁴

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság többször is kifejezte elégedetlenségét a határőrizeti és a határrendészeti szervek létrehozásának elhúzódása miatt. A SZEB sürgetése is közrejátszhatott abban, hogy az új belügyminiszter, Nagy Imre 1946. március 14-i hatállyal megszüntette a Magyar Határrendőrség elnevezést, és a határrendőr-kapitányság helyébe a Magyar Államrendőrség Határrendészeti Kapitánysága név lépett, illetve 6000 főre akarták növelni a határrendőrség létszámát, és ismét sürgették a szervezet megerősítését, a határrendészeti igazgatóságok belügyi irányításának a szorosabbra fűzését.²⁵

Dokumentumok

1. A Magyar Államrendőrség Szobi Határrendészeti Kapitányságának jelentése Kőbölkút, Muzsla és Tárkányfalva községek magyar nemzetiségű lakosainak kitelepítéséről, 1946. november 19.

A Magyar Államrendőrség Szobi Határrendészeti Kapitánysága jelentése a Belügyminisztérium Határrendészeti Csoportjának Kőbölkút, Muzsla és Tárkányfalva kitelepítéséről

Szob, 1946. évi november hó 19.

Folyó hó 17-én és 18-án távbeszélőn jelentettem, hogy a szlovák hatóságok elrendelték Kőbölkút, Muzsla és Tárkányfalva községekből egyes egyének kitelepítését. Ezzel kapcsolatban jelentem, hogy a helybeli csendőrség ezekben a kitelepítésekben nem vett részt, sőt titokban biztatták őket az engedetlenségre. A kitelepítést partizánok és fiatal csendőrök hajtják végre, akik Pozsonyból érkeztek, szám szerint 1 zászlóalj. Az eseményekről tiszta képem nincsen, mert bizalmasaim az állandó razziák és erős ellenőrzés mellett nem tudnak kellően mozogni.

Folyó hó 17-én érkezett bizalmasomat utasítottam, hogy az érintkezést az érdekelt községekből 1-2 megbízott egyén azonnal vegye fel a pozsonyi magyar meghatalmazottal, és mindennemű atrocitást, jogtalanságot oda jelentsék, ahonnan azt majd továbbítani fogják. Az első futár vasárnap a Külügyminisztériumba jelentéstételre fel is ment.

Jelentem, hogy az első pánikban többen öngyilkosságot kíséreltek meg, a hírek szerint 3 halálos áldozat van eddig, de arra vonatkozólag nincsen adatom, hogy ezek az öngyilkosságokból vagy pedig a passzív ellenállásból adódott [sic!].

A berakást folyó hó 17-ére tervezték, de azt végrehajtani az ellenállás következtében nem tudták. Épp most kaptam távirati értesítést, (amit távbeszélőn jelentettem), hogy a bevagonírozást megkezdték.

Mindenkinek, főleg a külföldnek azt hangoztatják, hogy a háborús bűnösöket szedik össze, nehogy fasiszta felkelést szítsanak, stb. Hír szerint egyelőre a Szudéta-vidékre szállítják őket, és főleg bányavidékekre, hogy ezzel biztosítsák az innen áttelepülőknél a határ mentén az elhelyezést. Ugyanis most folyik a tárgyalás a magyar és a csehszlovák bizottság között az innen áttelepülő elhelyezése tekintetében. A mi bizottságunk kérte a Magyarországból áttelepítendő szlovákoknak a Szudéta-vidéken való elhelyezésüket (sic!) (arra számítva, hogy a magyarság utána nyugodtan megmaradhat a helyén), de a csehszlovákok ezzel válaszoltak.

A magyarok legnagyobb ellensége maga Beneš, aki gyűlöli a magyarokat, és míg ő irányítja a csehszlovák politikát, az mindig magyarelles lesz. A magyarokból átvedlett szlovákok, hogy valódi szlovákoknak lássék [sic!], mint a sakálok üvöltenek ellenünk.

Jelentem, hogy csupa vad hírek kolportálnak ellenünk. Széltében-hosszában azt terjesztik, hogy a forint rövidesen lejtőre jut, már beállt nálunk az infláció, úgyhogy mindenki szabadult a forintjától; ezek a hírek eljutottak még Lengyelországba is.

Tildy lemondását rebesgetik, stb.

Az amerikai kölcsön elmaradásának a következménye, hogy a textil, bőrárut zárolták, az árak rohamosan emelkednek, az áruk pedig fokozatosan eltűnnek az üzletekből. Általában az egész szlovák kereskedelem pang a sok beültetett szpravák (gondnokok) miatt, akik felborítanak minden üzleti spekulációt.

Az önként áttelepült és eltávozott szlovákok általában csalódottan visszaszökösnek magyar területre, ezeket a csempészek segítik át. Különösen Tésa és Letkés környékén folyik nagy csempészés, ez a rész a honvéd határvadászok határellenőrzési területe.

Fokozottabb ellenőrzése felettébb kívánatos volna. Egy ifj. Nagy János nevű letkési lakos egyik legnagyobb csempész hírében áll.

Az eseményeket figyelemmel kísérem, és jelentésemet konkrét esetben megteszem.

[MNL OL XIX-B-10-IV-12-77/1946. Saját kezű aláírással és körpecséttel hitelesített, géppel írt tisztázat.]

2. A Magyar 6. Honvéd Határvadász Zászlóalj jelentése Schindler Ferenc gutori lakos halálesetéről, 1946. november 25.

A Magyar 6. Honvéd Határvadász Zászlóalj jelentése a Magyar Honvéd Határőr Parancsnokság I.b. osztályának Schindler Ferenc gutori lakos halálesetéről

Mosonmagyaróvár, 1946. november 25.

Egyes túloldali jelentések alapján arra lehet következtetni, hogy a csehszlovák határőrizeti szervek az általuk folyó hó 19-én menekülés közben agyonlőtt Schindler Ferenc gutori lakos tragédiáját a magyar határőrségre fogják. Esetleges diplomáciai lépésekre hiteles cáfolat megtétele érdekében a bizonyítékok becsatolása mellett az alábbiakat jelentem.

Folyó hó 19-én a déli órákban ifjabb Lengyel Ferenc a vázlaton megjelölt helyről Gutor községtől délre, az úgynevezett gutori kaputól többedmagával magyar területre akart átjönni. Ezt észrevették a szlovák pénzügyőrök és katonák, s a part ezen része felé futottak. Az utolsó pillanatban Schindler Ferenc is a csónakba szállt, és a fenekére feküdt. Az átjövő csónakra a partra érő katonák rákiáltottak, hogy térjenek vissza, és abban a pillanatban megnyitották a tőlük alig 40–50 méterre lévő csónakra a tüzet.

A lövések vagy géppisztolyból, vagy automata puskából lettek leadva, amit bizonyít Lengyel Margit kabátján észlelhető öt becsapódás (rajz csatolva) is. Ugyancsak lövés érte a bal cipő belső oldalát, amint az a rajzon is látható. Hogy Lengyel Margit nem sebesült meg, az tiszta véletlen. Lehetséges, hogy az a lövedék, amelyik a cipőt súrolta, ölhetette meg Schindler Ferencet, aki a csónak aljában feküdt a lövések pillanatában.

A magyar határvadász állóőrség löiránya egészen más volt, annyira más, hogy a menekülőkkel teli csónak és a tűzvonal között legalább 60–80 méter távolság volt. Bizonyítja továbbá az is, hogy magyar részről a tüzelő szlovákokat fogták le puskatűzzel, amit maguk a szlovák pénzügyőrök bizonyítottak azzal, hogy a part fáiban a becsapódásokat megmutatták az általuk kiküldött összekötőnek.

A csónak a Dunán úszott, és mivel a vízállás alacsony, a Duna szintje és a becsapódások magassága között körülbelül 5-6 méter szintkülönbség van.

Lengyel Margit felsőkabátjának jobb alsó sarka véres. Ez csak akkor szennyeződhetett be, mikor Schindlert a lövés érte.

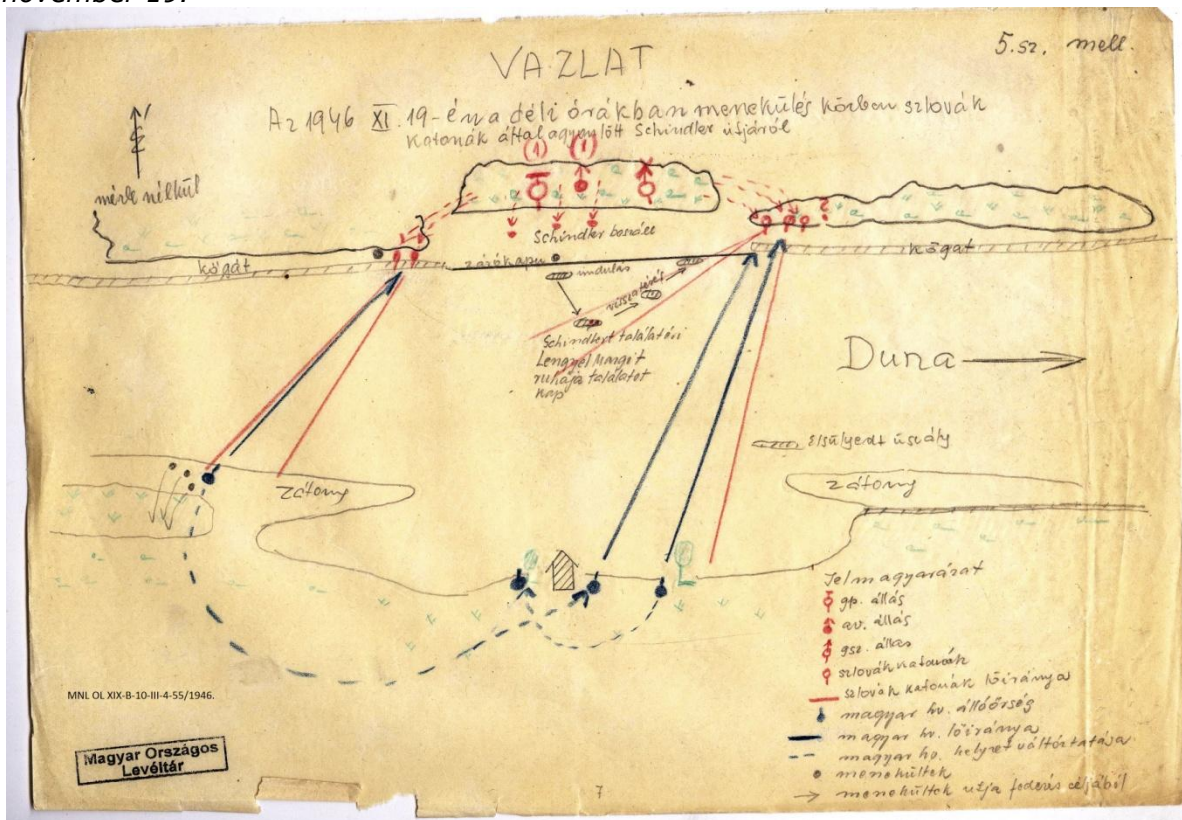
A szlovák határőrizeti szervek nagyon jól tudták, hogy az ő lövéseik következtében halt meg Schindler, ami kiviláglik abból is, hogy amikor a visszatért csónak fenekén lévő hullát meglátták, Bendzsák József pénzügyi felügyelő, aki egyébként a tűzparancsot kiadta, kétségbeesetten tépte a haját, és szidta a katonákat, hogy mit tettek. Tehát az események hatása alatt, az első pillanatban nem is gondoltak másra, mint arra, ami az igazságnak meg is felel.

Az ügyben a szlovák határőrizeti szervek határközi megbeszélésre lettek felkérve folyó hó 20-án 15 órára. Nyilván taktikai okokból azon nem jelentek meg. Addig húzták-halasztották az időt, hogy arra aznap sor ne kerülhessen. Ezt az időt arra használták ki, hogy az eseményeknek oly beállítást adjanak, amely azt bizonyítaná, hogy az átmenekülő magyarok a kényszermunka-törvény elől menekülnek, s az feljogosítaná őket a fegyverhasználatra. A hivatalos kiküldöttektől katonai és egyéb természetű dolgok iránt érdeklődtek, nem pedig az eset körülményeiről. Ezt a becsatolt jegyzőkönyv is igazolja.

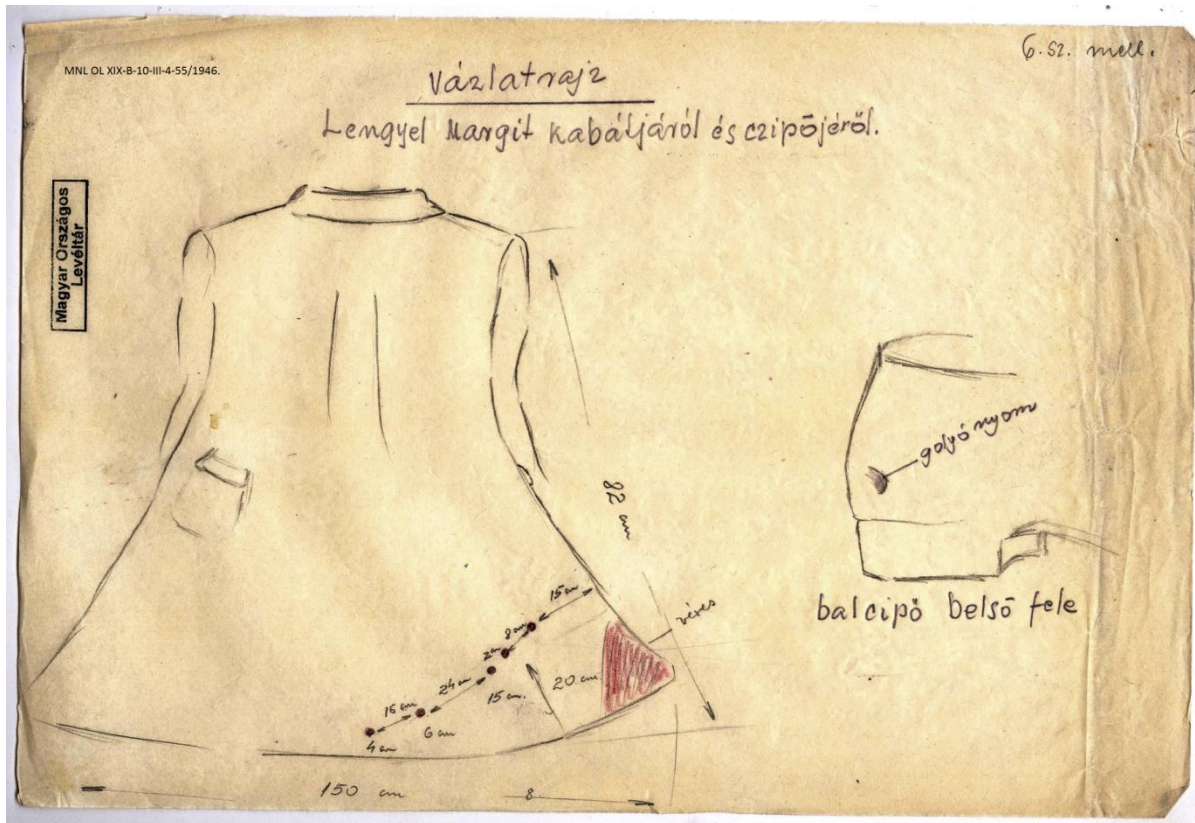
A csónakban lévő hullát csak másnap vették ki a csónakból, és szállították be Gutorra. A hullán a megijedt utasok a vérzésből következtetve megállapították, hogy fejlövést kapott. Hogy a hullán hány lövés volt, azt első ijedelmükben meg sem nézték, de nem is volt erre idejük, mert kiszállás után Gutor felé kísérték őket.

A becsatolt jegyzőkönyvek, valamint a vázrajz alapján kétséget kizáró módon megállapítható, hogy a halálesetet szlovák részről történt jogtalan fegyverhasználat okozta, annál is inkább, mert felszólításra a csónak visszafelé fordult, így nem is lett volna arra szükség, hogy a menekülők közé sorozatot lőjenek.

Vázlatrajz a menekülés közben agyonlőtt Schindler Ferenc meggyilkolásáról, 1946. november 19.

Vázlatrajz Lengyel Margit kabátjáról és cipőjéről, 1946. november 19.

[MNL OL XIX-B-10-III-4-55/1946. A dokumentum végén az alábbi, írógéppel írt szöveg olvasható: „I.b. osztály részéről: 1./ A Külügyminisztériummal való közlés megtörtént. 2./ A Katpolnak a december havi jelentésbe felvettem.” Saját kezű aláírással hitelesített, géppel írt tisztázat.]

3. Magyar Államrendőrség Szobi Határrendészeti Kapitánysága jelentése a Belügyminisztérium Határrendészeti Csoportja számára Köbölkút község kitelepítéséről, 1946. évi november 21.

Magyar Államrendőrség Szobi Határrendészeti Kapitánysága jelentése a Belügyminisztérium Határrendészeti Csoportja számára Köbölkút község kitelepítéséről

Szob, 1946. évi november 21.

Jelentem, hogy a kitelepítéssel kapcsolatban bizalmasaimtól az alábbi híreket kaptam:

Két bizalmi egyénem jelenti, hogy Köbölkút és környékét nem lehet megközelíteni, a határon átlépve mindenütt csendőrgyűrű veszi körül az utakat, satöbbi, úgyhogy dolga végezetlenül visszatértek.

Egyik bizalmasom a kitelepítés előtt bent tartózkodott Köbölkúton és jelentette, hogy a község egy kihalt falu benyomását keltette, úton-útfélen a csehszlovák partizánok és csendőrök cirkáltak, a lakosság pedig az ablakfüggöny mögött figyelte az eseményeket.

Senki az utcára nem merészkedett, mindenki várta szívszorongva a fejleményeket. Minden házra 4 fegyveres vigyázott, a községbe senki sem be, sem ki nem jöhetett, csak a funkcionáriusok.

19-én este megkezdtek a pánikkeltést, lövöldözéssel rémítgették az embereket, és a már félelemtől vacogó embereket a sötét[ség] leple [alatt] kezdték autóba dobni, aki ellenállt, azt puskatussal kényszerítették. Legtöbbjüket pedig megkötözték, és autón hurcolták ki a már 2 nap óta ott veszteglő vagonokba.

A férfiakat, nőket és gyermekeket 3 éves kortól külön-külön vagonokba rakták. Szívfacsaró események játszódtak le, és ez erősen emlékeztetett az elmúlt rezsim deportálásaira. Mindenki csak kézipoggyászat vihetett magával, és ott a hideg marhavagonokba zsúfolva siváran várják, hogy mit hoz a jövő.

Más bűnük nincsen, minthogy magyarnak születtek. Sokan vannak közöttük olyanok is, akik időközben szlováknak vallották magukat. Egyesek visszamaradhattak, de hogy meddig és milyen áron, elképzelhető.

Bizalmasan arról értesültem, hogy útirányuk a Szudéta-vidék. Ott az üres falvakba telepítik őket. Ugyanis a már előzőleg odatelepített szlovákok elszöködtek onnan, mert a kitelepített németek bandába tömörülve éjjelenként legyilkolták őket, így azok onnan rémülten elmenekültek. Emiatt a legtöbb földnek még a termése sincsen betakarítva. A burgonya a földben, a kukorica még a száron áll. Oda viszik a szerencsétleneket.

Először bevárták, míg itt betakarították a termést, az most itt marad a főleg Hlinka-gárdistákból regrutálódott hűséges szlovákok szabad prédájául. A mieink pedig fagyoskodva úton vannak egy kis kézipoggyással a senki földje felé, ahol nincsen sem üzlet, élelem, azt maguknak kell előteremteni. Azzal vigasztalják [őket], hogy lesz mindenkinek berendezett lakása, így rabolják ki és szédítik szerencsétleneket.

Fenti események miatt az áttelepítési bizottsági tárgyalások félbeszakadtak.

A csendőrség megérkezett most már Párkányba és Udvard községekbe, az események úgy látszik folytatódni fognak, és előreláthatólag [sic!] 30 kilométeres körzetben a határ mentén a nekik nem tetsző egyéneket elszállítják. A többieket pedig úgy megrémítik, hogy örül, ha csak meghúzódhatja magát [sic!], és ezzel szemben mindenre kész.

[MNL OL XIX-B-10-IV-12-78/1946. Saját kezű aláírással és körpecséttel hitelesített, géppel írt tisztázat.]

4. Magyar Államrendőrség Esztergomi Határrendészeti Kapitánysága jelentése a csehszlovákiai magyarok meneküléséről, 1946. november 26.

Magyar Államrendőrség Esztergomi Határrendészeti Kapitánysága jelentése a Magyar Belügyminisztérium Határ-, Folyam- és Légirendészeti alosztály vezetőjének a csehszlovákiai magyarság meneküléséről a Dunán keresztül

Esztergom, 1946. november hó 26-án.

Ezen tárgyban küldött utolsó jelentésem óta az események szomorú és tragikus filmszerűséggel peregtek. Azok a hírek, amelyek első percben valószínűtlennek látszottak, folyó hó 22-i, 23-i, 24-i éjszakai ellenőrzéseim alkalmával a határ mentén a legszomorúbb valóságot öltöttek.

Már a kora esti órákban megindultak a menekülők csónakjai. De volt közöttük olyan, aki „teknőn” érkezett a magyar partra. Két csónak éppen hogy a partra ért, azonnal el is süllyedt. Egyes bútordarabokat a vízben úszatva, kötéllel a csónak után kötve hozták át. Az indulás rendszerint Párkány község szélénél történik, és beleszámítva a Duna sodrát,

az esztergomi vágóhíd környékén érnek partot. Ezen a részen cirkálnak egész éjjel őrszemeink, magam is harmadik éjjel irányítom személyesen a menekülőkhelyezését.

A legszomorúbb történet egy Kőbölkútról menekült asszony mondta, már csak az utolsó pillanatokban menekült, úgy hogy az indulásra készen álló szerelvényből szökött meg. Akik nem hajlandók a saját akaratukból a kikézbcsített behívójeggyel menni, azokat fegyveresen, erőszakkal hurcolják az indulásra készen álló szerelvényhez. A legtöbb férfi bekötött fejjel, véresen indul neki a távoli Szudéta-földekre [sic!], a bizonytalanság és az új otthon szomorúsága felé.

Általában a menekültek partraszállása után valami nyugodt boldogság költözik rémült arcukra, amikor a határőrizeti szervek udvariasan és testvéri módon köszöntik őket. Aránylag a széles medrű Duna is magában hordozza a vízbefulladás veszélyét. De a menekülőkh nem törődnek ezzel. Repka nevű tárkányi lakos egy lélekvesztőn hozta át két kis iker[gyermekét], valamint egy nagylányát és feleségét, a kikötés után a csónak teljesen víz alá merült. Ők mosolyogtak, mert már akkor itt voltak Magyarországon.

A jelentkezőket, amikor már kissé rendbe hozták holmijukat, a 221.670/1946. IV/1. sz. rendelet értelmében látjuk el igazolvánnyal, vesszük róluk fel a jelentkezési lapot.

Érintkezésbe lépve a város polgármesterével, valamint a szociális vezetővel, mindenkit lehetőséghez képpen [sic!] elhelyezünk, vagy útba indítunk.

Folyó hó 25-én egész Párkányt körülzárták a csendőrök és a katonák. Az esztergomi munkásság felhívással fordult a Szlovák Áttelepítési delegációhoz, hogy a szlovák zászlót azonnal távolítsák el az Áttelepítési Bizottság épületéről. A szlovák zászlót levették.

Az események fejlődésével újabb jelentésem megy.

[MNL OL XIX-B-10-IV-12-78/1946. Saját kezű aláírással és körpecséttel hitelesített, géppel írt tisztázat.]

5. A Magyar 2. Honvéd Határvadász Zászlóalj „D” tisztjének jelentése a szlovákiai helyzetről, 1946. december 13.

A Magyar 2. Honvéd Határvadász Zászlóalj „D” tisztjének jelentése a Magyar Honvéd Határőrség Parancsnoksága I.b. osztályának a szlovákiai helyzetről

Miskolc, 1946. évi december 13-án.

B-egyéneimtől kapott jelentések alapján a szlovákiai kényszer áttelepítésekkel kapcsolatban jelentésemet az alábbiakban terjesztem fel:

Sajószárnyán az erőszakos kitelepítést a szlovákok már végrehajtották. A falunak volt hetven házszáma, melyből nem maradt lakva csak öt ház. Sajógömörön és Gömörpanyiton a kitelepítéssel még nem végeztek, de a jelek arra mutatnak, hogy a közeli napokban ott is befejezik.²⁶ A kitelepítéseket 20-30 darab 3 tonnás tehergépkocsival végzik. Ezeket a gépkocsikon szállítják a kitelepítésre kerülőket a tornaljai vasútállomásra. Külön vagonírozzák be a férfiakat, külön a nőket és külön a gyermekeket. A gyermekek megkülönböztetés végett cédulákkal vannak ellátva. Az erőszakosan kitelepített magyar családok vagyonát felbecsülik, és erről egy cédulát adnak.

B-egyének jelentése szerint 9-én, 10-én következik Kövecses, Recske, Szentkirály és Abafalva községek erőszakos kitelepítése.

A 6. század határsávjában megkezdődtek az átmenekülések. Az átmenekültek vallomása szerint Tornalja és Rozsnyó között ismeretlen tettesek felrobbantották három helyen a vasútvonalat. Ezen hír megerősítése végett érintkezésbe léptem a túloldali B-egyéneimmel, kiktől azt a jelentést kaptam, hogy Tornaljától két kilométerre kisiklott a vonat, de emberáldozata nem lett a kisiklásnak.

Bánrévén folyó hó 8-ig 10 menekült, Szuhafőn egy menekült tartózkodik.

Ugyancsak B-egyének jelentése alapján értesültem arról, hogy Rimaszécsen folyó 10-én a délutáni órákban szintén megkezdték az erőszakos kitelepítést. A Tornaljai járásban községenként a bíró, a jegyző és a csendőrség parancsnoka hozza javaslatba azokat, akik erőszakos kitelepítésre tekintetbe jönnek. Hírek szerint a határszélről 1947. február hó 1-re el akarják távolítani a magyar lakosságot.

Rozsnyón és Rudna községben üldözik a magyarokat, hogy írják alá a szlovák állampolgárságot, mert különben, aki nem írja alá, ki lesz telepítve. Jolsvatapolcán besorozták az 1920–1921. évben született egyéneket, és azonnal be is hívták őket Jolsvatapolcára. Feleden felrobbantottak egy vonatot. A szerelvény fele teljesen tönkrement. A robbantást állítólag partizánok hajtották végre.

Az 5. század határsávjában is megerősítések észlelhetők. Sajószárnya és Király községeket kitelepítették. Sajószárnyán mindössze három család maradt, de ezekkel aláírtak egy szlovákul írott papírt, amit ők elolvasni nem tudtak. A kitelepítettek csak annyi ingóságot vihettek magukkal, amennyit két család egy vagonba tudott rakni. A szerelvényt három vagon szuronyos katona kíséri. Borsova és Szilice község körülbelül 13-án fog kiürítésre kerülni.

A kitelepítések foganatosítása északnyugatról északkeleti irányba folytatódik.

A menekültekről felvett jegyzőkönyveket csatoltam felterjesztem.

[MNL OL XIX-B-10-IV-12-70/1946. Saját kezű aláírással hitelesített, géppel írt tisztázatot.]

6. A Magyar 9. Honvéd Határvasz Század jelentése a szlovákiai deportálásokról, 1947. január 29.

A Magyar 9. Honvéd Határvasz Század jelentése a Magyar 3. Honvéd Határvasz Zászlóalj „D” tisztjének a szlovákiai deportálásokról

Karancskeszi, 1947. január 29.

Jelentem, hogy 1947. évi január hó 27-én Bussa, Rárósmulyad és Felsőzellő szlovákiai községeket szlovák partizánok, csendőrök és katonák körülzárták, és a deportálást megkezdték.²⁷

Bussán 84 család, Rárósmulyadon 43 család kapta meg a deportálásról szóló hivatalos végzést (Pridelovaci vymer)²⁸. Felsőzellő községből kevés család került deportálásra. Számukat pontosan megállapítani nem tudtam.

A községek körülzárása következtében a deportálás elől csak nagyon kevesen tudtak Magyarországra menekülni. Nógrádszakál községbe Bussáról 12 személy, Rárósmulyadról 9 személy, Felsőzellőről pedig 1 személy tudott eddig átmenekülni. Mindhárom községben a lakosság elszállítása még folyamatban van.

Megállapítottam, hogy a deportálások folyamán nem tartották be a szlovák kormány által kiadott 88/1945. számú elnöki dekrétumot (A dekrétum másolatát 1. szám alatt mellékelem.) Elhurcolásra kerültek olyan anyák, akiknek 10 éven aluli gyermekük van.

Rárósmulyadról Jekkel Józsefné (szül. Vámos Irén) 2 hónapos kisgyermekével, Péter Istvánné (szül. Vámos Piroska) 7 éves és egy 8 hónapos gyermekével is az elhurcoltak között van. Jekkel Lászlóné egy 3 hónapos és egy 2 éves kisgyermekét a bizottsági orvossal megvizsgáltatta az elhurcolás előtt. A gyermekek betegek voltak. Ennek ellenére az orvos azt mondta, hogy takarja jó melegen be őket, elszállíthatók.

Az elhurcoltak között van Budai András 87 éves gazdálkodó is, valamint Schneider Endre községi kovács.

A fent említett rendeletben közöltek a felhozott bizonyítékok tanúsága szerint tehát nem tartják be.

A személyek elszállítása nyitott tehergépkocsikon történik. Azokat az ingóságokat, amelyeket a mellékelt útmutatás (2. számú melléklet) szerint magával vihet, leponyvázott tehergépkocsikon viszik. A bevagonírozás (sic!) Losonc vasútállomáson történik. Az onnan érkező hírek szerint ingóságaikat azonban innen már nem viszik velük tovább. A hátrahagyott ingóságokat az elszállításra nem kerülőknél kell hagyniuk további intézkedésig.

Az elszállítások során a családokat különböző városokba jelölik ki, valamint a családtagokat is.

Vámos Mihály (házúr)²⁹ rárósmulyadi fűszeres más városba lett szállítva mint tüdőbeteg apja, leánygyermekét és feleségét szintén más városba szállították.

Nagy Ferenc (Csaba), aki fél szemére vak, más községbe került, mint nyomorék felesége és László fia, aki fél kezére béna, másik kezére pedig 60 százalékos háborús rokkant.

Birtokomba jutott Vámos Ilona kitelepítéséről szóló végzés (3. számú melléklet), amelyen világosan kitűnik, hogy habár Alfréd nevű fia 1935-ben született, tehát 16 évnél fiatalabb, mégis Kralowiczébe telepítették volna. Az elhurcolás elől azonban átmenekült Litkére.

A deportálásra került községekben a lakosság hangulata nagyon elkeseredett. Bussán a kitelepítő csendőrök ellen Palik József 27-én, körülbelül ½ 10 óra körül tetteg lépett fel. Dulakodás során két szlovák csendőrt agyonütött. A szlovák katonák a helyszínen agyonlőtték. 27-én éjjel a lövöldözések zaja többször áthallatszott Nógrádszakálba.

Felsőzellő községben Bella Gábor, aki a községben a legmódosabb gazda volt és szintén deportálásra került, elhurcolása előtt házát felgyújtotta. Szlovák katonák megbilincselve külön szállították el ismeretlen helyre.

1947. január hó 28-án Rárósmulyad községet körülzáró szlovák katonák közül kettő, egy az elhurcolás elől elmenekült egyén üldözése közben az Ipolyon keresztül átjött Magyarországra.

A határvonal mellett húzódó országúton tartózkodó magyar polgári személyeket a náluk lévő géppisztolyokkal akarták onnan távozásra kényszeríteni. Az azonnal a helyszínen érkező magyar katonák megérkezésének láttára visszahúzódtak az Ipolyon túlra. Megállapítottam, hogy a két szlovák katona ittas állapotban volt.

A fent említett három község elhurcolt lakosságát Tőrincs községen keresztül szállítják Losoncra. Tőrincs lakossága látva az eseményeket, tömegesen özönlik át a határon.

Ingóságait hozzák magukkal. A szerzett hírek, a látott események olyan hatással vannak a törincsi magyar lakosságra, hogy átözlésüknek megakadályozására rábírní őket nem lehet. Olyan kijelentéseket tettek, hogy akadályoztatásuk esetén a szlovák határőrizeti szerveknek fegyveresen állnak ellen. László Pál átjövetelekor egy orosz mintájú puskát, benne 6 darab töltényt, adott át a 9/4. határvadász őrs parancsnokának. Valamennyi menekülő baltával és csákányokkal van felfegyverezve. Az átmenekülők számát nagy számuk miatt pillanatnyilag pontosan megállapítani nem lehet. A Törincsen szolgálatot teljesítő szlovák fináncok a vagyonmentést nem akadályozzák meg, sőt elősegítik. Így vált lehetővé, hogy a menekülők állatokat, kocsikat és mezőgazdasági gépeket is magukkal hoznak.

A 9. határvadász század parancsnoka folyó hó 28-án a kérdéses területen szemlét tartott.

Jelentését csatoltan mellékelem.

[MNL OL XIX-B-10-IV-12-101/1947. Saját kezű aláírással hitelesített, géppel írt tisztázat.]

¹ Gyarmati, 2011: 18.

² Baráth, 2014: 10–11.

³ Popély, 2007: 49.

⁴ Uo.

⁵ Uo.

⁶ Uo. 49–53.

⁷ Szarka, 2007: 7–33.

⁸ Zsiga, 1999: 16.

⁹ ÁBTL 1.11.7-436/6/31. 23. d. A Honvéd Határőrség elhárító-felderítő szolgálatának megszervezése és felépítése, 1945–1948. A forrásra Sz. Kovács Éva munkatársam hívta fel a figyelmemet, amiért hálás köszönettel tartozom.

¹⁰ Uo.

¹¹ Zsiga, 1999: 16.

¹² Gáspár, 2012: 33.

¹³ A HM 11. 825/1946. és a 102.000-Eln-Katpol/1946. sz. rendelet szolt erről.

¹⁴ ÁBTL 1.11.7-436/6/31. 23. d. A Honvéd Határőrség elhárító-felderítő szolgálatának megszervezése és felépítése, 1945–1948.

¹⁵ MNL OL XIX-B-10-III-4-/1946. (1945-1950/1. d.) Havi jelentések szabályozása, 1946. október 29.

¹⁶ Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2001. A BM Kollégiumának 1953. november 10-i ülése. Jelentés a BM Határőrség helyzetéről. 320–340. A 145.389/1945. IV. 12. BM sz. rendelet szolt erről.

¹⁷ Gáspár, 2012: 33.

¹⁸ Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2001. A BM Kollégiumának 1953. november 10-i ülése. Jelentés a BM Határőrség helyzetéről. 320–340. Az ideiglenes nemzeti kormány 1690/1945. M.E. számú rendeletének 8. § (2) bekezdése a) pontja és a 6.690/1945. M.E. sz. rendelet 3. § 5. bekezdése alapján szervezték meg a Magyar Határrendőrséget.

¹⁹ ÁBTL 4.2. Parancsgyűjtemény II. sorozat. (1. d.) 1945–1951. 145.389/1945. IV. 12. BM sz. A Magyar Határrendőrség felállítása, 1945. szeptember 3.

²⁰ Zsiga, 1999: 16.

²¹ MNL OL XIX-B-10-XV-1-1/1948. (579.842/1948.) 148.415/1945. 1945. szeptember 20. Határszéli helyzetjelentések.

²² Gáspár, 2012: 35.

²³ ÁBTL 4.2. Parancsgyűjtemény II. sorozat. (1. d.) 1945–1951. 145.389/1945. IV. 12. BM sz. A Magyar Határrendőrség felállítása, 1945. szeptember 3.

²⁴ Bencsik–Nagy, 2005.

²⁵ Baráth, 2014: 6–7.

²⁶ Sajógömör és Sajószárnya Szlovákiában a Besztercebányai kerület Nagyrócei járásában található, Sajószárnya ma már Tornalja város része. Gömörpanyit a Kassai kerület Rozsnyói járásában van.

²⁷ Bussa, Rárósmulyad és Felsőzellő Szlovákiában a Besztercebányai kerületben, a Nagykürtösi járásban van.

²⁸ A csehországi munkaszolgálatról rendelkező végzés.

²⁹ A házúr kifejezésen valószínűleg háztulajdonost kell érteni.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.11.7. A BM III/IV. Csoportfőnökség iratai
4.2. Parancsgyűjtemény

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

- XIX-B-10 A Határőrség Országos Parancsnóságának iratai

Nyomtatásban megjelent források

Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2001

A BM Kollégiumának 1953. november 10-i ülése. Jelentés a BM Határőrség helyzetéről. In *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései*. Első kötet. Összeállította, a jegyzeteket készítette és a bevezető tanulmányt írta Kajári Erzsébet. Szerkesztette: Gyarmati György és S. Varga Katalin. Budapest, Történeti Hivatal. 320–340.

Hivatkozott szakirodalom

Baráth, 2014

Baráth Magdolna: *A Kreml árnyékában. Tanulmányok Magyarország és a Szovjetunió kapcsolatainak történetéhez, 1944–1990*. Budapest, Gondolat Kiadó. 10–11.

Bencsik–Nagy, 2005

Dr. Bencsik Péter – Dr. Nagy György: *A magyar útiokmányok története, 1945–1989*. Budapest, Tipico Design Kft.

Gáspár, 2012

Gáspár László: A második világháború utáni magyar határőrizet változásai. In *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*, XXII. évf. 25. sz. 32–52.

Gyarmati, 2011

Gyarmati György: *A Rákosi-korszak*. Budapest, ÁBTL–Rubicon.

Popély, 2007

Popély Árpád: A csehszlovákiai magyar kérdés „belső rendezésének eszközei”. In *A Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés, 1945–1948*. Szerkesztette: Popély Árpád – Štefan Šutaj – Szarka László. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor Kiadó. 49–55.

Szarka, 2007

Szarka László: A csehszlovákiai magyar kisebbség felszámolását célzó dekrétumok és rendeletek. In *A Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés, 1945–1948*. Szerkesztette: Popély Árpád – Štefan Šutaj – Szarka László. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor Kiadó. 7–33.

Zsiga, 1999

Zsiga Tibor: *A vasfüggöny és kora*. Budapest, Hans Seidel Alapítvány.

Megfigyelés, beszerzés, koncepciók perék Hat jugoszláv politikai emigráns és az állambiztonság (1948–1955)

II. rész

A koncepciók per és következményei

Az 1948-ban kirobbant szovjet–jugoszláv „mini hidegháborús” konfliktus előre nem várt következményeként jugoszláv politikai emigráns közösségek szerveződtek a Szovjetunióban és a korabeli szóhasználatnál „népi demokráciáknak” nevezett kelet-európai szovjet csatlósállamokban.¹ Az emigránsok szervezete Magyarországon is megalakult, annak Branislav Doroslovački, Ozren Krstonošić, Savo Novaković, Milutin Stevanović, Albert Svetina és Živorad Todorović is tagja volt. Túl azon, hogy az emigráció tagjaként kivették részüket a Jugoszlávia elleni rágalomhadjáratból, a hat életút további közös vonását jelentette, hogy Dušan Vidović politikai emigráns elrablását követően az Államvédelmi Hatóság mindannyiukat letartóztatta, majd 1952 szeptemberében mondvacsínált és koholt vádakon alapuló egyéni koncepciók perében az ügyekben eljáró bíróság 5-től 15 évig terjedő szabadságvesztésre ítélte őket. Mégis, ki volt ez a hat emigráns? A többi, Magyarországon élő politikai emigráns közül miért, milyen vádak alapján és miért pont őket ítélték el? Miért pont 1952 őszén került sor perükre? Tanulmányomban amellet, hogy választ keresek e kérdésekre, magyarországi levéltári források alapján a hat emigráns életének főbb csomópontjait, politikai és egyéb tevékenységét is megkísérlem rekonstruálni. Életpályájuk tágabb kontextusba helyezésével egyéni sorsukat a mikrotörténeti elemzésen túl szélesebb történelmi folyamatokba, a szovjet–jugoszláv és a magyar–jugoszláv kapcsolatok koordinátarendszerébe is igyekszem elhelyezni.

Tanulmányom első, a *Betekintő* 2015/4. számában megjelent részében az 1952 szeptemberében elítélt hat politikai emigráns származását, társadalmi háttérét és emigrálásukat megelőző politikai tevékenységét vizsgáltam meg. A korai impulzusok bemutatásán túl a politikai emigrációban eltöltött időszakokra is hangsúlyt helyeztem. Ezzel összefüggésben röviden kitértem második világháborús tevékenységükre, a titói Jugoszláviában befutott politikai karrierjükre és Magyarországra kerülésük körülményeire, továbbá elemeztem emigrálásuk háttérét és az emigrációban kifejtett politikai tevékenységüket. A most olvasható második szerkezeti egységben magukkal a perekkel foglalkozom. Részletesen elemzem letartóztatásuk körülményeit, az ellenük felhozott vádat, a perben hozott ítéleteket és a felülvizsgálat részleteit. A felülvizsgálatot az 1953-at követő rehabilitációs eljárások tágabb kontextusába is megkísérlem elhelyezni. Tanulmányomban arra is törekszem, hogy az egyéni portrékon túl rámutassak a hat életút hasonlóságaira, közös és eltérő vonásaira is. Mindezzel egyéni sorsuk alakulását (mikrotörténetüket) tágabb, emigrációtörténeti, szovjet–jugoszláv és magyar–jugoszláv kapcsolattörténeti (makrotörténeti) összefüggésbe helyezem. Tanulmányomban továbbra is elsősorban levéltári források alapján mutatom be a hat életút alakulását. A vonatkozó alapkutatásokat az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában folytattam.

Koncepciók per a politikai emigránsok ellen

1952. március 3-án a hatóságok letartóztatták a munkahelyéről, a *Za ljudsko zmago* c. emigráns lap szerkesztőségéből távozó Savo Novakovićet.² A hónap végére Branislav Doroslovački, Ozren Krstonošić és Albert Svetina is előzetes letartóztatásba került,³ legkésőbb, április 1-jén Milutin Stevanović és Živorad Todorović is hasonló sorsra jutott.⁴ Letartóztatásuk elsősorban Dušan Vidović, a politikai emigránsok egyik vezető személyisége elrablásával függött össze, de a perben felhasznált vádak alátámasztásánál legalább ennyire fontos volt a Lazar Brankovhoz fűződő személyes és munkakapcsolatuk is. Ma már tudjuk, hogy Vidovićet a kalandor természetű Bálint László és különítménye rabolta el. Bálint László már az 1930-as

években több bűncselekményt követett el, és nem egy zsarolási ügy köthető a nevéhez. Saját vallomása szerint 1949-ben, a Markó utcai fogházból először Princz Gyula ÁVH-s tisztnek írt leveleiben, majd személyes találkozójukkor a magyar állambiztonsági szerveknek is felajánlotta szolgálatait. 1950 májusában családjával együtt Jugoszláviába távozott, ahonnan az UDB megbízásából 1952. január 29-én illegálisan tért vissza. Feladatul a politikai emigránsok magyarországi vezetőinek elrablását és átszöktetését kapta, azt egyesével kellett volna végrehajtania. Elsőként a jugoszlávok szemében legfontosabbnak tekintett Dušan Vidovičtyel kellett kezdenie. Őt 1952. február 16-án vitte át a magyar–jugoszláv határon.⁵

Vidovič eltűnésének a hírére a magyar hatóságok feltételezték, hogy az emigráns politikus a jugoszláv hírszerzés kémjeként, az UDB beszervezett ügynökeként tevékenykedett az országban, segítőt ezért a politikai emigránsok körében vélték megtalálni. Feltételezésük bizonyos szempontból érthető. A szovjet–jugoszláv konfliktus következtében a magyar–jugoszláv kapcsolatok is elmérgesedtek. A sajtóban rendszeresen közölt, Titót és a jugoszláv vezetést rágalmozó hosszabb-rövidebb cikkek és karikatúrákon, a rádióban elhangzó propagandaműsorokon, a gazdasági és a politikai kapcsolatok szinte teljes lenullázódásán túl a két ország között szabályos kémháború alakult ki, amelynek részét képezte az ellenséges ügynökök határon történő átdobása is, még ha a konkrét számadatok tekintetében ellentmondás is van a források között. Ma már az is nehezen dönthető el, hogy valóban minden egyes esetben konkrét ügynöki tevékenység húzódott-e meg a háttérben.⁶ A magyar hatóságok attól is joggal tartottak, hogy a jugoszláv állambiztonsági szervek a politikai emigránsok soraiba is megpróbálnak beépülni. Ne feledjük azt sem, hogy emigrálásukat megelőzően többen valóban a jugoszláv hírszerző szervek kötelékébe tartoztak.

Mindemellett az emigránsok és a magyar állambiztonsági szervek kapcsolata meglehetősen összetett volt. Az UDB ténykedése és esetleges merényletkísérletei miatt szükségessé vált az emigráns kolónia tagjainak védelme, ami azonban kiegészült ellenőrzésükkel, megfigyelésükkel is. Előfordult, hogy a hatóságok az emigrációba történő felvétel – az MDP vezetése ugyanis kizárólag a párttal és az ÁVH-val is napi szinten kapcsolatban álló emigráns szervezet tagjait tekintette politikai emigránsnak – feltételül szabták az ÁVH részére Jugoszlávia területén végzett feladat végrehajtását, mintegy igazolandó Tito-ellenes meggyőződésüket. Sőt, az emigránsok körében beszerzéseket is végrehajtottak, részben társaik megfigyelésére. A jugoszláv vonalon dolgozó legtehetségesebb ügynököknek nem mást, mint Brankov unokaöccsét, Branislav Živkovot tartották, őt még 1949 őszén, nagybátyja letartóztatását követően szervezték be. „Kobra” fedőnévvel többek között Milutin Stevanovićról is több alkalommal jelentett. Legkorábban valószínűleg 1949 októberében,⁷ habár az ekkor írt jellemzéseiben mind Stevanovićet, mind feleségét egyértelműen pozitív színben ábrázolta. Milutin Stevanovićet szorgalmas, „*munkájában pedáns és körültekintő*” emberként, jó férjként és „*szimpatikus személyiség*”-ként mutatta be, aki a „*társadalom nagyon hasznos tagja*.” Hasonló nézeteket vallott Marija Stevanovićról is. Féloldalas jellemrajzában egy önzetlen, együtt érző, gyermekeit szerető „*jó asszony és jó anya*” képe jelenik meg.⁸ „Kobra” jellemrajza ugyanakkor Krstonošićnek a tanulmány első részében már említett, Jókai Presszóban folytatott beszélgetéséhez hasonlóan arra is utalni látszik, hogy feltehetően a Rajk-perrel összefüggésben, a Brankovval együtt emigráló, vele később is szoros munkakapcsolatban álló diplomatacsoport tagjai, köztük Milutin Stevanović is, a hatóságok látókörébe kerültek. A Történeti Levéltárban megtalálható, ezt igazoló legkorábbi dokumentum 1949. október 3-án keletkezett.⁹ Habár Branislav Živkov 1951. július 10-i kihallgatásán többek között arról is említést tett, hogy Milutin Stevanović is az „*ÁVH-nak dolgozik*”,¹⁰ állítását cáfolni látszik, hogy utóbbira mint „*UDB ügynökgyanús*” egyénre 1951. július 30-án Koncz István államvédelmi százados és Deák Zsigmond államvédelmi alhadnagy személyi dosszié nyitását kérte.¹¹

A diplomatacsoport tagjaként az állambiztonság emberei Ozren Krstonošićet is folyamatos megfigyelés alatt tartották, legkésőbb 1949 novemberétől. Erre utal a már említett, 1949. november 10-én keltezett jelentés és Szüts István november 17-i levele, ahogyan több, a dossziében fennmaradt, 1950 decembere és 1951 februárja között keletkezett jelentés is.¹² A szokásos megfigyeléseken, ellenőrzéseken túl az ÁVH illetékeseit Krstonošić beszerzésének

gondolata is foglalkoztatta. Közvetve ezt valószínűsíti az az 1951. február 13-án keletkezett operatív munkaterv, amely a *Tanjug* egykori tudósítóját nem látta alkalmasnak az operatív munkára. Helyette a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségében és a határ menti délszláv községekben meglévő kapcsolatainak felderítését tartották kívánatosnak, és „*két oldalról történő*” beépülést szorgalmaztak személye mellé.¹³ Két hónappal később, 1951. április 27-én javasolták személyi dosszié nyitását,¹⁴ Brankovval való kapcsolatára vonatkozóan többször kihallgatták az 1948 óta előzetes letartóztatásban levő, a váci fegyházban raboskodó Živko Boarovot,¹⁵ a kalocsai fegyházban raboskodó Mirkovics Maricát és Kovács Erzsébetet,¹⁶ valamint 1952. január 24-én Branislav Živkovot.¹⁷ 1951. augusztus 29-én önéletrajzát is megírta az ÁVH számára.¹⁸

Annak ellenére, hogy a fentiek alapján az állambiztonság kellő, valósnak vélt információval rendelkezhetett, a per előkészületeire, az első kihallgatásokra, a gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyvek és a vádirat elkészültére mégis hónapokat kellett várni. Abból a szempontból ez mindenképp érdekes, hogy az Állambiztonsági Hatóságnak általában nem esett nehezebbre hamis terhelő adatok begyűjtése és azok alapján koholt vádpontok felállítása; a Dušan Vidovićtel feltételezett ügynöki kapcsolat alátámasztása azonban úgy tűnik, mégsem ment simán. Az első kihallgatásokra így csak 1952. augusztus 22–26. között került sor, az Avar Jenő és Marton Pálné aláírásával szignózott vádiratokat a budapesti államügyészség szeptember 5-én küldte meg az ügyekben első fokon eljáró megyei bíróságoknak.¹⁹ A tárgyalást 12 nappal később, 1952. szeptember 17-én tartották meg. Kivételt Savo Novaković és Živorad Todorović ügye jelentett. Habár a vádiratok szeptember 5-re szintén elkészültek,²⁰ az elsőfokú tárgyalás csak egy héttel később, szeptember 24-én zajlott le.²¹ A késlekedés okára a fennmaradt levéltári iratok nem adnak kellő magyarázatot.

Az első fokon eljáró bíróság a legsúlyosabb ítéletet Ozren Krstonošićre és Branislav Doroslovačkira szabta ki. Előbbit bűnösnek mondta ki kémkedés, a demokratikus államrend megdöntése, fegyverrejtegetés és külföldi fizetőeszköz beszolgáltatásának elmulasztása (devizagazdálkodás) vádjában. Főbüntetésül 15 év börtönbüntetésre, mellékbüntetésül teljes vagyonelkobzásra és a közügyektől való 10 évnyi eltiltásra ítélte.²² Kémkedés, a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel, valamint lőfegyver- és lőszerrejtegetés büntetében ezzel teljesen megegyező büntetést szabtak ki Branislav Doroslovačkira is.²³ Albert Svetinát és Milutin Stevanovićet 10–10 év börtönbüntetésre ítélték, az előbbit kémkedés, az utóbbit kémkedés, lőfegyver- és lőszerrejtegetés büntetében mondván ki bűnösnek. Albert Svetinát a főbüntetés mellett mellékbüntetésként teljes vagyonelkobzásra is ítélték, és 10 évre eltiltották a közügyek gyakorlásától.²⁴ Mindössze egy rendbeli fegyverrejtegetés büntetében találta bűnösnek a bíróság Savo Novakovićet. Főbüntetésül azonban így is 5 év börtönbüntetés, mellékbüntetésként a közügyektől való 5 évnyi eltiltást kapott.²⁵ Tiltott határátlépés büntetében kísérletében és egy rendbeli, társadalmi tulajdon ellen elkövetett lopás büntetében találták bűnösnek Živorad Todorovićet, akit szintén 5 év börtönbüntetésre ítélték.²⁶ Mellékbüntetésként azonban már súlyosabb ítéletet hoztak: a közügyektől eggyel több, 6 évre tiltották el.²⁷ Az előzetes letartóztatásban eltöltött időt az ügyekben futószalagon ítélező bíróság²⁸ minden esetben beszámítandónak vette.

A gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyvek, a vádiratok, továbbá a zárt tárgyalásokon kihirdetett ítéletek, valamint azok indoklása alapján részleteiben is megvizsgálhatjuk, mely cselekmények képezték az egyes vádpontok alapját. A vádak egyik jelentős csoportját az emigránsok állítólagos kémtevékenysége jelentette. Eszerint mind Doroslovačkit, mind Krstonošićot Josip Blazić szervezte be kémtevékenységre, még 1947 nyarán. Doroslovački feladatul („Szrgyán” fedőnévvel) elsősorban a Magyarországon élő délszlávok megfigyelését kapta, és több alkalommal adott írásbeli jelentést Mocsalov (Mucsalov?) Iván és Bogdánfi Sándor, Budapesten tartózkodó jugoszláv állampolgárokról.²⁹ Bizalmi állását felhasználva Krstonošić főként a magyarországi politikai és gazdasági helyzettel összefüggő információkat szolgáltatott a jugoszláv hatóságoknak. Sőt, a világháborút követően tevékenyen részt vett csempészek és jugoszláv háborús bűnösök felkutatásában.³⁰ Állítólagos kémtevékenységük mellett a Tájékoztató Iroda bukaresti határozatát (1948. június 28.) követően mindketten titóista broszúrák és propagandaanyagok terjesztésében is részt vettek. Emigrálásukra a magyar

hatóságok megtévesztése miatt (és az ekkor már életfogytiglani börtönbüntetését töltő Lazar Brankov rábeszélésére) került sor, romboló tevékenységüket „*az emigráció leple alatt*”, politikai emigránsként is folytatták. A Magyar Rádiónál szerzett tapasztalataikról, észrevételeikről Brankovnak továbbra is jelentettek. Információikat elsősorban Fenyő Bélától, a rövidhullámú osztály vezetőjétől és a *Szabad Nép* szerkesztőségében ekkor főként a Tito-ellenes cikkek megírásával foglalkozó Szegedi Emil újságírótól szereztek be, azokat személy szerint Brankovnak továbbították.³¹ Úgy vélem, korántsem véletlen, hogy a hatóságok kapcsolatot próbáltak találni az 1952-ben perbe fogott emigránsok és a Rajk-per harmadrendű vádlottjaként elítélt, életfogytiglani börtönbüntetését töltő egykori követségi attasé között, ahogy az sem lehet véletlen, hogy a rádiónál végzett állítólagos kémtevékenységük mind a per előkészítése, mind a tárgyalás során kitüntetett szerepet kapott. Az állítólagos kémtevékenység bizonyítását Albert Svetina esetében egyébként mind a vádirat, mind a per kizárólag rádiós munkájára alapozta. Ez irányú tevékenységét konkrétan azzal követte el, hogy 1951 márciusában engedély nélkül több politikai menekült nevét bemondta a rádió élő adásában.³² Az ügyében augusztus 25-én felvett gyanúsított jegyzőkönyv és a szeptember 5-én elkészített vádirat szerint Milutin Stevanovićet 1948 őszén (a Tájékoztató Iroda határozata után, de még emigrálása előtt) Lazar Torbica szervezte be, és megbízta a jugoszláv kereskedelmi delegáció tagjainak megfigyelésével. A feladatot elvállalta, jelentést egy esetben, Velimirović tengerészeti delegátus Tito-ellenes kijelentéséről adott.³³

Amíg Krstonošić és Doroslovački esetében elsősorban Brankovhoz fűződő kapcsolatuk képezte a kémkedéssel kapcsolatos vád alapját (Krstonošić a fegyverrejtegetéssel kapcsolatos vádak alapját képező, Maurer típusú pisztolyt is állítólag Brankovtól kapta³⁴), a többi elítélt emigráns esetében már egyértelműen a Dušan Vidovićtel meglévő személyes ismeretségük dominált, fegyverüket is tőle szereztek.³⁵ Bizonyos értelemben kakukktójást jelentett Živorad Todorović, hiszen az ő esetében a társadalmi tulajdon meglopásán/eltulajdonításán túl (amit a már említett selejtes ékszj hazavitelével követett el) az 1950 novemberében Csehszlovákiába irányuló szökési kísérlete képezte a vádak alapját. Kémkedés vagy fegyverrejtegetés nem szerepelt az ellene felhozott vádak között, habár az elsőre a korszak hiszterizált légkörében az ÁVH mindig gyanakvó, mindenben összeesküvést, kémtevékenységet sejtő illetékesei akár találhattak volna gyújtózsínórként szolgáló mozzanatot. 1952. április 29-én ugyanis kihallgatták azt az Ivan Galićet, akit 1951-ben kizártak az emigránsok kolóniájából, majd később testvérével együtt többrendbeli gazdasági bűncselekmény elkövetésének gyanújával tartóztattak le. Vallomása során Galić kitért arra, hogy amikor 1951 nyarán, a Balaton felé tartó vonaton utazva egy repülőtér közelében haladtak el, Todorović az alábbiakat mondta: *„Látod, ezt jó volna feljegyezni, mert erre még nekünk szükségünk lehet, ez még kell valakinek! Továbbhaladt a vonat, amikor újból megszólított és a figyelmemet a vasút jobboldalára terelte. A vasút jobboldalán volt egy üzem, amire Zsiga azt mondta: Nézd, ez egy fegyvergyár, ezt is jó lenne feljegyezni. Kb. 2 perc gondolkodás után folytatta a beszédét Zsiga. Ezt nem is fontos feljegyezni, hisz a papírt, azt könnyen megtalálják az embernél, ezt csak jól fejben kell tartani.”*³⁶ Állítását szembesítésükkor (május 16-án) is fenntartotta, Todorović azonban határozottan tagadta, hogy elhangzott volna a fenti kijelentés, ahogyan azt is, hogy 1951 nyarán Ausztrián át az Egyesült Államokba való szökését, Dušan Vidović eltűnését követően pedig Jugoszláviába történő visszaszökését tervezte volna.³⁷ Valószínűleg a vizsgálótisztek sem adtak sok hitelt Galić állításának, hiszen azokat sem Todorović augusztus 25-i kihallgatásán, sem a későbbiekben nem hozták fel vádpontként. Miközben tehát a kihallgatások során az elérendő cél eleve adott volt, a séma megtöltése konkrét tartalommal bizonyos határok között változatosságot is mutathatott. Habár az emigránsok kapcsán (nem csak a jelen tanulmányban szereplők esetében) néhány vádpont sztenderdnek tekinthető (határ illegális átlépése, állítólagos kémtevékenység), az már esetleges volt, hogy az esetenként számos vádkezdemény közül a hatalom illetékesei végül mely pontokra kívánták alapozni a végleges koncepciót.

Az állítólagos kémtevékenységen túl az emigránsok ellen felhozott másik visszatérő vádpontot fegyverrejtegetésük jelentette. Itt tartom fontosnak megjegyezni, hogy az emigránsoknál lévő fegyverek korántsem 1952 őszén kezdték el izgatni az állambiztonság embereit. Branislav Živkov („Kobra”) már 1951. május 21-én arról jelentett, hogy az emigránsok közül

Doroslovački, Stevanović, Krstonošić és Vidović rendelkezik pisztollyal, azokat emigrálásakor Brankov hozta magával a jugoszláv követségről. Továbbá Karlo Mrazović revolvéré (amellyel Boarov állítólag agyonlőtte Miloš Mojićet) és két golyószóró is az emigránsok villájában található. Sőt, arról is értesült, hogy Novaković tulajdonában is van egy revolver, amit minden bizonnyal Dušan Vidovićtől kaphatott.³⁸ Állításait egy bizonyos „Kovács” fedőnevű ügynök 1951. július 5-i jelentésében részben megerősítette.³⁹ Azt, hogy a kérdés az ÁVH-t komolyabban is foglalkoztatta, alátámasztani látszik az is, hogy erre vonatkozólag 1952 januárjában egymás után több emigránst is tanúként hallgattak ki: január 22-én Kovács Lászlót, két nappal később Branislav Živkovot, január 30-án pedig a követségről Brankovval együtt emigráló titkárnőt, Balassa Klárát.⁴⁰ Mindez akár a személyi dossziék nyitását és az önéletrajzok megírásának a körülményeit is más megvilágításba helyezheti.⁴¹ Habár az egyes önéletrajzok keletkezésének körülményei sem ismertek, háttérükben bizonyosan meghúzódott a korszak paranoid légköre, ahogyan Brankovnak az emigrációra bomlasztóan ható letartóztatása és elítélése is. Joggal merülhet fel tehát a kérdés, hogy önéletrajzukban az emigránsok mennyire a valóságot írták le, és mennyire azt, amit az ÁVH felé valóságként kívántak feltüntetni, amire esetleg maguk is valóságként kívántak emlékezni.

A budapesti államügyészségen szeptember 1-jén történt kihallgatásukról felvett jegyzőkönyvekben, majd ezt követően az elsőfokú tárgyaláson azonban még így sem minden vádlott tett teljes körű beismerő vallomást. Doroslovački Branislav azt ugyan elismerte, hogy sor került szervezésére, és emigrálásakor Brankovtól valóban átvett 4 ezer forintot, azt azonban már tagadta, hogy Brankovnak jelentett volna. Az átvett, valóban jelentősnek számító pénzüsszeget pedig tartozásai rendezésére fordította.⁴² Azt Ozren Krstonošić is határozottan tagadta, hogy ellenséges kémtevékenységet folytatott volna, vagy tevékenyen részt vett volna olyan szórólapok terjesztésében, amelyek a jugoszláv hivatalos álláspontot népszerűsítették. Elismerte ugyanakkor, hogy valóban hivatalos engedély nélkül hordott fegyvert magánál, a fegyvertartás szükségességét azonban önvédelemmel indokolta. Arról, hangsúlyozta a tárgyaláson elmondott beszédében, az ÁVH is tudott. Csakúgy, mint az egyébként csak megőrzésre átvett 508 dollárról.⁴³ Krstonošićhez hasonlóan Albert Svetina és Milutin Stevanović is tagadta, hogy szervezték volna; bűnösnek csak fegyverrejtegetésben érezték magukat, Živorad Todorović pedig csak az ékszíj eltulajdonításában.⁴⁴ A bíróság azonban ennek ellenére sem látta indokoltnak sem a fenti, sem más vádpontok esetében, hogy tanúkat is meghallgasson.

Az ítélet meghozatala előtt mind Krstonošić, mind Doroslovački élt az utolsó szó jogával, és kétségbeesetten próbálták meggyőzni a bíróságot ideológiai elkötelezettségükről. Talán csak ekkor tudatosult bennük a vádak súlyossága és a kiszabható büntetés nagysága. Beszédében, amely igencsak visszatükrözte a kor légkörét és nyelvezetét, Doroslovački kommunista múltját hangsúlyozta: *„14 éves korom óta harcolok a szocializmusért. Háború alatt a horthy [sic!] fasiszta rendőrség kilencszer tartóztatott le. A tőlük elszenvedett verések következtében süketültem meg bal fülemre.”* A felszabadulás után azért jött Magyarországra, hogy *„Jugoszlávia és Magyarország között elmélyítsem a barátságot”*. Azt ugyan beismerte, hogy *„U.D.B. ügynök lettem”,* de mentségére azt hozta fel, hogy *„csak jugoszláv személyek után nyomoztam.”* Emigrálása után pedig a *„legjobb rádióbemondó lettem”*. Ezért arra kérte a bíróságot, hogy *„adjon további alkalmat, hogy a titóbandák ellen harcolhassak”*.⁴⁵ Emigrációs tevékenységével próbált érvelni Ozren Krstonošić is, aki hangsúlyozta, hogy *„őszinte elhatározásból”* került sor emigrálására. A továbbiakban így folytatta: *„Három vonalon is dolgoztam a Tito elleni harcban. Hatvan oldalas brosúrát írtam Tito ellen.”*⁴⁶ Magyar és délszláv újságokba írtam cikkeket. Harminc nagy népgyűlést tartottam délszláv falvakban, melyekben lelepleztem Titót.” Azonosult a Tájékoztató Iroda határozatával is, bár azt elismerte, hogy két, nem mellékesen éppen az állásfoglalás lényegét képező vádpontot nem tudott megérteni: *„...hogy lehet az, hogy Tito a Szovjetunió ellen foglalt állást, a másik pedig a kulákkérdés volt.”* Habár a fegyverrejtegetést és a dollárok rejtegetését beismerte, de érvként felhozta, hogy *„ezeket sem mint ellenség követtem el”*.⁴⁷ Mindezzel azonban már nem tudták érdemben befolyásolni a bíróságot az elmarasztaló ítélet meghozatalában.

A hatóságok ugyanakkor most is figyeltek a jogszerű eljárás látszatára. Az ekkor kihirdetett

ítélet így csak Savo Novaković esetében emelkedett jogerőre,⁴⁸ a többi esetben mind a vád, mind a védelem élt a fellebbezés lehetőségével. Živorad Todorović esetében már három héttel az elsőfokú ítélet kihirdetését követően (1952. október 17-én) összeült a fellebbviteli bíróság, a benyújtott fellebbezéseket azonban elutasította.⁴⁹ Hasonlóan jártak el Albert Svetina, Milutin Stevanović (november 3-án), Ozren Krstonošić (november 10-én), mind pedig Branislav Doroslovački ügyében (november 17-én). A bíróság mind a négy esetben alaptalannak minősítette és elutasította a beérkezett fellebbezéseket, helybenhagyva ezzel az első fokon meghozott ítéleteket.⁵⁰

Miközben zajlott a hat politikai emigráns perének előkészülete és lefolytatása, olyan, nem várt eseményre került sor, amely egy jogállamban sorsukra nézve is döntő fordulatot hozott volna. Különítményével ugyanis Bálint László ismét átlépte a jugoszláv–magyar határt, hogy Dušan Vidović után Gojko Trbovićet is elrabolják. Mivel esetében nem jártak sikerrel, szeptember 11-én Boris Verstovšeket csalták törbe. Szeptember 24-én (aznap, amikor Budapesten a bíróság Savo Novaković és Živorad Todorović ügyét tárgyalta) azonban a határőrök feltartóztatták a foglyukkal a jugoszláv határ felé tartó emberrablókat. Az akció során tűzharcba keveredtek, magát Bálint Lászlót is megsebesítették és fogságba ejtették.⁵¹ Ahogyan 1948 októberében Brankov emigrálását, most Bálint László perét kívánták a magyar hatóságok felhasználni a Jugoszlávia elleni propaganda-hadjárat során.⁵² Bálint László fogságba ejtésével megdőlt a hat politikai emigráns letartóztatásának alapkonceptiója, szabadon engedésükre, ügyük érdemi fellebbviteli tárgyalására azonban a hatalom logikájának megfelelően nem kerülhetett sor.

Az ítéletek jogerőssé válását követően, a börtönben eltöltött évekről viszonylag kevés konkrét információval rendelkezem. Ozren Krstonošićet legkevesebb három esetben más politikai emigráns vagy az emigránsokkal, illetve a magyarországi délszláv szervezetekkel kapcsolatban álló személyek ügyénél is felhasználták. Murai Rezsek Frigyes állítólagos kémtevékenységének gyanúját az ÁVH részben az ő értesüléseire alapozta,⁵³ a sorozatos gazdasági bűncselekmények elkövetésének vádjával 1954. március 6-án őrizetbe vett Josip Galić jugoszláv politikai emigráns ügyében utóbbi állítólagos UDB-kapcsolataira vonatkozóan 1954. április 21-én hallgatták ki. Krstonošić azonban mindössze annyi információval rendelkezett, hogy Galić az emigrálását megelőzően a zágrábi UDB-n dolgozott; ezt is hallomásból, feleségétől tudta.⁵⁴ Branislav Doroslovačkival egyetemben 1954 augusztusában, immáron a koncepciók ügyek felülvizsgálati eljárásának keretében, Lazar Brankovra vonatkozóan is kihallgatták.⁵⁵ Ezzel párhuzamosan szeptember 3-án Brankov is rövid, egy-két oldalas feljegyzéseket készített mind Doroslovačkiról, mind Krstonošićről és Milutin Stevanovićről.⁵⁶ Túl azon, hogy az állandó, egymásra történő kihallgatások, feljegyzések, élet- és önéletrajzok íratása az ÁVH működési mechanizmusának szerves részét alkotta, meglátásom szerint az az emigráció és a magyarországi délszláv kisebbségi elit zártságára, szűk létszámára is utalhat.

Mint azt már láthattuk, az ÁVH már korábban is törekedett egyes, később letartóztatott emigránsok beszerzésére. Ozren Krstonošić esetében 1951-ben minden bizonnyal nem jártak sikerrel, és a későbbi időszakból sem került elő a beszerzés újbóli megkísérlését vagy annak esetleges sikerét alátámasztó dokumentum. Eredményesebbnek bizonyultak ugyanakkor a már a börtönbüntetését töltő Branislav Doroslovački és Milutin Stevanović esetében. Előbbit „Dorozsmai Balázs” fedőnévvel 1954 szeptemberében, utóbbit „Szalkai Márton” fedőnévvel 1954 decemberében szervezték be. Fontosnak tartom azonban megjegyezni, hogy beszerzésük körülményei nem teljesen tisztázottak. Miközben egyes iratok mindkét személy esetében „elvi alapon” történő beszerzést említenek,⁵⁷ a húsz évvel később készült iratmegsemmisítési javaslatok szerint a beszerzésre koncepciók adatok felhasználásával került sor.⁵⁸ Akár elvi alapok, akár terhelő vádak alapján, fizikai vagy pszichológiai ráhatásra történt is beszerzésük, ne feledjük, a börtönévek még a legszilárdabb jellemeket is könnyen megtörhetik és alkalmazkodóvá tehetik.

Bárhogyan is történt, az ekkor már fokozatos normalizálódásnak induló jugoszláv–magyar kapcsolatok miatt Branislav Doroslovačkkit végül nem használták fel, és mivel jelentéseket egyáltalán nem adott, 1955 októberében kizárták a hálózatból.⁵⁹ Milutin Stevanovićet

eredetileg zárkaügynökként alkalmazták, feladata rabtársai, Ozren Krstonošić, Savo Novaković, Svetina Albert és a szintén beszervezett Branislav Doroslovački megfigyelése volt, majd szabadulását követően a jugoszláv követség felé kívánták foglalkoztatni. Feladatát megközelítőleg öt hónapig „pontosan és kifogástalanul” végezte, 1955 júliusában azonban két hónapig megszakadt összeköttetése tartótisztjével. 1955. szeptember 29-én, mivel a „*megváltozott helyzet kizárta teszi az ügynöki feladatot*”, maga kérte kizárását, amelyre október 21-én sor is került.⁶⁰

A nyilvánvalóan politikai célokat szolgáló, koncepciók eljárás során meghozott ítéletek nemcsak az elítéltek, hanem családtagjaik sorsára nézve is súlyos következményekkel jártak. A hat elítélt emigráns közül öten házasok, családapák voltak. Hatuk közül elítélésekor egyedül Savo Novaković nem rendelkezett magyarországi rokonsággal; öccse 1953-ban szökött át a jugoszláv–magyar határon. Mint tiltott határátlépőt a bíróság 5 évre ítélte.⁶¹ Albert Svetinától eltérően (az ő esetében nem rendelkezek arra vonatkozó adatokkal, hogy felesége és gyermekei később követték-e emigrálásában) Branislav Doroslovački, Ozren Krstonošić, Milutin Stevanović és Živorad Todorović közeli hozzátartozói Magyarországon éltek. Letartóztatásukkor Branislav Doroslovački egy 6 éves, Ozren Krstonošić egy 7 éves, Živorad Todorović egy 2 éves gyermek édesapja volt. Kétgyermekes családapája volt Milutin Stevanović is, gyermekei 10, illetve 7 évesek voltak a letartóztatásakor. Túl azon, hogy feleségeiket kizárták az emigráció soraiból, anyagi lehetőségük, megélhetésük is megnehezült. A súlyos egészségügyi problémákkal küzdő Branislav Doroslovačkiné alkalmi munkákból, fordításokból, kézműipari tevékenységből élt, havi jövedelme átlag 600 forintot tett ki. Marija Stevanović a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségben gépíróként vállalt állást, 7-800 forintos fizetéséből két kisgyermekét és édesanyját is el kellett tartania. Ozren Krstonošić felesége nem is tudta biztosítani gyermeke nevelését, akit a bentlakásos Délszláv Kollégiumban helyeztek el. Živorad Todorović felesége (őt az emigránsokról a MDP számára készített kimutatások magyarországi származása miatt korábban sem sorolták az emigránsok közé) szüleihez költözött vissza.⁶² Férjük sorsáról valószínűleg nem sokat vagy egyenesen semmit sem tudhattak. Erre látszik utalni Paula Krstonošić esete. Miután a hivatalos szervektől férje hollétéről többszöri megkeresésére sem kapott semmilyen érdemi információt,⁶³ már a hazatérés gondolatával is foglalkozott. Ez ügyben 1953 elején mind a jugoszláv, mind az amerikai diplomáciai képvisellel megkísérelte felvenni a kapcsolatot; a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóságtól (KEOKH) 1953. július 27-én hivatalosan is kérte hazatelepítését, de kérelmét a hatóságok elutasították. A jugoszláv követséget 1953 októberében újfent felkereste. A követségen Vlado Paradinović és Novak Radjenović fokozatosan beszervezte. Hidasi János államvédelmi főhadnagy 1954. szeptember 16-án javasolta „*konspiratív formában*” történő őrizetbe vételét. Szűk két héttel később, 1954. szeptember 28-án tartóztatták le, mert a „*budapesti jugoszláv követség részére több alkalommal írásban kémjelentést adott a budapesti jugoszláv politikai emigrációról*”.⁶⁴ Ügyében a vizsgálatot 1955 januárjában fejezték be, sorsáról (átadják-e a bíróságnak, vagy esetleg szabadlábra helyezték-e) azonban a Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztályán nem tudtak dönteni,⁶⁵ hiszen időközben megkezdődött férje és társai ügyének felülvizsgálata.

A felülvizsgálat részletei

Mint ismeretes, Sztálin halálát követően lassú, fokozatos és elhúzódó normalizálódás vette kezdetét a Szovjetunió és Jugoszlávia kapcsolatában, melynek csúcspontját Hruscsov és Bulganyin 1955-ös belgrádi „Canossa-járása” jelentette. A szovjet–jugoszláv közeledés megkövetelte, hogy a korabeli szóhasználat „népi demokráciáknak” nevezett országok vezetői is számot vessenek korábbi, jugoszlávellenes tevékenységükkel. Nem volt ez másként a magyar politikai vezetés esetében sem. A magyar–jugoszláv kapcsolatok normalizálódása érthetően a szovjet–jugoszláv és a szovjet–magyar kapcsolatok függvényében alakult. Rákosi, amíg lehetett, megpróbálta ezt hátráltatni, személyes felelősségét tompítani. A szovjet–jugoszláv közeledés és a szovjet pártvezetésben zajló hatalmi harc maga után vonta a sztálini időszak koncepciók pereinek felülvizsgálatát is.⁶⁶ A jelen tanulmányban szereplő emigránsok ügyében a felülvizsgálati tárgyalásra végül 1955. március 7-én került sor, annak ellenére, hogy

ügyüket a Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztálya már 1954 júliusában felülvizsgálta. Az összefoglaló jelentések azonban csak 1954. szeptember 17-én, a szabadlára helyezési javaslatok december 21-én készültek el. A Legfőbb Ügyészség a perújítási indítványokat 1955. január folyamán véglegesítette, Ozren Krstonošić és Živorad Todorović ügyét kivéve január 25-én nyújtotta be. (Utóbbi kettő esetben erre két nappal később, január 27-én került sor.) Habár a perújítási tárgyalást a Legfelsőbb Bíróság eredetileg 1955. március 1-jére tűzte ki, a nyilvánosság kizárásával, zárt ajtók mögött, újfent feszített tempóban megtartott tárgyalásra végül március 7-én került sor.⁶⁷

Azon túl, hogy a felülvizsgálat során keletkezett számos összefoglaló jelentés, perújítási indítvány általánosságokban is rámutatott az 1952-ben lefolytatott tárgyalás visszasságaira, részleteiben is megvizsgálták az egyes konkrét vádpontokat és azok valóságtartalmát. A vonatkozó iratok minden esetben kiemelték, hogy az 1952-es bizonyítási eljárás során kizárólag a vádlottak saját beismerő vallomása, a fegyverrejtegetés esetében a tárgyi bizonyíték szolgálta a vádak alapját; az alapeljárás során tanúként senkit sem hallgattak ki. A perújítási indítványok elkészítése, majd a tárgyalások során több tanút is kihallgattak: Fenyő Béla és Szegedi Emil mellett az ÁVH több, egykor az emigránsok biztosításával (és felügyeletével) megbízott tisztjét is, név szerint Bánkuti Antal századost, Fóris Bélát, Berán Ivánt, Szabó Józsefet és egy bizonyos Balla századost. Czakó Kálmán legfőbb ügyész Krstonošić ügyében a tárgyaláson eredetileg tanúként kívánta meghallgatni Gojko Trbović politikai emigránst és a börtönben raboskodó Lazar Brankovot is, kihallgatásukra azonban végül nem részletezett okokból nem került sor.

Az egyes ítéletekhez fűzött indoklásában a bíróság a kémkedés vádpont kapcsán fenntartotta, hogy emigrálásáig Branislav Doroslovački és Ozren Krstonošić valóban az UDB beszerezett ügynöke volt, hangsúlyozták azonban, hogy egyrészt erről az ÁVH is tudott – hiszen ezt 1950 júliusában, illetve 1951 augusztusában írt önéletrajzukban feltárták⁶⁸ –, másrészt ez irányú tevékenységükkel emigrálásukat követően felhagytak. Igaz, „különböző tapasztalataikról, megfigyeléseikről” beszámoltak Brankovnak, ezt azonban abban a hiszemben tették, hogy Brankov az emigráció vezetője, „színlelt emigrálásáról” nem tudhattak. Krstonošić ügyében a bíróság bizonyítottan vette, hogy a világháborút követően valóban részt vett háborús bűnösök felkutatásában (szemben az 1952-es tárgyalással, ez most már enyhítő körülménynek számított), emigrálását követő állítólagos kémtevékenységére vonatkozóan azonban a meghallgatott tanúk sem tudtak érdemi információval szolgálni.⁶⁹

A felülvizsgálat során átértékelődtek a titóista broszúrák terjesztésével és a rádiós munkavégzés során elkövetett kémkedéssel, szervezkedéssel kapcsolatos vádak is. Ez utóbbit több szempontból sem lehetett bűncselekménynek minősíteni. Többek között azért, mert arra még emigrálásukat megelőzően, követségi alkalmazottként került sor, de azért sem, mert a követség épületében azokhoz elméletileg bárki szabadon hozzáférhetett. Rádiós munkájuk során pedig beszámolási kötelezettségük volt az emigráció vezetése felé, így joggal tájékoztatták Brankovot, aki, így az ügyészi érvelés, más forrásból is hozzájuthatott volna a szükséges információkhoz. Más megvilágításba került Albert Svetina esete is. Habár azt a felülvizsgálat is elismerte, hogy *„egy alkalommal jugoszláv politikai emigránsok nevét bementette a magyar rádió szerb nyelvű adásában”,* kiemelték, hogy *„tekintettel arra, hogy a vád tárgyát később a rádióban eszközölt közlései képezték, nyilvánvaló, hogy 1951-ben köztudomásúvá vált ezen cselekménye”.* Ennek ellenére letartóztatására csak egy évvel később, 1952 tavaszán került sor. A legfőbb ügyészség perújítási indítványa ugyan megállapította, hogy a *„nevek közlése hivatali főnökének, Fenyő Bélának engedélye nélkül történt”,* a nyakatekert érvelés azonban arra is felhívta a bírák figyelmét, hogy *„tényként kell megállapítani azt is, hogy felsőbb helyről [Bebrits Annától] Albert Svetina megkapta a nevek bementésére vonatkozó engedélyt és később Fenyő Béla is ugyanezen helyről megerősítést kapott az engedélyezésre vonatkozólag”.* Svetinát mulasztásáért fegyelmi fenytetésben is részesítették, mert *„hivatali főnökének megkerülésével eszközölte a jugoszláv emigránsok neveinek bementését”.* Ez a tényállás pedig azt bizonyította, hogy *„Svetina Albert az adatszolgáltatást engedéllyel közölte”,* ez tehát *„nem képezheti bűncselekmény tárgyát”.*⁷⁰

Itt jegyzem meg, hogy állítólagos kémtevékenységükre és a magyar állam elleni szervezkedésükre vonatkozóan a felülvizsgálat során mind Doroslovački, mind Krstonošić hangsúlyozta, hogy 1952-ben kényszer hatására tették meg beismerő vallomásukat. Krstonošić így vallott erről: *„Ismételten kijelentem, hogy nem kémkedtem. Letartóztatásomkor 1952-ben azért vallottam másként, mert kényszer hatására vallottam. Ekkor egyfolytában 52 éjjel nem aludtam, szombaton és vasárnap pedig vigyázzban állottam.”* Az összefoglaló jegyzőkönyvet azonban még így sem akarta aláírni. Kihallgatója ekkor azzal fenyegette meg, hogy *„vagy aláírom a jegyzőkönyvet vagy pedig itt fogok megdöglenni. Erre én az összefoglaló jegyzőkönyvet aláírtam”.*⁷¹

A perújítási eljárás során végső soron a bíróság bizonyítottan látta, hogy nem vagy nem úgy került sor a törvénytelenések elkövetésére, ahogyan azok az 1952-es iratokban szerepeltek. Ennek megfelelően Branislav Doroslovačkit a kémkedés büntette alól bűncselekmény hiányában, a szervezkedés és fegyverrejtegetés vádjában büntethetőséget kizáró oknál fogva,⁷² Ozren Krstonošićet a kémkedés büntette alól bűncselekmény hiányában, a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel büntette alól bizonyítottság hiányában, a fegyverrejtegetés büntette alól büntethetőséget kizáró oknál fogva mentette fel. Utóbbit bűnösnek mondta ki ugyanakkor külföldi fizetőeszköz vételi felajánlására vonatkozó kötelezettség megszegésének büntetésében, amiért hat hónap börtönbüntetésre ítélte. A fogságban eltöltött idővel ezt azonban kitöltöttnek vette és Doroslovačkihoz hasonlóan elrendelte azonnali szabadlábra helyezését és közkegyelem folytán a büntetett előlethez fűződő hátrányok alóli mentesülését.⁷³ A bíróság Albert Svetinát a kémkedés büntette miatt emelt vád alól bűncselekmény hiányában, Milutin Stevanovićet a kémkedés vádjá alól bűncselekmény hiányában, a fegyverrejtegetés vádjá alól pedig büntethetőséget kizáró ok, Savo Novakovićot szintén büntethetőséget kizáró ok miatt mentette fel, és rendelte el azonnali szabadlábra helyezésüket.⁷⁴

Ezzel szemben továbbra is bűnösnek mondta ki a bíróság Živorad Todorovićet. Tiltott határátlépés kísérletének és társadalmi tulajdonban lévő vagyontárgy ellopásának büntetésében ezért hat hónap börtönbüntetésre ítélte. A büntetést azonban az eddig fogva tartásban eltöltött idővel teljes egészében kitöltöttnek vette, és elrendelte a terhelt szabadlábra helyezését.⁷⁵ Ügyében a felmentő ítélet meghozatalára csak 1962-ben került sor. Szénási Géza legfőbb ügyész 1962. augusztus 2-án törvényességi óvást nyújtott be az elítélt javára. Indoklásában kiemelte, hogy Todorović 1950-es szökési kísérletének *„tényleges társadalmi veszélyessége az elkövetés idején is olyan minimális volt, hogy emiatt a bűnösség megállapításának és a büntetés kiszabásának mellőzése az egyetlen törvényes intézkedés”.* Rámutatott továbbá arra is, hogy a *„cselekmény elkövetése idején a vádlottat a hatósági szervek még csak ki sem hallgatták, bár arról tudomásuk volt”.* Az ékszíj ellopása kapcsán a bűnösség megalapozását pedig legfőképp azért tekintette megalapozatlannak, *„mert az eljárás anyagából nem tűnik ki, hogy a rendelkezésre álló adatok szerint a hulladéknak számító bőr értéke elérte-e a büntetési értékhatárt, mely a cselekmény elkövetése idején 30 Ft volt.”*⁷⁶ Óvásának a Legfelsőbb Bíróság Elnöki Tanácsa 1962. szeptember 28-án megtartott zárt tárgyalásán 9:2 arányban helyt adott, az 1955. március 7-én kelt ítéletet a *büntetés kiszabása tekintetében törvénysértőnek* mondta ki és büntethetőséget kizáró okból Živorad Todorović felmentése mellett foglalt állást.⁷⁷

A rehabilitálás során a felmentő ítéletek meghozatala és a büntetett előlethez fűződő hátrányok alóli mentesítésen túl a hat emigráns bizonyos anyagi és tárgyi kártérítésben is részesült. Lakáshoz és 40–60 ezer forint készpénzhez jutottak, az állam állta orvosi kezelésük során felmerült költségüket, további juttatásként kétheti üdülésen vehettek részt. Ügyükkel a Minisztertanácsnál működő rehabilitációs bizottság, Albert Svetina esetében az MSZMP illetékes bizottsága is foglalkozott. Őt és Savo Novakovićet a Központi Ellenőrző Bizottság 1955. szeptember 7-i ülésén visszahelyezte párttagsága jogaiba.⁷⁸ Aznap kelt és a Fővárosi Bíróságnak címzett átiratában az igazságügyi minisztérium arról tájékoztatta a bíróságot, hogy az Elnöki Tanács 1955. szeptember 5-én hozott határozatában az ekkor már szabadlábon lévő Paula Krstonošić börtönbüntetésének hátralévő részét kegyelemből elengedte.⁷⁹ Habár a Belügyminisztérium III/II. Csoportfőnökségét később is foglalkoztatta Stevanović esetleges

újbbóli felhasználása, B-dossziéját tanulmányozás, illetve tanulmányozás és adategyeztetés céljából 1971 júliusában és 1972 januárjában is felvették; alkalmazásától végül mindkét esetben eltekintettek.⁸⁰

Szabadon engedésüket, rehabilitálásukat követően a tanulmányban szereplő emigránsok – a jugoszláv kolónia más tagjaihoz hasonlóan – minimális politikai feladatot töltöttek be. A hatalom számára a gyakori megtorpanásokkal együtt lassan és fokozatosan normalizálódó jugoszláv–magyar állam-, majd pártközi kapcsolatok alakulásában a legtöbbször továbbra is szélsőbalos, sztálinista nézeteket valló politikai emigránsok inkább zavaró tényezőt jelentettek, háttérbe szorításukra mind a magyar, mind a jugoszláv vezetés tudatosan törekedett. Az ún. „jugoszláv forradalmi” emigráció 1948-at követően, a szovjet–jugoszláv konfliktus eszkalálódása során játszott meghatározó szerepet a két ország kapcsolatának alakulásában, főként a jugoszlávellenes propaganda terén. Egyéni szerepük azonban ekkor sem volt mérhető a Tito-ellenes kirakatperben elítélt és kivégzett Rajk Lászlóéhoz, sem a Rajk-perben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélt Lazar Brankovéhoz, akiből a magyarországi jugoszláv politikai emigránsok potenciális vezetője válhatott volna. Talán a fentieknek is betudható, hogy ők is érdemi felülvizsgálatára sem az elsők között került sor.

A szovjet–jugoszláv normalizálódás az emigránsokat általánosságban is új helyzet elé állította. Illúzióikkal leszámolva szembe kellett nézniük a megváltozott valósággal, és megoldást kellett találniuk a „menni vagy maradni” dilemmájára. Az emigránsok nagy többsége, joggal tartva az esetleges meghurcoltatástól, nem tért vissza Jugoszláviába, már meglévő magyar állampolgárságukkal választott hazájukban, a magánélet keretei között keresték boldogulási lehetőségeiket. 1955–1958 között legálisan, útlevéllel mindössze tíz emigráns tért haza, köztük Ozren Krstonošić és Branislav Doroslovački. Illegálisan, az 1956-os forradalom alatt Živorad Todorović is elhagyta az országot; az állambiztonsági szervek illetékesei szerint ő is Jugoszláviába tért vissza. A hazatérés gondolata Savo Novakovićet és Milutin Stevanovićet is foglalkoztatta, a kapcsolatot fel is vették a budapesti jugoszláv külképviselettel, de végül nem éltek a lehetőséggel.⁸¹ Annak ellenére, hogy az egykori politikai menekültekről az állambiztonsági szervek a későbbiekben is készítettek összefoglaló jelentéseket, egyéni sorsuk alakulása lassanként kikerült a megfigyelték fő áramlatából. Boldogulásuk a nagybetűs Történelemből végérvényesen visszakerült a magánélet szférájába.

¹ A Magyarországon élő jugoszláv politikai emigránsok történetével (1948–1956) kapcsolatos kutatásaimat az Országos Tudományos Kutatási Alap posztdoktori ösztöndíja (OTKA PD 108386) finanszírozza. Ezúton is köszönetet szeretnék mondani Gyarmati Györgynek a tanulmánnyal kapcsolatos építő kritikai észrevételeiért.

² ÁBTL 2.1. IV/30-a. 26.

³ Krstonošićet 1952. március 27-én, Branislav Doroslovačkit és Albert Svetinát másnap, március 28-án tartóztatták le.

⁴ ÁBTL 2.1. IV/46. 61. és IV/47. 4.

⁵ ÁBTL 3.1.9. V-88800/1. 9–11., 130. és V-888000/2. 113.

⁶ Az Államvédelmi Hatóság kimutatása szerint 1950-ben 91, egy évvel később 66 jugoszláv ügynököt fogtak el. A Határőrség Országos Parancsnoksága 1951. évi kimutatása némileg több, 74 UDB-ügynök elfogásáról tesz említést, közülük 63-at a magyar–jugoszláv határon kapcsoltak le. Egy évvel később a határon be- és kifelé összesen 83, 1953-ban, az enyhülő légkörnek is betudhatóan 43 UDB-ügynököt fogtak el a határőrök. Lásd ÁBTL A-2127/24. 170–179., ÁBTL 3.2.5. O-8-014/4. 226., MNL OL XIX-B-10. 1951. 18. doboz 349. ö. e., 1952. 17. doboz. 314. ö. e. és 1953. 15. doboz. 190. ö. e.

⁷ Branislav Živkov vonatkozó feljegyzései dátum nélkül készültek, azt a Milutin Stevanovićről vezetett vizsgálati dosszié (ÁBTL 2.1. IV/45.) 1949. október 3. és 1949. október 12. között keletkezett iratai közé szerkesztették.

⁸ ÁBTL 2.1. IV/45. 26. és 27.

⁹ Stevanovićet 1949 októberétől kezdve egészen előzetes letartóztatásba helyezéséig szinte folyamatosan megfigyelték. Brankov unokaöccsén kívül az ÁVH legkevesebb öt további ügynökét („Magda”, „Iván”, „Szabó”, „Kovács” és „Építész”) foglalkoztatta Stevanović kapcsán. 1952. január 16-tól kezdve gyakorlatilag állandó külső megfigyelés alatt tartották. Erre vonatkozóan lásd: ÁBTL 2.1. IV/45. dosszié vonatkozó iratait.

¹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-51967. 20.

¹¹ ÁBTL 2.1. IV/45. 21.

¹² ÁBTL 2.1. IV/27. 21–24., 74–76. és 86.

¹³ Uo. 26.

¹⁴ Uo. 15.

¹⁵ Többek között 1951. április 5-én és május 16-án. ÁBTL 2.1. IV/27. 51–52. és 115–116. Május 25-én Boarov 1949. május 19-i jegyzőkönyvi vallomásából készítettek feljegyzést (ÁBTL 2.1. IV/27. 122.), június 11-én pedig összegző jelentést írtak. ÁBTL 2.1. IV/27. 146–149.

¹⁶ ÁBTL 2.1. IV/27. 53–59.

¹⁷ Uo. 263.

¹⁸ Uo. 162–168.

¹⁹ Leghamarabb, 1952. augusztus 22-én Krstonošić ügyében készült el a gyanúsított jegyzőkönyv, amit három nappal később Savo Novaković, Albert Svetina, Milutin Stevanović és Živorad Todorović jegyzőkönyve követett. Végül, augusztus 26-án a Branislav Doroslovačkira vonatkozó jegyzőkönyv is elkészült. ÁBTL 2.1. IV/27. 370., IV/30-a. 7-8., IV/45-a. 7–9., IV/46. 8–10., IV/47. 6–8. és IV/9. (V-85138) 9–11.

²⁰ ÁBTL 2.1. IV/47. 4. és IV/30. 4.

²¹ ÁBTL 2.1. IV/47. 24–29. és IV/30-a. 15.

²² ÁBTL 2.1. IV/27-a. 10.

²³ ÁBTL 2.1. IV/9. (V-85138).

²⁴ ÁBTL 2.1. IV/45-a. 20. és IV/46. (V-85138). 20.

²⁵ ÁBTL 2.1. IV/30. 9.

²⁶ A hatályos magyar törvények mind a tiltott határátlépést, mind annak kísérletét államellenes bűncselekménynek tekintették, amely súlyos büntetőjogi következményeket vont maga után. Már önmagában a tiltott határátlépés kísérlete is öt évig terjedő szabadságvesztéssel volt sújtható. A kiszabott büntetési tételek rendre a maximumhoz voltak közeliek (a bíróságok általában 3-4 évig terjedő szabadságvesztést róttak ki büntetésül), ami egyértelműen jelezte az elrettentésre és a megtorlásra irányuló törvényalkotói szándékot. Jobst, 2015: 80–81. A vonatkozó 1948. évi XLVIII. törvény szövege elérhető: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8330><http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8330>, (utolsó letöltés: 2015. április 27.)

²⁷ ÁBTL 2.1. IV/47. 29.

²⁸ Az elsőfokú tárgyalás Živorad Todorović esetében bizonyíthatóan mindössze 15 percig tartott. Az arról készített jegyzőkönyv szerint 9.15-kor kezdődött és fél 10-kor már véget is ért. ÁBTL 2.1. IV/47. 24. Savo Novaković pedig azt hangsúlyozta a perújrafelvétel során, hogy az alapeljárásban első fokon lefolytatott tárgyalás ügyében mindössze 3 percig tartott. ÁBTL 2.1. IV/30-a. 53/21.

²⁹ ÁBTL 2.1. IV/9. 13. és 13/2.

³⁰ ÁBTL 2.1. IV/27. 370. A jugoszlávok (először főként az OZNA emberein keresztül) 1945 tavaszától bizonyíthatóan megkezdték a magyar háborús bűnösök elfogását. Ehhez a SZEB szovjet missziójától is segítséget kaptak. A. Sajti, 2004: 339-340. A háborús bűnök kiadatásával kapcsolatban lásd még: Galántha, 2009: 177–202.; A. Sajti, 2009: 89–109.; Vukman, 2011: 963–965.

³¹ ÁBTL 2.1. IV/9. 14–15., 20. és IV/27. 370. és IV/27-b. 17.

³² ÁBTL 2.1. IV/46. 17.

³³ ÁBTL 2.1. IV/45-a. 4. és 9.

³⁴ ÁBTL 2.1. IV/27. 370. Doroslovački állítólag Nikola Smičanić őrnagytól kapta a pisztolyt. ÁBTL 2.1. IV/9 (V-85138). 14.

³⁵ Ozren Krstonošić esetében mindössze az jelentette a kapcsolatot Vidovićyal, hogy a külföldi fizetőeszköz beszolgáltatásának elmulasztása vádpont alapját képező 508 amerikai dollárt az „álemigráns” Vidovićtól kapta. ÁBTL 2.1. IV/27-a. 12. Valójában a pénzt Brankov vitte magával emigrálásakor a jugoszláv követség épületéből.

³⁶ ÁBTL 2.1. IV/47. 18.

³⁷ Uo. 11–20.

³⁸ ÁBTL 2.1. IV/45. 57.

³⁹ Uo. 100.

⁴⁰ Uo. 113–114.

⁴¹ Ozren Krstonošićen és Milutin Stevanovićen túl „hírszerzőgyanús” tevékenységével kapcsolatban 1951-ben az ÁVH Branislav Doroslovačkira és Albert Svetinára is személyi dossziét nyitott. A dossziényitás pontos dátuma azonban nem ismert. A személyi dossziék 1964-es megsemmisítési javaslatából sajnos az sem derül ki, pontosan mi húzódnak meg a dossziényitások hátterében. ÁBTL 2.1. IX/42. 82. és IX/43. 9.

⁴² ÁBTL 2.1. IV/9. (V-85138). 19.

⁴³ ÁBTL 2.1. IV/27-a. 12.

⁴⁴ ÁBTL IV/45-a 15., IV/46. 15. és IV/47. 10.

⁴⁵ ÁBTL 2.1. IV/9. 19.

⁴⁶ Az utolsó szó jogán emlegetett broszúra valóban megjelent nyomtatásban. A *Tito-klikk népellenes kultúrpolitikája* címmel a Művelt Nép Könyvkiadó adta ki 1951-ben.

⁴⁷ ÁBTL 2.2. IV/27-b. 20.

⁴⁸ ÁBTL 2.1. IV/30-a. 15.

⁴⁹ ÁBTL 2.1. IV/47. 41.

⁵⁰ ÁBTL 2.1. IV/9. (V-85138) 59., IV/27-a 16., IV/30-a. 15. és IV/45-a. 48. Branislav Doroslovački ügyében a Legfelsőbb Bíróság eredetileg szintén november 10-én tárgyalta volna a benyújtott fellebbezéseket. Az általam átnézett iratokban nem találtam arra vonatkozó konkrét adatot, hogy erre végül miért csak egy héttel később került sor. ÁBTL 2.1. IV/9. (V-85138) 50. Albert Svetina esetében a feljebbviteli tárgyaláson a közvádó visszavonta a korábban benyújtott súlyosbítási kérelmét. ÁBTL 2.1. IV/46. 46.

⁵¹ Bálint 1952. augusztusi újbóli átjövételére vallomásaiban és a feljegyzésekben eltérő napokat (augusztus 21. vagy augusztus 27.) találhatunk. ÁBTL 3.1.9. V-88800/1. 11. és ÁBTL 3.1.9. V-88800/2. 25.

⁵² Erre utal az a Vajda őrnagy elvtárs részére 1952. október 10-én írt feljegyzés, amelyben annak készítője szorgalmazta, hogy Bálint László elfogása kapcsán rá kell mutatni az ügy „nemcsak magyar, hanem nemzetközi vonatkozású jelentőségére és arra, hogy milyen csapást jelenthet ez a titóisták és megbízóikra, az imperialistákra, ha a feladatot jól oldjuk meg.” A vizsgálatnak arra is rá kell mutatnia, hogy „ez az első ilyen kifejezett és tárgyi bizonyítékokkal bőségesen alátámasztott terrorista ügy, amelyik bizonyítja, hogy kik akarnak háborút és milyen módszerekkel dolgoznak a túloldalon a fasiszták”. ÁBTL 3.1.9. V-88800/1. 127. A *Naše novine* 1952. november 20., november 27. és december 4-i számában terjedelmes cikkekben számolt be a nyilvános tárgyalásról, a perben hozott ítéletről, valamint az azt követő magyar–jugoszláv jegyzékváltásról.

⁵³ Lásd különösen a Murai Rezsek Frigyes 10. kihallgatásán, 1953. április 25-én elhangzottakat. ÁBTL 3.1.9. V-111723. 88.

⁵⁴ ÁBTL 3.1.9. V-116876. 35–36.

⁵⁵ Doroslovački 1954. augusztus 15-én 9 oldalas, Krstonošić egy nappal korábban részletes, mintegy 30 oldalas életrajzot írt az egykori követségi titkárról. Augusztus 26-án és 27-én először Krstonošićet, majd Doroslovačkit ki is hallgatták, a vallatótisztek az előbbi esetében Brankov állítólagos kémtevékenységére és emigrálásának körülményeire, Krstonošić esetében Brankov emigrálásának körülményeire és Miloš Mojić meggyilkolásában játszott szerepére kérdezték rá. ÁBTL 2.1. I/109. 159–167., 226–255. és I/109-a. 322–324. és 329–330.

⁵⁶ ÁBTL 2.1. I/109. 233–235., 243–244. és 250.

⁵⁷ ÁBTL 2.1. IV/45. 197/3. és IX/63. 81.

⁵⁸ ÁBTL 2.1. IX/63. 67. és 79.

⁵⁹ Uo 79. és 81. „Dorozsmai Balázs” B.67240. számú, 157 számozott lapot tartalmazó dossziéját 1974. szeptember 14-én megsemmisítették. Uo. 80.

⁶⁰ ÁBTL 2.1. IV/45. 197/3. és 2.1. IX/63. 67. A „Szalkai Márton” fedőnevű ügynök B.54189. számú, 129 lapból álló dossziéját a hatóságok 1974. augusztus 15-én megsemmisítették. Uo. 68.

⁶¹ ÁBTL 2.1. IV/30. 46.

⁶² Uo. 42–45.

⁶³ Bebrits Annának 1952. április 6-án írt leveléből kiderül, mindössze annyit tudott, hogy férjét két revolver és általa nem ismeret mennyiségű amerikai dollár birtoklása miatt tartóztatták le. MNL OL M–KS 276. f. 98. cs. 143. ó. e. 12.

⁶⁴ ÁBTL 2.1. VII/24. 8-9.

⁶⁵ Uo. 111.

⁶⁶ A felülvizsgálat buktatóit, összefüggéseit a párteliten belüli hatalmi harcokkal részletesen megvilágítja Zinner, 2014.

⁶⁷ A Domokos József vezette testület reggel 9 órakor Ozren Krstonošić perújítási tárgyalásával kezdte, majd 12.30-tól gyakorlatilag egy-, illetve kétóránkénti ütemezéssel tárgyalta a többi vádlott ügyét: 12.30-kor Milutin Stevanović, 14.20-kor Živorad Todorović, 15.20-kor Savo Novaković, 16.30-kor Branislav Doroslovački és 18.20-kor Albert Svetina perújítási tárgyalása vette kezdetét.

⁶⁸ Az önéletrajzok gépelt fordításai megtalálhatóak: ÁBTL 2.1. IV/9. 3–8. és IV/27. 162–168.

⁶⁹ Mucselov Ivánék megfigyelése pedig azért nem volt kémtevékenységnek minősíthető, „mivel a rendelkezésre álló tényállás szerint ezen jelentés nem képzett olyan adatot, amelyek államtitkot vagy más olyan adatot tartalmaznának, amelyek a magyar állam érdekét sértették vagy veszélyeztették”. ÁBTL 2.1. IV/9. 15–16.

⁷⁰ ÁBTL 2.1. IV/46. 69.

⁷¹ ÁBTL 2.1. IV/27-b. 90/2.

⁷² ÁBTL 2.1. IV/9. 90.

⁷³ ÁBTL 2.1. IV/27-a. 33.

⁷⁴ ÁBTL 2.1. IV/30. 47., IV/45-a. 76. és IV/46. 86.

⁷⁵ ÁBTL 2.1. IV/47. 61

⁷⁶ ÁBTL 2.1. IV/47-a. 3.

⁷⁷ Uo. 22–23.

⁷⁸ ÁBTL 2.1. IX/24. Kimutatás az 1956 előtt rehabilitált személyekről.

⁷⁹ ÁBTL 2.1. VII/24. 188. Az 1954. szeptember 16. óta előzetes letartóztatásban lévő Krsztonosity Paula ügyében első fokon a Budapesti Fővárosi Bíróság 1955. június 22-én, már férje szabadulása után hozott ítéletet, és külföldi állam

megbízottja részére adatközléssel elkövetett folytatólagos hűtlenség büntetében 4 év börtönre ítélte, továbbá szülői jogainak gyakorlását kivéve 5 évre eltiltotta egyes, törvényben felsorolt jogainak gyakorlásától. Nem nyilvános fellebbezési tárgyaláson a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága 1955. augusztus 31-én a büntetést egy évre mérsékelte. ÁBTL 2.1. VII/24. 176. és 199.

⁸⁰ ÁBTL 2.1. IV/45. 197/5. és 197/6.

⁸¹ ÁBTL 3.1.5. O-6021/21. 26., 47–48. és 147–148.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga

I/109.	Brankov Lázár
I/109-a.	Brankov Lázár és Boarov Zsivkó
IV/9.	Doroszlovacski Braniszláv
IV/27.	Krsztonosity Ozren
IV/27-a.	Krsztonosity Ozren
IV/27-b.	Krsztonosity Ozren
IV/30.	Novakovity Szávó
IV/30-a.	Novakovity Szávó
IV/45.	Sztevanovity Milutin
IV/45-a.	Sztevanovity Milutin
IV/46.	Szvetina Albert
IV/47.	Todorovics Zsivorád
VII/24.	Krsztonosity Ozrenné
IX/24.	Kimutatás az 1956 előtt rehabilitált személyekről
IX/42.	Személyi dossziék megsemmisítésére javaslatok
IX/43.	Személyi dossziék megsemmisítésére javaslatok
IX/63.	Javaslat a „B” dossziék rendezésére, megsemmisítésére

3.1.5. Operatív dossziék

-
- O-6021/21. Jugoszláv politikai emigránsok
- 3.1.9. Vizsgálati dossziék
- V-51967. Zsivkov Broniszláv
- V-88800/1. Bálint László és társai
- V-88800/2. Bálint László és társai
- V-111723. Murai Rezsék Frigyes és társai
- V-116876. Gálics (Gálity) József és társai
- 3.2.5. Operatív dossziék
- O-8-014/4. „Ordasok”. Jugoszláv titkosszolgálati szervek

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

276. f. MDP központi szervei
98. cs. Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya
- XIX-B-10 Határőrség Országos Parancsnoksága

Sajtó

Naše novine, 1948–1952

Hivatkozott irodalom

- A. Sajti, 2004
A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, Napvilág.
- A. Sajti, 2009
A. Sajti Enikő: Jugoszláv kommunista káder a külügyben, 1945–1948: Rex József. *Forrás*, 7–8. sz. 89–109.
- Galántha, 2009
Galántha Gergely: Adalékok a délvidéki háborús bűnösök Jugoszláviába irányuló kiadatási eljárásához. *Limes*, 2. sz. 177–202.
- Jobst, 2015
Jobst Ágnes: *A Stasi működése Magyarországon. A keletnémet és a magyar állambiztonság kapcsolata 1955–1989*. Budapest, Jaffa.
- Vukman, 2011

Vukman Péter: „Tito és Rankovics bizalmi emberei”: Rajk László és Lazar Brankov.
In *Magyarország és a Balkán a XX. században. Tanulmányok*. Szerkesztette: A. Sajti
Enikő. Szeged, JATEPress. 197–213.

Egy „független” jogi tanácsadó Tarján Imre esete a londoni magyar hírszerző rezidentúrával

Az 1956-os forradalmat követően 20 000 magyar menekült érkezett Nagy-Britanniába, ebből 15000 fő véglegesen a szigetországban maradt.¹ Mivel az emigránsok körében 10–15% körül volt a fiatalok aránya, amely, ha a távozás pillanatában 18 év alatti személyeket is beleszámították, a 20%-ot is elérte,² ez automatikusan magával hozta, hogy a Magyar Népköztársaság (MNK) londoni követségén megsokasodtak a kiskorúak elhelyezésére irányuló, gyámságához kapcsolódó jogi esetek. Mindezek fényében nem volt meglepő, hogy 1958. november 11-én Bazsó Tibor és Merklin László vacsorára invitálta Mr. Imre Tarján (8. Kensington Court, London, W. 8.) Londonban élő nemzetközi jogi konzultánst. A találkozó Tarján személyének közelebbi megismerésére, és a már fennálló viszony szorosabbá tételére irányult. A konzulátus korábban már többször kérte a jogász segítségét, de erre csak alkalomszerűen került sor. A korabeli Magyarország – a forradalom leverése után súlyos elszigeteltségben működő³ – külképviseletének 1958 végéig nem volt olyan kapcsolata, amely révén jogi tanácsot kérhetett volna, holott az angol jogrendszer alaposabb megismerése, a vagyoni jogi problémák megoldása és a folyamatban lévő gyerektartási ügyek elintézése a követségi apparátus kitűzött feladatai között szerepelt.

A szívélyes légkörben zajló vendéglátás alkalmával kiderült, hogy Tarján Imre pozsonyi születésű angol állampolgár, aki jogi diplomáját még Csehszlovákiában szerezte, 1936/1938 körül munkavállalás céljából Angliába költözött. A kezdeti időszakban német, angol, magyar, cseh és szlovák nyelveken végzett fordításokat, jogtanácsosként csak 1949-ben kezdett dolgozni, amikor már brit állampolgár volt. A második világháború alatt az angol hadseregben szolgált, ahol a náci Németországról tartott előadásokat, amit 1945 után vidéki városokban és falvakban folytatott. Menyasszonya és sógora a nácizmus áldozatául esett, édesanyja Budapestre menekült a lányához, de miután az utóbbi másodszor is férjhez ment, nem tért vissza Csehszlovákiába. Tarján állandóan foglalkozott a hazatérés gondolatával, azonban ügyei és praxisa – többek között a csehszlovák követség jogi képviselője – Londonhoz kötötte. Az ügyvéd elítélte a háborút, de elkerülhetetlennek tartotta, mivel véleménye szerint a fejlettebb szocialista társadalmi rendszer mindinkább növekvő vonzereje óhatatlanul összeütközéshez fog vezetni.

A célszemély ugyanakkor kételkedett a sajtószabadság létezésében, amit Bazsó és Merklin végül több – kevesebb sikerrel úgy próbált ellenpontosítani, hogy a Szovjetunió a hidrogénbomba kísérletek betiltását és a leszerelést szorgalmazza. A brit belpolitikával kapcsolatban az ügyvéd a gyarmatok függetlenségi mozgalmait a hanyatlás jeleként interpretálta, azzal a megszorítással, hogy az 1959. évi választáson legfeljebb Ciprus kérdése lehet megosztó. Tarján megérzése alapján a Labour esélyesnek tűnt, ám a küzdelem teljesen nyílt volt. Hugh Gaitskell programja valahol tényleg hasonlított a Rapaczkai-tervre⁴ – ugyanis Közép-Európa tekintélyes részének atomfegyver-mentessé tételéről szólt, ezt azonban nem kötötte egy általános leszerelési egyezményhez,⁵ míg belpolitikai viszonylatban a munkanélküliségi ráta csökkentését hirdette. A konzervatív párt a lakáskérdéssel kampányolt, az építőknek 95%-os állami hitelt helyezett kilátásba, míg a Labour e téren a bérházak államosítását is megpendítette. Tarján nem tartozott egyik párthoz sem, de úgy tűnt, a Labour-t érzi közelebb magához. Többek között személyesen ismerte a Munkáspárt vezérét, az 1963-ban 57 évesen elhunyt Hugh Gaitskell-t⁶ és a Board of Trade (Kereskedelmi Minisztérium)⁷ egyes tisztviselőit.

Mindezek alapján Nyerki Gyula ügyvivő lehetségesnek tartotta a kapcsolat elmélyítését, mondván, a követségnek szüksége volna egy angol jogtanácsosra. Nyerki arra kérte fel az Általános Értékforgalmi Bankot (ÁÉB), hogy mielőbb keresse meg Tarját, és konkrét

ügyekben lássa el megbízásokkal, míg a Külügyminisztériumnál (KÜM) azt próbálta engedélyeztetni, hogy Tarján lehessen a MNK angliai ügyvédje. **8** Nem sokkal 1958 karácsonya előtt annyi változás történt a magyar külképviseleten, hogy Kanyó András irodatiszt a konzulátusra került Merklin László mellé, ahonnan Bazsó Tibort tudományos attaséi rangban átvitték a követségre. **9** Közel egy évvel azután, hogy Németh József alkonzul az ügyvivő javaslatát az Általános Értékforgalmi Bankhoz továbbította, **10** 1959. november 6-án a magyar követség levelet kapott az Institute of Linguists (Nyelvészeti Intézet) szervezetétől, amely igazolást kért róla, hogy dr. Tarján Imre tökéletesen beszél a magyar nyelvet. Az ügyvéd angolból és németből már letette a nyelvvizsgákat, a prágai egyetemen szerzett jogi doktorátus igazolta, hogy magas szinte tud csehül és szlovákul, mivel az angolok ezt tekintették anyanyelvének.

Az Institute of Linguists magyarból még nem tudta levizsgáztatni, ugyanakkor a követségi igazolás viszont azzal járt volna együtt, hogy hiteles magyar tolmácsnak is elismerik. A követség titkos munkatársa (tmt.) – fn. „Kovács” – nyolc nappal később berendelte a jogtanácsost, mondván a barátságukra való tekintettel jobbnak vélte a hivatalos válasz egyeztetését. A diplomata ugyan nem állíthatott ki igazolást, ám egy félhivatalos levélben megerősíthette, hogy az ügyvéd ír, olvas és beszél magyarul, valamint alkalmas az adott nyelvről és nyelvre való fordításra. Tarján ezt elfogadta, hozzátéve, hogy kicsit előnyösebb színben tüntetné őt fel, ha úgy válaszolnának az intézetnek, hogy akadémiai szinten tud magyarul, ismeri a jogi szakkifejezéseket. „Kovács” (Merklin László) azonban megjegyezte, hogy hiába vitáztak már jogi kérdésekről, Tarján sokkal egyértelműbben fejezi ki magát írásban. A közös jogi tanulmány írására vonatkozó ötlettel idő hiányában nem tudott foglalkozni, ugyanakkor felvetette, hogy az ügyvéd az angol jogrendszerrel szülő esszéjével sokat segítene, ráadásul ennek alapján a szakkifejezések ismerete is mérhető. Tarján elfogadta a javaslatot, egyben megígérte, hogy a kiválasztott témakör kapcsán kikéri Merklin véleményét.

Ezzel egy időben az is kiderült, hogy az Általános Értékforgalmi Bank Rt. megbízásából előmozdította egy hagyatéki ügy rendezését. „Kovács” felhívta a jogtanácsos figyelmét, hogy december 31-én lejár a vízuma, Tarján azonban rámutatott: nagyon sok a kiadása, így csak akkor vállalhatja az utazás 70 fontos költségét, ha üzleti vonalon az ÁÉB-vel eredményesen tud tárgyalni. A titkos munkatárs úgy vélte: ha a jogtanácsos szemfüles, folyó ügyekben is tud eredményt felmutatni. Amennyiben házassági bontóperben vagy ügyvédi meghatalmazás elkészítésével, a Magyarországon maradt gyerekekkel kapcsolatos tartásdíj ügyében fordulnak hozzá, írja meg a banknak. Tarján az elvárható választ adta, miszerint ezzel megsértené az ügyvédi titoktartást, miközben abba már inkább belement, hogy Merklin tudomására hozza. Végül abban maradtak, hogy a protokollt felrúgva ismét a konzulnál fog vacsorázni, a viszonzás ugyanis nehézségekbe ütközik, hiszen Tarján nőtlen volt. **11** Az emigrációs vonal felelőse, „Kárpáti” (Kanyó András) **12** úgy vélekedett, hogy Tarján Imre és Kovács viszonya tovább javult, így a tmt. Tarjánnal éreztetni tudta, hogy a kért igazolás kiadása attól függ, hogy a jövőben mennyire nyújt komolyan vehető támogatást a követségnek. A tanulmányra szóló felkéréssel Kovács realizálni akarta az ügyet, ez azonban nem volt feltűnő, mivel már korábban is fordultak hozzá hasonló kéréssel. „Barna” (Nyúl István rezidens) **13** még nem látta eldöntöttnek, hogy mire tudják felhasználni. Igaz, a rezidentúra fokozott óvatossággal kezelte Tarjánt, hiszen sokan tudtak a követséghez fűződő kapcsolatáról. **14**

1960. január 31-én a titkos munkatárs újból együtt vacsorázott a célszeméllyel, aki összefoglalta élettörténetét. Tarján a 30-as évek közepén vette át az apjától megörökölt ügyvédi praxist Pozsonyban, ám ekkor közbeszólt a háború: családja szétszóródott, menyasszonyát megölték, saját maga is csak a szerencsének köszönhető, hogy megmenekült. A jogász elmondása szerint Németország 20 millió fonttal kompenzálta a csehszlovák államot a müncheni egyezményért, amelyet négy egyenlő részben fizettek ki Prágának. A kártérítés utolsó részletét még idejében sikerült külföldre utalni, így végső soron ezt a pénzt használták fel a csehszlovák menekültek megsegítésére. (Ám a

valóságban a londoni kormány volt az, amely 10 millió fontsterling humanitárius célú hitelt ajánlott fel a Csehszlovákiában rekedt német és osztrák állampolgárságú vagy bizonytalan státuszú zsidó menekültek és azon csehszlovák állampolgárok számára, akik nem tudtak tovább a szülőföldjükön maradni. Ezzel egy időben Nicholas Winton tőzsdeügynök 669 zsidó gyereket juttatott el Angliába a német bevonulás előtt, ám az adminisztratív nehézségek gátolták a további menekítést.¹⁵) Mivel a Bank of England széfjében elhelyezett összeg fedezte a foglalkoztatásának költségeit, Tarján is munkára jelentkezett, de elsősre csak egy farmon tudott elhelyezkedni, ahonnan Sheffield városába került. Amikor már jobban beszélte a nyelvet, művelődési klubokban kezdett előadásokat tartani 2 font 2 shillingért. Mivel érdekes stílusa folytán idővel egyre több meghívást kapott, egyszer csak a Foreign Office (a brit külügyminisztérium) – valójában az ellenséges országokra irányuló propagandáért felelős Political Warfare Executive (Politikai Hadviselési Igazgatóság)¹⁶ – berendelte. A brit külügyminisztérium rákérdezett, hogy Tarján vállalná-e, hogy a hadseregben folytassa az előadás-sorozatot, azzal a feltétellel, hogy csak nekik dolgozzon.

A jogász elvállalta, hiszen ennek révén évi 1800 fontot keresett. Amikor a német hadifogolytáborokban szerepeltették, arra próbált rámutatni, hogy a megszállt országokban másképp értékelik Hitlert és a háborút, s ez a megközelítés végső soron megértésre talált a hallgatósága soraiban. Közben folyamatosan készült előadásaira, oroszul is megtanult, hiszen a Szovjet Tájékoztató Iroda anyagait is megkapták. A háború után e tisztsége megszűnt, így fordításokból élt, majd létrehozta ügyvédi irodáját. Mindenekelőtt a bonni kormány által fizetendő kártérítési ügyekre szakosodott – a jóvátétel az 1952. szeptember 10-én aláírt luxemburgi egyezmény szellemében járt a náciizmus üldözötteinek¹⁷ –, ezért sokszor járt Nyugat-Németországban, ugyanakkor hiteles tolmácként dolgozott a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) londoni nagykövetségén. A célszemély azonban elismerte, hogy az ilyen ügyek száma folyamatosan csökken, így személyes jövője is bizonytalan, ezért mindhalálig dolgoznia kell. Bár felmerült a gondolat, hogy Csehszlovákiában vagy Magyarországon fog letelepedni, de még nem szánta el magát.

Tarján szinte biztos volt abban, hogy Budapestre jön, hiszen anyja és nővérének családja ott élt, és az anyanyelv is emellett szólt, hozzáátéve, hogy már nem hisz a jövőben. Kovács a vacsora végén úgy érezte, hogy egy megkeseredett emberrel van dolguk, aki előtt szép jövő állt, de a háború szétzúzta az álmait. Tarján érezhetően félt a fasizmus megerősödésétől, hiszen olyan kijelentést tett, hogy számos ügyfele kért tőle tanácsot, miként lehetne a vagyonukat Magyarországra menteni.¹⁸ Milyen megfontolás állhatott a kliensek felvetése mögött? Amikor 1959 szeptemberében a neonáci *Deutsche Reichs Partei* (Német Birodalmi Párt) holdudvarához tartozó tettesek szvasztikával megszentelték a nem sokkal korábban újra felszentelt kölni zsinagógát, a holokauszt túlélőinek egy jelentős része megijedt attól, hogy az NSZK-ban tapasztalható gyakori antiszemita megnyilvánulások a szélsőjobboldali hatalomátvétel előjeleként értelmezhetők.¹⁹ Közben evidens, hogy a megszálló hatalmak ezt minden erejükkel megakadályozták volna, az is kétségtelen tény, hogy a gazdasági és politikai elit tagjainak a nemzetiszocializmus győzelmében játszott szerepét, illetve morális felelősségét nem vizsgálták. Ezzel egy időben sokszor előfordult, hogy az antiszemita indíttatású bűncselekmények elkövetőit a kompromittált bírói kar alaposabb mérlegelés nélkül szabadon engedte. A zsinagóga elleni akció azonban nem volt precedens nélküli, ti. 1948 és 1957 között kb. 160 zsidó temetőt meggyaláztak, majd 1960-ig újabb 700 antiszemita incidenst jegyeztek fel. Minthogy a tendencia Konrad Adenauert is alaposan megijesztette, 1960. január 16-án tévébeszédben próbálta megnyugtatni zsidó származású honfitársait.

Bár nyíltan nem beszélhetett róla, egyértelműen a Német Demokratikus Köztársaságot (NDK), illetve a keletnémet MfS – *Ministerium für Staatsicherheit* (Állambiztonsági Minisztérium) – tevékenységét sejtette az eseménysorozat mögött. A berlini fal leomlását követően előkerült dokumentumok alapján ma már kétségtelenül megállapítható, hogy a

Stasi tevékeny szerepet játszott az NSZK lejáratására irányuló antiszemita kampányban.²⁰ Markus Wolf, aki 1952-től 1986-ig állt az MfS alá tartozó HVA – *Hauptverwaltung Aufklärung* (Külső Felderítési Főigazgatóság) – élén, édesapjának származására való hivatkozással próbálta hitelteleníteni az ezzel kapcsolatos állításokat,²¹ holott az NDK egykori kémfőnökét legfeljebb az ötletgazda tiszte alól lehet felmenteni. A valóságban a HVA erkölcsi és anyagi támogatást adott a nyugatnémet szélsőségeseknek, azaz ráépült egy létező jelenségre, amitől viszont az NDK sem maradt mentes, tudniillik a kölni incidenssel egy időben Kelet-Berlin, Lipcse és Magdeburg izraelita sírkertjeit is feldúlták.²² Mindezek fényében Izrael azért döntött az Endlösung (végső megsemmisítés) végrehajtását irányító Adolf Eichmann elrablása és bíróság elé állítása mellett, hogy a nemzetközi közvélemény ne feledkezze el a közelmúlt legszörnyűbb tragédiájáról, valamint az elkövetkező 25 évre diszkreditálja az antiszemitizmust.²³

„Kárpáti” Tarján utóbbi felvetését tartotta a legérdekesebbnek, bár azt valószínűsítette, hogy a Magyarországra történő vagyonátmentés gondolata a nyugat-németországi eseményekre adott vészreakciónak tekinthető, amely nem több pillanatnyi fellángolásnál. A jogtanácsost érdekes személyiségnek tartotta, aki szeretne is Magyarországon letelepedni, meg nem is, ugyanakkor nem tapasztalta, hogy túlzottan közeledne a követség beosztottaihoz. Ezzel egy időben szóvá tette, hogy „Kovács” túlságosan érzelmi alapon közelít a jelölthöz, akivel továbbra is a Központ intenciói szerint foglalkoznak. „Barna” nagyon rossznak minősítette a jelentést, hozzátéve, hogy „Kárpáti” majd eligazítja, de túl sok eredmény akkor sem várható a titkos munkatárstól.²⁴ „Kárpáti” az előző évi szabadsága idején azt az utasítást kapta a Központtól, hogy továbbra is foglalkozzanak Tarján személyével, és minél előbb próbálják kideríteni, hogy a célszemély nem dolgozik-e az angol elhárításnak, és nem azért közeledik-e a követséghez, hogy a beosztottakat tanulmányozza.

A kezdeti tapasztalatok azt mutatták, hogy a jogtanácsosnak nem voltak ilyen szándékai, ugyanis nem érdeklődött hivatalos ügyekről, és „Kovács”-on kívül más követségi dolgozóval sem akart kapcsolatot kiépíteni. Merklin Lászlóval tényleg jó viszonyban volt, a formalitásokon túl is szívesen érintkezett vele, azonban soha nem hívta meg magához. „Kárpáti” ebből arra következtetett, hogy a jelölt magatartása őszinte és nem ellenséges, ráadásul politikailag közelebb állt a MNK-hoz, mint Angliához, igaz, nem szívesen adná fel a Londonban kiépített ügyvédi irodáját. Tarján nem szerette a németeket, mégis sokszor utazott Nyugat-Németországba, ugyanakkor a különböző hivatalok és magánszemélyek felé széles körű kapcsolatrendszerrel bírt. Kanyó főhadnagy ezért azt javasolta: vizsgálják meg, hogy az addigi tanulmányozás alapján nem lehetne-e beszervezni és segédkategóriában foglalkoztatni kutató ügynökként, levelező címként vagy összekötőként. Amennyiben a Központ erre alkalmasnak találja, „Kárpáti” magára vállalta az előkészítést, míg a beszervezésre akkor került volna sor, amikor rokonlátogatás végett Budapesten tartózkodik. Sikertelen próbálkozás esetén a vele történő intenzív foglalkozás is megszűnt volna, csak társadalmi kapcsolatként tervezték kezelni. „Barna” ez utóbbinál többre nem is gondolt, mondván, a formális beszervezés a konzulátussal fennálló kapcsolata miatt nem lenne helyes.²⁵

Időközben Kovács összefoglaló jelentést készített az ügyvédről, amely több vonatkozásban is tisztázta a hírszerzés addigi ismereteit. Tarján Imre 1909. december 4-én született Galgóc községben, Fuchs Dorottya és Tarján Károly házasságából, utóbbi az 1930-as években hunyt el. 1939-ben menekült Angliába, ahol honosítással 1949-ben lett állampolgár. Anyja és egyetlen lánytestvére, Lerner Armandné Budapesten, a VIII. Rákóczi út 59. V. 3. számú lakásban élt. A londoni irodájában két titkárnővel dolgozott, a megrendelések jelentős hányadát a nyugatnémet vonatkozású kártérítési ügyek tették ki, de a csehszlovák vagyoni jogi ügyekkel kapcsolatban is kapott megbízásokat Prága londoni követségéről, amelynek kvázi jogtanácsosaként tevékenykedett. A magyar emigráció létszámának növekedésével párhuzamosan is érkezett néhány megkeresés, ezek száma azonban még nem volt jelentős. Tarján óhatatlanul antifasiszta és háborúellenes

beállítottságú volt és maradt, ugyanakkor „Kovács” szerint – ha fenntartásokkal és kritikával is, – de tiszteletben tartotta a brit politikai rendszert, ahogy a magyarországgal sem vitatkozott. A jövőt valahol a szocializmusban látta, mivel hozzátartozói biztonságban éltek, míg saját maga határozottan félt az öregségtől. Széles körű kapcsolatrendszerét anyagi problémái folytán nem tudta kiszélesíteni és a maga számára hasznosítani. Jellemző, hogy évek óta nem mehetett szabadságra, mert ha egy héten keresztül nem dolgozott, már nem tudta kifizetni a lakbért és az alkalmazottakat. A csőd veszélye állandóan ott lebegett a feje fölött, ráadásul nem az típusú ember volt, aki kötött munkahelyen és munkaidőben tud dolgozni.

Érdeklődési köre nem terjedt túl a munkáján, ugyanakkor jó megfigyelőképességgel és emlékezőtehetséggel rendelkezett. Nem barátkozott túl gyorsan, de nem is volt merev. Jól társalgott, de nem volt fecsegő típus, ugyanakkor a határozottság sem feltétlenül tartozott erényei közé. Amikor a praxis épp jól ment, Angliában kívánt maradni, ha rosszul, elgondolkodott a távozáson. A saját tulajdonához való ragaszkodás végül mindig felülkerekedett. A hezitálásában az is komoly szerepet játszott, hogy már nem volt fiatal, nehezen tudott volna megszokni egy másik országban, ugyanakkor nem tudott hinni a jövőben. Az ÁÉB már hivatalos kapcsolatban állt vele, több hagyatéki ügyet is sikerre vitt. Anyagi okok miatt ugyan lemondott a klubtagságairól, de ismerősei bemutatására, illetve kapcsolatainak átadására hajlandónak mutatkozott. Ez lett volna a kiindulópont, ám ehhez fel kellett volna még térképezni, hogy kik jöhetnek számításba. „Kovács” azonban úgy érezte, magyarországi utazásra csak úgy lehet rávenni a célszemélyt, ha az ÁÉB bizonyos anyagi előnyöket helyez kilátásba. Amennyiben eldöntötte, hogy hazatér, számítani lehetett rá, hogy követségi részről a közeledését nem utasítják el.²⁶

Az ismeretlen „Budai” május 19-én vendégül látta az ügyvédet, aki a következőről számolt be a rezidentúra tisztjének. A nyugatnémet sajtóattasétól megbízást kapott egy hosszú jogi szöveg lefordítására – valószínű, hogy az ún. Globke-terv egyik közbelső változatáról volt szó²⁷ –, amely az NDK-val kötendő szovjet különbéke és Nyugat-Berlin státuszának megváltoztatásának tragikus következményeivel és jogi tarthatatlanságával foglalkozott. A diplomatától megtudta, hogy a szöveget Bonnból küldték az NSZK összes külképviseletének, hogy majd a megfelelő időpontban egyszerre hozzák nyilvánosságra a sajtó és a társadalmi szervezetek jóvoltából. Az attasé azt is felfedte: a nyugati hatalmaktól nem lehet egységes álláspontot várni arra az esetre, ha Nyugat-Berlint újból blokád alá veszik.²⁸ Az USA is ingadozott, az angolok a NATO-n belüli konzultációt forszírozták, a franciák még nem nyilvánítottak véleményt.²⁹ Nyugat-Berlinben 2 évre elegendő élelmiszert halmoztak fel, mert számítanak rá, hogy bekövetkezik a blokád. Az angol sajtóhoz a csúcstalálkozó meghiúsulását követően kérés érkezett a FO-tól, hogy írásaikat hangolják Hruscsov ellen, ám ezt más NATO-országokban is tolmácsolták. „Budai” reálisnak tartotta, hogy Tarjánhoz eljutott az információ, hiszen a londoni NSZK-nagykövetség hivatalos fordítójaként irodájában egy német gépíró is dolgozott.³⁰ Amikor viszonzásképpen a Cinerama filmszínházba invitálta a Merklin házaspárt, „Kovács” személyesen is találkozott a 27 esztendő, Irvin vezetéknévű hölgygel, és meggyőződhetett arról, hogy a célszemély igazat mondott titkárnőjéről. „Kovács” úgy vélte, a valóban csinos, szerény és intelligens lány, aki az érettségit követően érkezett a szigetországba, korához képest magas szintű általános műveltséggel rendelkezett.

A nyugatnémet állampolgárságú Ms. Irvin, aki 1957 körül telepedett le Angliában, eredetileg csak háztartási munkaviszonyra kapott engedélyt, mire Tarján együttérzésből kiállított egy erről szóló igazolást, pedig az ifjú hölgy nem csupán mosott és főzött, hanem titkárnői feladatokat is elvégezte. Kettejük viszonyának sajátos ízt adott, hogy tegeződtek és mindenhová együtt jártak. A titkárnő úgy nyilatkozott, hogy nem szeretett az NSZK-ban élni, ezért nem is gondolkodik a hazatérésen. Bár véleményét nem indokolta, ennek az állhatott a hátterében, hogy a korabeli Nyugat-Németországhoz viszonyítva Angliában sokkal szabadabbnak érezte a légkört, amire nem telepedett rá a közelmúlt igencsak nyomasztó öröksége.³¹ Mivel a titkos munkatárs haza készült, megkérdezte Tarjánt: kívánja-e, hogy beugorjon Budapesten élő édesanyjához, továbbá

azt, hogy van-e valamilyen küldeménye a rokonságának. Az ügyvéd egy fürdőruhát küldött az unokahúgának, amit Merklin június elsején, szülei lakásán szeretett volna átadni. A titkos munkatárs ugyanakkor épp ez idő tájt intézte lakásának cseréjét, így háromnegyed hatnál tovább nem tudott várni, ezért Tarján testvére a csomagot a diplomata apjától vehette át.³²

Merklin három nappal később ugyanígy lekéselt arról, hogy összefusson özvegy Tarjánnéval, ennél fogva a szomszédasszonytól, aki Tarjánné társbérelője volt, próbált érdeklődni. Az 55–60 év körüli nő rendkívül tartózkodóan reagált, de amikor bemutatkozott, barátságosan beinvitálta a lakásba. „Kovács” abban bízott, hogy a kéretlen lakótárstól sok mindent kiszivárogoz, ám a két idős asszony jóban volt egymással. A társbérelő inkább arról érdeklődött, hogy Merklin honnan ismeri az ügyvédet, ugyanakkor nem tudta megállni, hogy kérdésével ne célozzon rá, hogy a londoni helyettes konzul a Belügyminisztériumban dolgozik, mire „Kovács” zavartan rávágta, hogy 10 éve van diplomáciai vonalon. Az asszony ekkor arról kezdett beszélni, hogy egy, a házában lakó gépkocsivezetőtől úgy tudja, hogy a Külügyminisztérium az Akadémia utcában található. Merklin ekkor a nélkül próbálta másfelé terelni a beszélgetést, hogy érdemben cáfolta volna az utóbbi állítást. Mint kiderült, Tarjánné unokája nagyon lelkesedett az új fürdőruháért, pedig már Amerikából is küldtek neki. A titkos munkatárs ekkor Tarjánék amerikai rokonai felől kezdett érdeklődni, ám a társbérelő csak barátokról beszélt, végül megszerezte özvegy Tarjánné telefonszámát, és hazahívta. Amikor a célszemély anyja megérkezett, a helyettes konzul azzal indokolta látogatását, hogy a fiáról szerzett személyes tapasztalatait szeretné vele megosztani. Fuchs Dorottya szívesen mesélt családjáról, ez azonban egy fontos ellentmondásra is rámutatott. Azt állította, hogy Tarján Károly, az egykor legismertebb pozsonyi ügyvéd, elesett az első világháborúban. Tarjánné unokatestvére 1957 előtt Csehszlovákia londoni nagykövetségként szolgált, de visszahívása óta nem leveleztek. Az ügyvéd egyszer már segítségért fordult hozzá, ám az egykori csehszlovák diplomata félelemből nem reagált a rokon megkeresésre. Tarján Imrének a már említett Herceg doktoron kívül egy másik nagybátyja is Londonban élt. Feller-babák készítésével foglalkozott, ám róla a jogtanácsos soha nem szólt. Fuchs Dórának nem okozott meglepetést, hogy „Kovács” felbukkant, ti. Tarján egy korábbi levelében megpendítette, hogy a helyettes konzul fel fogja keresni.³³

Két hónappal később Tömpe András hírszerzőfőnök azzal fordult Gazdik Gyula (1911–1981) rendőr alezredeshez, a BM Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának vezetőjéhez,³⁴ hogy a csehszlovák állambiztonsági szervektől – StB (Státni Bezpečnost)³⁵ – érdeklődjön róla, hogy foglalkoznak-e operatív célból Tarján személyével. Amennyiben nem, úgy viszont a célszemélyről meglévő anyagokat kérte operatív felhasználásra a magyar állambiztonsági szervek részére megküldeni.³⁶ Az ősz elején teljesült özvegy Tarjánné vágya: fia végre hazalátogatott, ami ugyanakkor lehetővé tette a BM II/3. Osztályának a személyes tanulmányozást. Sógor Gyula rendőr őrnagy szeptember 8-án a Szondy söröző éttermében találkozott az ügyvéddel, amelyből egy háromórás beszélgetés kerekedett. Tarján azzal indította a diskurzust, hogy Sógor („Kiss”) már hiába keresné a régi címén, az irodája időközben átköltözött az 54, Kensington Court, W. 8. alá.

A három szobából az egyiket a titkárnője, az egyébként zsidó származású német lány használta, akivel az őrnagy megítélése szerint az ügyvéd szexuális viszonyt is folytatott, míg a másik kettőt az irodája foglalta el. Az angol nyelvű levelezéssel egy rész munkaidős adminisztrátor, míg a cseh és magyar nyelvű iratokkal saját maga foglalkozott. Tarján mindenekelőtt az Angliába menekült német zsidók kártérítési követeléseit intézte, de úgy tűnt, hogy ezen ügyek többsége fél éven belül befejeződik. Az ügyvéd, aki ekkor az Általános Értékforgalmi Bank képviselőivel folytatott tárgyalásokat, ugyanakkor hálás volt azért, hogy a konzulátus igazolta magyar nyelvtudását, hiszen ennek birtokában már hitelesíthette a budapesti hatóságok által kiállított okmányokat, és hivatalos tolmácsként léphetett fel a bíróságon. A menekülésével kapcsolatban elmondta, hogy a Felvidék visszacsatolását követően a zsidó származású pozsonyi értelmiség egy jó része úgy

döntött, hogy „nem várja be, amíg a magyar nyilasok a nyakukra teszik a kést, hanem egy polgári értelemben vett demokratikusabb országba mennek”.³⁷ Pozsonyt ugyan sem az első bécsi döntés égisze alatt, sem később nem csatolták vissza Magyarországhoz,³⁸ ám az ügyvéd rossz érzése egyáltalán nem volt alaptalan. Ti. Szlovákia kb. 90 ezer főnyi zsidóságának közel háromnegyedét már 1942 augusztusára deportálták, az ősz elején három újabb transzport indult Auschwitzba.³⁹

Tarján a követség által is ismert dr. Kirc, Friedl, dr. Lovas, dr. Bíró társaságában került Angliába, ahol az egyébként unitárius vallású ügyvédet egy sheffieldi lelkész ismerőse beajánlotta a város katonai parancsnokságán, amely a legkülönbélebb európai nyelveken beszélő személyeket toborzott. A 2–3 guinea fizetéssel járó előadásokon a közép-európai helyzetet és a nácizmus elleni harc célját kellett ismertetni, hiszen a katonák egy jelentős része számára még nem volt tiszta, hogy miért kell a németek ellen harcolni, amikor azok a Szovjetunió ellen küzdenek. Tarján alaposan tanulmányozta a nácizmus kialakulását és annak előzményeit, amit fel is használt előadásaiban. Amikor megugrott a német hadifoglyok száma, közölték vele, hogy ha rövid időn belül tökéletesíteni tudja nyelvtudását, szerepet vállalhat az egykori Wehrmacht katonák átnevelésében. Mindezt polgári státuszban végezte, rangja soha nem volt. A háború végén kérte, hogy helyezték el a BBC-hez vagy valamelyik hasonló szervhez állandó munkára. Amikor a káderezés elkezdődött, szüleinek, nagyszüleinek származása/rokonsága felől behatóan kezdtek érdeklődni, a jogász megsértődött, majd kijelentette, hogy nem tart igényt a támogatásra. Ügyvédi irodát nyitott Londonban, de hosszú ideig csak fordításokból élt, lassan formálódó kliensi garnitúrája főleg az 1947–48-as magyar és csehszlovák menekültekből állt össze.

A jogtanácsos, bár elég jómódú családban nőtt fel, a sheffield-i évek alatt lett baloldali érzelmű, egyrészt azért, mert a munkások sokkal melegebben fogadták és emberibben beszéltek vele, mint a vidékiek, illetve egy jó ideig együtt élt egy kolléganőjével. A háború után gondolkodott azon, hogy visszatér Pozsonyba, ám nagyon bizonytalannak tűnt, hogy mi lesz Csehszlovákiában, és nem akart megint új életet kezdeni. Tarján politikai téren igencsak eklektikus nézeteket vallott, amennyiben egyetértett a kommunista pártoknak az államosításokra és a társadalmi különbségek eltörlésére irányuló politikájával, viszont helytelenítette az önálló iparosok és a parasztság szövetkezetbe kényszerítését. A világbéke, a leszerelés, valamint a gyarmatok felszabadítása ügyében a Szovjetunióval, ám a szocializmus építésének ütemezése kapcsán a brit Munkáspárttal állt azonos platformon. A liberális párt programjából mindenekelőtt az utazás és a szabad költözködés elvét vallotta magáénak, de nem csak a szocialista országok viszonylatában. Sógor idő hiányában nem ment bele mélyebb vitába – pedig nagyon valószínű, hogy a gutaütés kerülgette.

Tarján ügyvédként nem kívánt politikai tevékenységet végezni, mert ezzel elveszítette volna objektivitását és kliensei bizalmát. A diplomáciai testületektől kapott megbízásokkal sokszor került olyan helyzetbe, hogy nehéz volt a semlegességét megőriznie. A rokonságával kapcsolatban úgy nyilatkozott, hogy anyján és testvérén kívül Angliában él az előbbi másod-unokatestvére, akivel nincs túl szoros kapcsolatban. Társadalmi életet nem igazán élt, régi pozsonyi barátaival szokott találkozni, ismeretségi körében a régi – főleg zsidó származású – emigránsok domináltak. A brit Munkáspárt egy-két politikusával személyes kapcsolatban állt, de nevek itt sem hangzottak el. A cseh követségnek a háború után kezdett el dolgozni, a fogadásaira rendszeresen meghívták. Az 50-es évek végétől a jogi tanácsadás mellett már arra is felkérték, hogy nézzen körül a régi cseh emigránsok között, hogy kik felé lehetne szélesíteni a kulturális attaséjuk tevékenységét. Tarján erre csak akkor vállalkozott, ha már alaposan megismerte a jelöltet, amit Sógor elismeréssel nyugtázott, majd rákérdezett: lehetne-e szó arról, hogy ez az általa ismert politikai szereplőkre is kiterjedjen. A jogász azt mondta, hogy ha túljutott a kártérítési ügyeken, és több ideje lesz, meg fogja tenni, ha ezzel segíthet. Ezzel szinkronban arról érdeklődött, hogy a MNK követségét fel szokták-e kérni előadások megtartására a különböző társadalmi szervezetek. Felajánlotta, hogy ezt a

tevékenységet szívesen átvállalná, mivel személyét sokkal könnyebben elfogadnák objektív forrásnak, mint a követség embereit. Az emigráns ügyvéd hírszerzéshez fűződő viszonyának megerősítése végett Sógor csak annyit mondott, hogy ha már jobban ismeri Magyarország helyzetét, később vissza lehet térni rá. Tarján ugyanakkor megerősítette, hogy egy-két éven belül előáll a hazatéréssel.

Budapesten néhány esettől eltekintve kedvező benyomásokat szerzett, de azért úgy készült, hogy a cseh viszonyokkal is megismerkedik, amikor 10-én továbbutazik Prágába, ahol tárgyalása lesz a cseh Hitelbankkal. Az Általános Értékforgalmi Bank egy nagyobb ügylettel kívánta megbízni, ugyanakkor a budapesti 1. sz. ügyvédi munkaközösséggel közösen intézte egy régebben kivándorolt magyar állampolgár vagyoni követelését. Koltai György, akinek szüleit a háború alatt meggyilkolták, 1948-ban államosított ingatlan-és részvénytulajdona értékét szeretné megkapni az Angliának fizetendő 4 millió fontos kártérítésből. Sógor a célszemély magatartásában semmi gyanúsat nem észlelt, a diplomaták által tartandó előadások átvállalásával kapcsolatos felajánlást viszont figyelemre méltónak tartotta. A csehekkel való kapcsolatából pedig arra következtetett, hogy fokozatosan zajlik a bevonása.⁴⁰ Amikor jött a hidegzuhany, ugyanis Gazdik Gyula kérésére a csehszlovák állambiztonsági szervek a következő tájékoztatással szolgáltak. *„Tarján Imre 1945 óta tart kapcsolatot követségünkkel. Tarján, mint angol jogi szakértő, jogi tanácsadói minőségben kisebb jogi ügyeket intézett követségünk részére és a csehszlovák hitelező társaságot képviselte háború előtti pénzügyekben. Tekintettel arra, hogy Tarján kizárólag hivatalos jellegű kapcsolatot tart követségünkkel, nem állt aktív feldolgozásunk alatt és személye nem képez számunkra operatív érdekeltséget. Követségünk jelenleg csakis jogi ügyekben használja fel őt. 1956-ban egyes esetekben az angol jogi kérdésekben közzétett információs közlemények összeállításával volt megbízva, ezen kívül emigráns sajtótermékeket szerzett be és nagy vonásokban értesüléseket közölt a csehszlovák emigráció tevékenységéről. Ezeket a feladatokat a követség legalizálása alatt kapta és ezekért a szolgálatokért a hivatalos honoráriumon kívül kisebb pénzjutalomban részesült. Nem ellenőrzött hálózati jelentés szerint a nevezett ez év augusztusában jelentést tett a „Home Office”-ban a londoni szocialista országok követségi munkatársaival lévő kapcsolatairól. Mindez azt bizonyítja, hogy Tarján a brit MI-5 beszervezett ügynöke.”⁴¹*

A Központ ezt követően arról tájékoztatta a londoni rezidentúrát, hogy a jogtanácsos tanulmányozása semmilyen lényeges eredményt nem hozott, ugyanis csak a már ismert ügyekről beszélt, politikai állásfoglalását rendkívül óvatos formában fejtette ki, úgy, hogy az elnyerje a BM II/3. Osztály tetszését. Ezzel egy időben a csehszlovákoktól kapott információk és a saját anyagok alapján Alföldi is látta, hogy Tarján az MI-5-nak (Military Intelligence Branch 5),⁴² azaz a brit elhárításnak dolgozik. „Barna” rezidens így csak arra kaphatott utasítást, hogy a célszeméllyel kizárólag elhárítási szempontból foglalkozzon, a kapcsolatot pedig egyből szakítsák meg vele, amint azt feltűnés nélkül meg lehet tenni.⁴³

A BM II/9-d alosztály elkészítette özvegy Tarján Károlyné, Fuchs Dorottya környezettanulmányát, amely lányára és unokájára – özvegy Lerner Árminné, Tarján Róza és Lerner Gabriella személyére – is kiterjedt. A célszemély anyja, aki 1886. augusztus 3-án látta meg a napvilágot Galgócon, 1943-ban az üldöztetés elől menekült Szlovákiából Budapestre lányához, aki már akkor is a Rákóczi út 59. számú házban élt. Az idős asszony távozása előtt nemcsak magának, hanem a lányának is hamis papírokat szerzett, ám a feltűnés elkerülése végett 1943–45 között háztartási alkalmazottként álcázta magát a Maros utca 20 szám alatt, Rózához csak 1945 márciusában jelentkezett be. Az özvegy rendszeresen levelezett Londonban élő fiával, míg kiterjedt külföldi rokonságuknak köszönhetően az IKKA révén gyakran érkezett csomag a részükre Amerikából, Angliából és Izraelből. Az 1907-ben született Tarján Róza férjével 1940 körül költözött a fenti címre, aki apja bútorkereskedésében dolgozott. Mivel Lerner Ármin nem tért vissza az 1943-ban kezdődő munkaszolgálatból, az asszony a háború utáni években laboránsként került a Papírkutató Intézetbe. Politikailag passzív maradt, az MSZMP-be

nem lépett be, a társadalmi munka elől a lakóhelyén meglévő elfoglaltságaira való hivatkozással tért ki. Ám a valóságban anyjával együtt visszahúzódott a társasház életétől, inkább azt kérte, hogy hagyják őket békén.

A Rákóczi út 59 számú házban élő Bodrogi Ivánné MSZMP-tag, akinek a fia és a menyje is a BM beosztottja volt, módfelett önállótlannak nevezte Lernernét, aki helyett mindig az anyja intézkedett. Ti. Fuchs Dorottya elismerte Bodroginé előtt, hogy ha nem szerez a lányának igazolványt, és nem menekíti ki Szlovákiából – az ottani zsidóüldözés elől,⁴⁴ – szinte biztosra vehető, hogy nem maradt volna életben. Tarján Róza egy ismeretlen férfival járt el szórakozni, aki lakóhelyén is felkereste. Lerner Gabriella, aki 1935-ben született, a Szerves Vegyipari Kutató Intézetben volt laboráns, a gimnáziumi érettségét követően került a munkahelyére. A társbérelő, özvegy Garfunkel Henrikné, úgy vélte, hogy Gabriella, aki egyébként mindig a legutolsó divat szerint öltözik, „jobbnál jobb partikat” szalaszt el, minthogy nagy igényei miatt nem talál megfelelő férjet magának. Az ismerősei nem jártak fel hozzá, de a zárkózottságáról szóló híresztelést az is megerősítette, hogy a többi lakónak csak akkor köszönt, ha elkerülhetetlen volt.⁴⁵ Mivel a budapesti rokonok sem tartoztak a fennálló társadalmi rend feltétlen hívei közé, akik segítségével nyomást lehetett volna gyakorolni, „Kárpáti” arra utasította „Kovács”-ot, hogy ne keresse az ügyvéd társaságát. A Tarjától érkező meghívás elől nem térhetett ki, de a beszélgetésről részletes jelentést várt a titkos munkatárstól. „Barna” és „Kárpáti” egyébként abból indultak ki, hogy mivel a jogásznak pusztán „Kovács”-csal volt szoros kapcsolata, az utóbbi hazatérésével fokozatosan le tudják építeni.⁴⁶ „Kovács” november 17-én hivatalában saját kérésére találkozott az ügyvéddel; a társalgás a budapesti élményei és az Általános Értékforgalmi Bank Rt.-vel folytatott tárgyalás körül zajlott, ugyanakkor arra is rákérdezett, hogy látogathatja-e a követségi filmbemutatókat. Tekintve, hogy ez ellen nem merült fel kifogás, a jogtanácsos tiszteletét tette a november 25-i vetítés alkalmával, majd megkérte Kárpátit, hogy mutassa be „Aradi”-nak, azaz Báti László újonnan kinevezett kultúrattasának,⁴⁷ akivel egy irodalmi kérdésről szeretne beszélni.

Ez elől nem lehetett kitérni, mert Tarján igen rámenős volt. „Kárpáti” ezt úgy értelmezte, hogy a célszemély mindenáron ismeretséget akar kötni az általa még nem ismert diplomatákkal. A következő filmbemutatóra már nem küldtek neki meghívót, „Aradi”-t viszont figyelmeztették rá, hogy hárítsa el a jogász közeledését.⁴⁸ A rezidens nem véletlenül intette óvatosságra „Aradi”-t. Ti. Báti László (1909–1978) az Idegennyelvi Főiskola korábbi tanára, majd 1955-től az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának (ELTE BTK) docense,⁴⁹ aki Véges Istvánnal társszerzője volt a generációk által forgatott angol nyelvkönyvnek, 1958-tól a BM Hírszerző Főosztály által bevont titkos munkatársként lett Londonban követségi tanácsos, végül 1961-től 1966-ig a Párizsi Magyar Intézet igazgatója.⁵⁰

Tarján anyagait 1962. augusztus 31-én irattárba helyezték, mondván, erős a gyanú, hogy kapcsolatban áll az angol elhárító szervekkel.⁵¹ Mindettől függetlenül, a jogász 1963. kora őszén többször is felkereste a konzulátust, ahol törekedett rá, hogy „Rév”-vel (Rybka Géza)⁵² beszélhessen. A szokásos módszert használván az újonnan érkezett diplomatának összefoglalta saját életét, miközben időről időre hangoztatta mellőzöttségét. Tarján úgy érezte, hogy kémnek nézik, pedig nem foglalkozott politikával, csak jogi tanácsokkal szolgált. „Rév” szerint a jogtanácsosnak a németkérdés a kedvenc témája, ugyanakkor behatóan érdeklődik az otthoni események iránt is.

Tarján hangsúlyozta, hogy még ha az NSZK-ban akad is egy-két fasiszta szervezet, a békepartiak semlegesítik őket, hiszen a német ifjúságot a béke szellemében nevelték, nem akarnak háborút. „Rév” egyértelműen a nyugatnémetek vagy az angolok ügynökének tartotta, így olyan témáról nem volt hajlandó vitatkozni, amely személyének vagy érdeklődési körének megismerésére adott volna alkalmat. A hivatalos megkeresésekre a továbbiakban is reagált, ami elől nem lehetett kitérni, hiszen a „Hernádi” titkos munkatárs által fizetendő lakbérrel kapcsolatos perben Tarján képviselte

Magyarországot. **53** Szeptember 4-én Hódi Sándor újságíró társaságában érkezett, aki ahhoz kérte a konzul segítségét, hogy kapcsolatba léphessen magyar lapokkal.

Hódi a Földművelésügyi Minisztérium *Gépállomás* című lapjánál dolgozott, saját bevallása szerint részben politikai okok miatt ment ki Angliába. Ez azt jelentette, hogy mivel nem tartották jó kádernek, munkahelyén csak olyan megbízásokat kapott, ahol nem érvényesülhetett. Tarjánnal akkor ismerkedett össze, amikor hat évvel korábban sikeresen elvált otthon maradt feleségétől. Angliában egy német nőt vett feleségül, akitől két évvel korábban gyereke született. Hódi nem beszélt jól angolul, így szakmájában nem tudott elhelyezkedni, ezért az az ötlete támadt, hogy díjazás fejében bizonyos szakterületekről írna cikkeket a magyar újságoknak. Hódi azzal próbálta magát jobb színben feltüntetni, hogy nem vett részt a forradalomban, hozzáteve, hogy sok dolog tetszett neki, de sok nem. Amikor politikai kérdésekre terelődött a szó, Tarján és Hódi között vita bontakozott ki a németkérdés kapcsán. Tarján védte az NSZK-ifjúságot és annak békevágyát – amely a nyugatnémet oktatási rendszerbe integrált kritikus szemléletnek köszönhetően valóban megerősödött **54** – azonban Hódi, akit feltehetően zsidó származása miatt üldöztek a második világháború alatt, nemcsak Hitlert, hanem a korabeli Németországot is élesen támadta. Amikor „Rév” rámutatott, hogy nem világosak a nézetei, hiszen a felesége német, Hódi kijelentette: nagyon hosszú idő és nehéz körülmények kellettek ahhoz, hogy német nőt vegyen feleségül. A beszélgetés után három nappal Hódi felhívta a konzult az újabb egyeztetés időpontjáról, majd megemlítette, hogy angol fotóriportert is hozna magával, aki segítené a téma feldolgozását. Hódi szeptember 8-án egy angol kollégája, Paul Wilson társaságában tárgyalt Dóczé Kálmán **55** sajtóattaséval, aki mintapéldányt kért az újságíró elképzeléseiről, de arra is rákérdezett, hogy tudna-e segíteni a követségnek cikkek és fotók brit lapokban történő elhelyezésében. Az újságíró erre nem tett egyértelmű vállalást, de pénzszerzési célból elképzelhetőnek tartotta. Wilson meghívta a követség munkatársait a három évvel korábban Magyarországon készült filmjének megtekintésére, amit „Rév” és Dóczé el is fogadott, cserébe annyit kért, hogy a követség kulturális eseményeiről előbb szóljanak neki, mert ezzel kiugorhat, és az anyagot is el tudná helyezni. „Rév” időközben felvetette Hódinak, hogy az asszonyokkal együtt jöjjenek össze egy italra, amit az újságíró örömmel vett, azzal a megszorítással, hogy az esemény munkaszüneti napra essen. Ti. Hódiné a londoni nyugatnémet nagykövetségen volt titkárnő, ahonnan munkaidőben nem tudott eljönni.

Hódi a volt feleségével szemben abszolút közömbös volt, a gyerekeket sajnálta. A beszélgetés során érzékeltette, hogy nem dolgozik: fizikai munkát nem akart vállalni, mert többre tartotta magát, ahol viszont dolgozni akart, állampolgárság és kapcsolatok nélkül nem lehetett érvényesülni. Arra a kérdésre, hogy miért nem veszi fel a brit állampolgárságot, azt mondta, hogy *„én akkor is magyar maradok érzéseimben és az ő szemükben is”*. Hódi és Wilson ugyan nem akart bármi áron „Rév”-vel kapcsolatban maradni, mégis gyanús volt, hogy felesége munkahelyét saját elhatározásból árulta el. A Hódi házaspár végül elment az Ifjúsági Népi Művészegyüttes előadására, ám a fotózást három fényképezőgéppel is nagyon esetenül, feltűnést keltően végezte. „Rév” egy későbbi időpontra elfogadta Hódi meghívását, hogy az asszonyt tanulmányozhassa. **56**

1963. szeptember 24-én délelőtt 11 órakor az ügyvéd újból felbukkant a konzulátuson, majd amint a hivatalsegéd beengedte, felment a félemeletig, ahol a kereskedelmi kirendeltség dolgozói kávéztak. Tarján úgy intézte, hogy ne tudjon továbbmenni, majd várakozás közben hallgatózott. Amikor „Rév” felbukkant, zavartan úgy reagált, hogy őt kereste. A konzul irodájában viszont már azt mondta, hogy „Hernádi”-hoz jött. A helyzetet azzal próbálta megmenteni, hogy a Hegedűsné kontra dr. Molnár Gyula ügyre terelte a szót. „Rév” erre nem emlékezett, mondván, nagyon sok hasonló üggyel találkozik. Az ügyvéd ekkor utalt rá, hogy egyszer már megmutatta neki a Hegedűsnétől kapott levelet. Az asszony, aki 32000 forintot szeretett volna behajtani dr. Molnár Gyulától, végre kijutott Londonba, és Tarján segítségét kérte ahhoz, hogy segítsen megtalálni a férfit. Mint kiderült, az érintett személy – Takács Imre – más néven élt a

szigetországban. Mindezek fényében nem okozott meglepetést, hogy jó szándéka jeléül azonnal kifizetett 5 fontot, csak más meg ne tudja, ugyanakkor megígérte, hogy a maradékot folyamatosan törleszti. Tarján felháborodást színlelt, egyben hozzáfűzte, hogy Takács dr. Rosner Árpád, a kinti magyarok egyik vezető személyiségének munkatársa. Az előző nap elment Ispánki Bélához, aki 1956 után hosszú éveken keresztül volt az angliai magyar katolikusok fő lelkipásztora,⁵⁷ és mindezt elmondta neki, de úgy készült, hogy a Home Office-nál is feljelentést tesz. Erről „Rév”-et is tájékoztatni akarta, de a konzul nem ismerte, így csak annyit mondott, hogy az ügyvéd tegye azt, amit a törvény előír, és állampolgári kötelessége diktál. A jogtanácsos ekkor elbúcsúzott, és felment a kereskedelmi kirendeltségre.

„Rév” szerint Tarjánnak pontosan ebben az időpontban kellett megérkeznie, vagyis nem önszántából cselekedett. Az ügyvéd felbukkanása minden bizonnyal összefüggésben állt Bulyovszki Ilona kereskedelmi kirendeltségi titkárnő eltűnésével, akinek szeptember 24-én a 10 órás MALÉV-géppel kellett volna hazaindulni. Bognár és két kirendeltségi dolgozó abban a reményben ment ki a repülőtérre, hátha előkerül, de 11 óra tájban azzal tértek vissza, hogy a nő nem jelentkezett. Tarján is ekkor bukkant fel, ám szokásától eltérően nem a várószobába ment, hanem a félemeletre, ugyanakkor a konzullal találkozáskor igencsak zavarba jött. „Rév” úgy látta, hogy Tarján aktivitása túlmegy ügyvédi lelkiismeretességén. A Központ tudott arról, hogy Molnár aktív szerepet játszik a Londoni Magyar Kultur Körben, amely akkortájt kezdett éledezni, tagokat toborozni. Így nem volt véletlen, hogy a jogtanácsos ennyire ráment a Molnár-ügyre, amiről Ispánkinak szólt először. A konzul javasolta, hogy az Általános Értékforgalmi Bank szüntesse meg a Tarjánnal fennálló kapcsolatot. Ezzel párhuzamosan attól sem tudott eltekinteni, hogy tisztázzák Hegedűsné Molnárral szembeni követelését, mert nem volt kizárható, hogy az ügyet Rosner vagy a Kultur Kör ellen fordítják.⁵⁸

Majdnem félévvel később Tarján újból felkereste a konzult, akinek elmondta, hogy Rosner Árpáddal igen hosszú és nagyon kemény vitát folytatott telefonon dr. Molnár Gyula ügyében. Takács Imre /Budapest, 1917. szeptember 4./ 1947-ig a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület főtitkára volt, aki munkakörében csalást követett el Hegedűs Mártonnéval együtt. Dr. Molnár külföldre szökött, Hegedűsnét elítélte a bíróság. Az ügyvéd elmondta a vita lényegét, de minden mondatából a gyűlölet sugárzott. Tarján provokatív kérdést tett fel arról, hogy a Londoni Magyar Kultur Kör mennyire élvezi a követség bizalmát, miközben Ispánkihoz elvitte Hegedűsnét, a konzulátusra viszont nem. Az ügyvéd kimondta: tudomással bír arról, hogy Molnár bent volt a konzulátuson, ahol jegyzőkönyvet vettek fel, és kérte ennek bemutatását. „Rév” jelezte, hogy ezzel nem foglalkozott, hozzátéve, hogy a kérés igen szokatlan, amivel az illetékes magyar szervhez kell fordulnia. A konzulban az a vélemény fogalmazódott meg, hogy az ügyből feleakkora hasznot sem ér el Tarján, mint amennyit rákölt. Tevékenységét azzal magyarázta, hogy ez neki presztízskérdés, pedig nem az igazságot akarja, hanem a Kultur Körre akar csapást mérni. Rév az ügy leállítása és más ügyvédnek való átadása mellett kardoskodott, miközben megjegyezte, hogy már egyszer kérték a KÜM-on keresztül az ÁÉB-től Tarján megbízásának felmondását. A bank viszont közölte, hogy elégedett az ügyvéd munkájával, és nincs szándékában a kapcsolat megszakítása.⁵⁹ A Központ 1964. április 14-én arról informálta Molnár István rezidentet, hogy A-vonalon nem foglalkoznak többé a jogtanácsossal.⁶⁰

¹ Ungváry, 2013: 1534.

² MNL OL XIX-J-41-a 26. d 232/4/1957. Kiskorú magyarok Angliában, 1957. december. 4. 2–5.

³ Arday, 2005: 155–156.

⁴ Anderson, 2010: 100.

⁵ Kemseke, 2006: 110–113.

⁶ Morgan, 1992: 1–5.

⁷ Wilson, 1976: 102.

-
- ⁸ MNL OL-XIX-J-41-a 10. d. 645/1958. Vacsora Mr. I. Tarjan-al, 1958. november 18. 149–151.
- ⁹ Uo. 1. d. 710/1958. Követségi munkakörök megoszlása, 1958. december 28. 440–443.
- ¹⁰ Uo. 10. d. 645/1/1958. I. Tarjan megbízatási ügye, 1958. december 31. 147.
- ¹¹ ÁBTL 3.2.4. K-315 Tarján Imre ügye. Jelentés, 1959. november 16. 3–5.
- ¹² Ungváry, 2013: 1546.
- ¹³ ÁBTL 2.8.2.1. 373/94. 657. 2042. F: 1989. június 30.
- ¹⁴ Uo. K-315. Jelentés, 1959. november 24. 6.
- ¹⁵ Crowhurst, 2013: 85–86.
- ¹⁶ Elkes, 2003: 224–246.
- ¹⁷ Götermaker, 2003: 394–396.
- ¹⁸ ÁBTL 3.2.4. K-315. Jelentés, 1960. február 3. 7–9.
- ¹⁹ Bergmann–Erb, 1997: 14–18.
- ²⁰ Brinks, 2000: 124–129.
- ²¹ Wolf, 1997: 244–245.
- ²² Wetzel, 2001: 138–139.
- ²³ Deacon, 1991: 118–119.
- ²⁴ ÁBTL 3.2.4. K-315. Jelentés, 1960. február 4. 10–11.
- ²⁵ Uo. Jelentés, 1960. február 26. 12–14.
- ²⁶ Uo. Összefoglaló Tarján ügyvédéről. É. n. 15–19.
- ²⁷ Götermaker, 2003: 347–356.
- ²⁸ ÁBTL 3.2.4. K-315. Nyugatnémet nagykövetségről származó információk. Információs jelentés, 1960. június 5. 20.
- ²⁹ Kissinger, 1996: 566–577.
- ³⁰ ÁBTL 3.2.4. K-315. Nyugatnémet nagykövetségről származó információk. Információs jelentés, 1960. június 5. 21.
- ³¹ Koestler, 1963: 26–27.
- ³² ÁBTL 3.2.4. K-315. Tarján ügye, 1960. június 3. és Jelentés, 1960. június 20. 22–23.
- ³³ Uo. és Uo. 24–26.
- ³⁴ Gyarmati–Palasik (szerk.), 2013: 223–224.
- ³⁵ Schovánek, 2008: 73–78.
- ³⁶ ÁBTL 3.2.4. K-315. 63/A-817/1960. Jelentés Gazdik Gyula r. ales. elvtársnak, 1960. augusztus 23. 27.
- ³⁷ Uo. Jelentés, 1960. szeptember 9. 28–29.
- ³⁸ Sallai, 2002: 141–152.
- ³⁹ Dawidowicz, 2000: 384–387.
- ⁴⁰ ÁBTL 3.2.4. K-315. Jelentés, 1960. szeptember 9. 29–31.
- ⁴¹ Uo. 63-1892/60. Jelentés Tömpe András r. vör. elvtársnak, 1960. szeptember 12. 32.
- ⁴² Thomas, 2008: 101–110.
- ⁴³ ÁBTL 3.2.4. K-315. IX/8. sz. utasítás „A”-tól. Barna elvtársnak, 1960. szeptember 21. 33.
- ⁴⁴ Kovač, 2011: 216–220.
- ⁴⁵ ÁBTL 3.2.4. K-315. özv. Tarján Károlyné környezettanulmánya, 1960. október 11. 34–35.
- ⁴⁶ Uo. Jelentés, 1960. november 5. 36.
- ⁴⁷ MNL OL XIX-J-41-a 1. d. 710/1958. Tárgy: Követségi munkakörök megoszlása, 1958. december 28. 443.
- ⁴⁸ ÁBTL 3.2.4. K-315. Jelentés, 1960. november 25. 37–41.
- ⁴⁹ Báti László (1909–1978). Lásd: *Új Magyar Irodalmi Lexikon*, 1994: 160.
- ⁵⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-925. 193.
- ⁵¹ Uo. 3.2.4. K-315. Szolgálati jegy, 1962. augusztus 31. 44.
- ⁵² ÁBTL 3.2.5. O-8-016/3/2. OD – 2810/51. 43.
- ⁵³ Uo. 3.2.4. K-315. Jelentés, 1963. szeptember 15. 48–49.
- ⁵⁴ Puaca, 2009: 146–156.
- ⁵⁵ ÁBTL 3.2.4. 18.
- ⁵⁶ Uo. 3.2.4. K-315. Jelentés, 1963. szeptember 16. 53–57.
- ⁵⁷ Borbándi, 1989: 66–67.
- ⁵⁸ ÁBTL 3.2.4. K-315. Jelentés, 1963. szeptember 23. 50–52.
- ⁵⁹ Uo. Jelentés, 1964. február 28. 58–60.
- ⁶⁰ Uo. Tarján Imre ügye, 1964. április 14. 62.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.8.2.1.	Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú alkalmazottainak iratai	2042	Nyúl István
3.2.1.	Bt-dossziék	Bt-925	„Aradi”
3.2.4.	Kutató dossziék	K-315	Tarján Imre
		K-754	Dóczé Kálmán
3.2.5.	Objektum dossziék	O-8-016/3/2.	„Medúza”

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-J	Külügyminisztérium	41-a	Londoni Követség 1946–1961

Nyomtatásban megjelent források

Új Magyar Irodalmi Lexikon, 1994

Új Magyar Irodalmi Lexikon I. A–Gy. Főszerkesztő: Péter László. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Hivatkozott irodalom

Anderson, 2010

Anderson, Sheldon: *The German Question and Polish – East-German Relations, 1945–1962.* In *Divided But Not Disconnected. German Experiences of the Cold War.* Oxford, Berghahn Books.

Arday, 2005

Arday Lajos: *Az Egyesült Királyság és Magyarország. Nagy-Britannia és magyar – angol kapcsolatok a 20. században.* Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.

Bergmann–Erb, 1997

Bergmann, Werner – Erb, Rainer: *Anti-Semitism in Germany: The Post – Nazi Epoch Since 1945.* New Brunswick, (New Jersey), Transaction Publishers.

-
- Brinks, 2000
Brinks, Jan Herman: *Children of a New Fatherland: Germany's Post War Right Wing Politics*. London, I. B. Fabers' & Co. Ltd.
- Borbándi, 1989
Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*. Második kötet. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Crowhurst, 2013
Crowhurst, Patrick: *Hitler and Czechoslovakia in World War II: Domination and Retaliation*. London, I. B. Tauris & Co Ltd.
- Dawidowicz, 2000
Dawidowicz, Lucy S.: *Háború a zsidók ellen*. (Fordította: Demény Eszter, Hideg János, Gordos Judit, Stöckl Judit). Budapest, Múlt és Jövő Kiadó.
- Deacon, 1991
Deacon, Richard: *Az izraeli titkosszolgálat*. Budapest, Kabala KFT.
- Elkes, 2003
Elkes, Pauline: Assessing the „other Germany”: The Political Warfare Executive on Public Resistance in Germany, 1943–1945. In *Working towards the Führer. Essays in the honour of Sir Ian Kershaw*. Ed. Anthony McElligot, Tim Kirk. Manchester, Manchester University Press.
- Götermaker, 2003
Götermaker, Manfred: *A Német Szövetségi Köztársaság története az alapítástól napjainkig*. Budapest, Korona Kiadó.
- Gyarmati–Palasik, 2013
Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956. Szerkesztette: Gyarmati György és Palasik Mária. Budapest, ÁBTL–L'Harmattan.
- Kemseke, 2006
Kemseke, Peter van: *Towards an Era of Development. The Globalization of Socialism and Christian Democracy 1945–1965*. Leuven, Leuven University Press.
- Kissinger, 1996
Kissinger, Henry: *Diplomácia*. (Fordította: Baik Éva, Kálmán András, dr. Magyarics Tamás, Rózsa György, Szabó Klára). Budapest, Panem–McGraw–Hill–Grafo.
- Koestler, 1963
Koestler, Arthur (ed.): *The Suiside of a Nation? An enquiry into the state of Britain today*. London, Hutchinson & Co.

-
- Kováč, 2011
Kováč, Dusan: *Szlovákia története*. Pozsony, Kalligram.
- Morgan, 1992
Morgan, Austen: *Harold Wilson*. London, Pluto Press.
- Puaca, 2009
Puaca, Brian M.: *Learning Democracy. Education Reform in West Germany, 1945–1965*. New York, Berghahn Books.
- Sallai, 2002
Sallai Gergely: *Az első bécsi döntés*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Schovánek, 2008
Schovánek, Radek: Soviet Ears in Communist Prague. In *NKVD/KGB Activities and its Cooperation with other Services in Central and Eastern Europe*. Ed. Alexandra Grúnová. Bratislava, Nation's Memory Institute.
- Thomas, 2008
Thomas, Gordon: *A brit titkosszolgálat világa*. Fordította: Kovács Kristóf. Budapest, J LX Kiadó.
- Ungváry, 2013
Ungváry Krisztián: „Anglia a második legnagyobb ellensége Magyarországnak”. A londoni magyar hírszerző rezidentúra működése saját jelentései tükrében 1951 és 1965 között. *Századok*, 6. sz. 1513–1561.
- Wetzel, 2001
Wetzel, Julianne: An Uneasy Existence. Jewish Survivors in Germany after 1945. In *The Miracle Years. A Cultural History of West Germany 1949–1968*. Ed. Hanna Schisser. Princeton, Princeton University Press.
- Wilson, 1976
Wilson, Harold: *The Governance of Britain*. London, Book Club Associates.
- Wolf, 1997
Wolf, Markus: *Az arc nélküli ember*. Budapest, Zrínyi Kiadó.

Az ügynök hét élete III. Kérdemesült ügynökök

Az előző részben bemutatott Akciócsoportot, **1** amelyet különleges feladatok végrehajtására – a magyar emigráció jelentős személyiségei, pl. Zákó András vagy Ábrányi Aurél erőszakos hazahozatalára – képeztek ki, 1958 januárjában véglegesen, ám dolgvégezetlen oszlatta fel a BM II/3. Osztálya, azaz a hírszerzés.**2**

Azt már a Külső Csoport **3** 1950. decemberi, illetve az Akciócsoport első, 1955-ös feloszlátásakor láthattuk, hogy a brigádok megszűnése nem jelentette sem azt, hogy az állambiztonsági szervek letettek volna eredeti terveik megvalósításáról, sem azt, hogy elengedték ügynökeik, Pilcsik Pál („Aczél”), Kaiser János („Szirom”) és Rózsás Artur („Rónai”) kezét, s egyszer és mindenkorra minden kapcsolatot megszakítottak volna velük.

A hírszerzés vezetői – konkrétan Mészáros József őrnagy, az Akciócsoport volt irányítója, a BM II/3-5 (emigrációs) alosztály vezetője**4** – ekkor sem az utóbbi mellett döntött. Részben azért, mert – mint látni fogjuk – sem ő, sem más állambiztonsági vezetők nem tettek le arról, hogy ha esetleg más területen is, de továbbra is foglalkoztassák az ügynökcsoporthoz bizonyos tagjait. Másrészt Mészáros József nyilvánvalóan saját pozícióját is védte azáltal, hogy a kétes ügyeiről sokat tudó ügynökök ne érezzék sértve magukat, ahogy az egy váratlan „kirúgás” alkalmával bizonyára történt volna – hiszen hasonló esetekben volt rá példa, hogy a csoporttagok könnyedén megkerülve közvetlen felettesüket, annak főnökéhez fordultak panasszal.

Mészáros és a hírszerzés más vezetői abban a biztos tudatban tartottak ki ügynökeik mellett, hogy teljesen nyilvánvaló volt: mindhármuk teljes mértékben dekonspirálódott.

„Aczél” és „Szirom” pályafutása 1956 után

Pilcsik Pál zűrzavaros családi viszályok közepette 1957 elejétől többek között saját sógoráról, Takács Gézáról adott olyan jelzéseket, hogy az disszidálni akar. Hogy ne derüljön ki, ő adta az információkat, azokon „Jancsi” aláírás szerepel – mintha Kaiser János írta volna –, de nem kell grafológiai képzettség annak megállapításához, hogy Pilcsik kézírását olvashatjuk, ráadásul az egyik jelentést az ő munka-dossziójában is elhelyezték.**5**

Sokkal érdekesebb azonban Pilcsik másik sógorának, Horváth Imrének az ügye, aki 1957 elején szintén az állambiztonsági szervek látóterébe került. Horváth ugyanis ekkor tért vissza Ausztriából, ahová éppen Pilcsik kérésére ment ki, mégpedig azért, hogy megkeresse és hazahívja az ügynök forradalom alatt disszidált feleségét és fiát. Horváthot kihallgatták, s ő olyan vallomást tett, hogy a kihallgató tiszt magnóra is felvette, mert nem akarta elhinni.**6**

Horváth Imre vallomásában 1945-től fogva ismertette Pilcsik különféle ügyeit, kezdve azzal, hogy sógorát, aki akkor a Gazdasági Rendőrségnél dolgozott, vesztegetésért elbocsátották. Tudomása szerint Pilcsik már ezt követően Bécsbe szökött, s amikor 1948-ban illegálisan visszatért Magyarországra, letartóztatták és beszervezték. Horváth tudni vélte azt is, hogy Pilcsiket az államvédelmi szervek „emelték ki” munkahelyéről – azaz utasításukra hagyta ott az ekkor Rákosi Mátyás nevét viselő Csepel Műveket. Sőt, mint kiderült, Pilcsik Pál sógora az egész csoportot ismerte, igaz, fedőnéven. Arra a kérdésre, hogy kik voltak a csoport vezetői, Horváth elmondta: „Lukács alezredes, közvetlen

főnöke pedig Kaiser Ferenc, ő volt a csoportvezető. A csoport tagjai voltak: Kaiser Ferenc, Jenő, a doktor, aki disszidált, és Pilcsik. Most hárman vannak: Franci, Jenő és Pircsik.”⁷ Vallomása szerint a forradalom kitörése előtti utolsó feladatuk „az itteni hírszerzőközpont és az itteni vezető szovjet elvtársak megbízására [...] egy felvonulási terv megszerzése volt Ausztriából, egy páncélszekrényből... az ellenforradalommal kapcsolatban [...] Azonban Ausztriából ez alkalommal nem hoztak el semmit, mert az itteni legfelsőbb vezetőség nem írta alá az engedélyt. Ezért mérges volt ő is [Pilcsik] és Kaiser Ferenc is, mert ha ezt megszerzik, akkor meg tudták volna akadályozni az ellenforradalmat.”⁸ Horváth szerint nemcsak Pilcsik, hanem Kaiser és Rózsás is nála bujkált 1956 őszén. Pilcsik ekkor mondta el neki, ki is ő, mi is ő valójában, s megmutatta orosz nyelven is kiállított útlevelét. „Így keveredtem bele ezekbe a dolgokba” – jegyezte meg némileg lemondón Pilcsik sógora.⁹ A csoport egyéb feladatait firtató kérdésre Horváth azt válaszolta, hogy Lukács utasítására legutóbb autót kellett volna vásárolniuk Kaiserrel Ausztriában, ahol egyébként egy „Turcsány nevű alezredes szervezi a munkájukat”.¹⁰ Pilcsik azt is megosztotta Horváth Imrével, hogy határőr-egyenruhában szoktak átmenni Ausztriába, de tőle tudta azt is, hogy 1956 nyarán ¹¹ „Jenő” volt Ausztriában, akinek egyik feladata volt ellenőrizni, ott van-e az „Orvos”-nak vagy „Doktor”-nak titulált személy. Horváth Imre megjegyezte, hogy az „akció” alkalmával Pilcsik és „Lukács elvtárs” majdnem minden nap kimentek a határra, s ő is átment Kaiserhez, hogy megjött-e a „Jenő”. Horváth még képeslapot is kapott a szigorúan konspirált körülmények között Ausztriában tartózkodó ügynöktől 1957 márciusában. Pilcsik sógora azzal is tisztában volt, hogy „Jenő” kasszafúrásért kapott 7 éves börtönbüntetését töltene, ha nem dolgozna az állambiztonsági szerveknek.

Horváth vallomásából az is kiderült, 1956 novemberében ő is részt vett az Akciócsoport egyik feladatában, melyben disszidáltak lakásait mérték fel, megjelölve, hogy az adott ingatlan színvonala megfelelő-e a szervek számára vagy sem.¹² Az egyik ilyen, a BM által már korábban használatba vett Pázsit utcai lakást azonban elfoglalta egy mérnök, őt a csoporttagok és Horváth Imre költöztették ki. Horváth úgy tudta, hogy itt helyezik el az időnként beszámoltatásra hazautazó, külföldön dolgozó ügynököket, s hogy a Svábhegyen is van valahol egy hasonló, de reprezentatívabb objektuma a hírszerzésnek.

Pilcsik azt is elmondta sógorának, hogy egyszer el akartak lopni egy tábornokot, s „amikor lopnak haza embereket és baj van, akkor lőni kell... [egyébként] leütik az ellopott embert, az arcára öntenek pálinkát és ha igazoltatják őket, akkor azt mondják, hogy az illető be van rúgva és így átmennek az igazoltatáson”.¹³

Arra a kérdésre, hogy ismeri-e Horváth a csoport vezetőit „Lukács elvtárson” kívül, azt felelte: személyesen ugyan nem ismeri őket, bár egyszer járt egy Rausch nevű illető lakásán, aki Kaisernek jó barátja.¹⁴ De tudta Horváth azt is, hogy Hárs ezredes a hírszerzés vezetője,¹⁵ s hogy „Lukács” valahol a Tétényi úton lakik, ahová nyaranta gyakran járnak együtt szórakozni, de „munka után is együtt szórakoznak, Jenő, Franci, Lukács és Pircsik, sűrűn szoktak menni a Palatinuszra és a Gellértbe”.¹⁶

Hogy az ügynökökkel való kapcsolattartás konspirációjával kapcsolatban se legyenek illúzióink: arra a kérdésre, hogy Mészáros hogyan tartotta a kapcsolatot Pircsikkel, Horváth Imre azt felelte, hogy Lukács megjelent kocsival, és hármat dudált, aztán mentek szórakozni, strandra stb.¹⁷

Horváth Imre megemlítette, hogy Ausztriából való hazatérésekor Pilcsik és „Jenő” jelentést írtak vele útjáról és a határon való átjutásának körülményeiről.

Külön figyelemre méltó Horváth vallomásának az a részlete, amely egyes államvédelmi tisztak a forradalom leverése utáni hatalomátvételi terveiről szól: „Reki [Kovács Rezső] a Rózsadombon lakik. Franci [Kaiser] beszélt arról, hogy az ellenforradalom után nem tudom mennyi ÁVH-s tisztet ki kell adnia a kormánynak, a törvénynek. Illegálisba szorultak – ahogyan ők mondták – a rendőrség egybeolvadt a hírszerzéssel és az

operatív osztályokkal. Ők szerették volna (Rekiék) átvenni a rendőrségtől ezt, illetve azok az ÁVH-s tisztek, akik ebben benne voltak. Ebből azután nem lett semmi, Reki is visszakerült a helyére, úgy hallottam, hogy kinevezték, ő lett valamilyen osztály főnöke...[Pilcsik] arról beszélt, hogy ők – akik ki lettek volna bliccelve (?) fegyveresen vették volna át a hatalmat... novemberben vagy decemberben mondták. Mást erről nem mondott a Pali, de nagyon mérges volt, hogy őt ebbe nem vonták bele annyira, hiszen nincs itt a felesége, pedig ő hű ember, most a közelmúltban is kapott 1.000 Ft-ot, Jenő még többet.”¹⁸

A fenti idézet – akármennyi is a valóságtartalma – mindenesetre jól mutatja az ávosok félelmét attól, hogy kiszorulnak a hatalomból, és egyúttal jelzi azt a veszélyt is, hogy hatékony fegyveres erő híján a szovjetek mellett azonnal aktív szerepet játszó államvédelmisek önálló és a Kádár-kormánytól független erőt képviselhetek volna.¹⁹

A BRFK Politikai Nyomozó Főosztálya Horváth vallomásáról természetesen tájékoztatta a BM II/3. Osztályát. Mészáros József azzal mentette Pilcsiket – és természetesen saját magát is más BM-szervek előtt –, hogy ő adott utasítást arra, hogy Horváthot is vegyék be a csoportba, s Pilcsik és Rózsás valójában gyakorlásképpen íratott Horváth Imrével jelentést, s azt fényképpel együtt juttatta el „Lukácsnak” a szervekhez való felvétele céljából.

Mészáros magyarázata szerint Horváth Imre „tájékozottsága” az államvédelmi szervekről és feladatokról részben szintén Horváth tervbe vett foglalkoztatásának volt köszönhető, részben pedig annak, hogy 1956 őszén Pilcsik nála bujkált, s színt kellett vallania, hogy tudja, kit fogad be a házába – tudhatjuk meg abból a jelentésből, amelyet Takács Géza és társai ügyének lezárásakor, 1959-ben írtak Pilcsik ügyében.²⁰

Noha „kifelé” Mészáros megvédte Pilcsiket, az ügynök következmények nélkül nem úszhatta meg. 1958 májusában figyelmeztetésben részesítették a konspirációs szabályok be nem tartásáért, felsorolva azokat az eseteket, amikor dekonspirált. A figyelmeztetés indoklásában említették, hogy amikor Pilcsik – egyébként a szervek utasítására – a MAHART-nál helyezkedett el, „kiváltságosnak képzelte magát, ezzel munkatársai körében azt a látszatot keltette, mintha speciális megbízása lenne”.²¹ A felsorolásban szerepel az is, hogy az operatív csoport tagjaként engedély nélkül folytatott „hivatalos tárgyalást” sógorával, aki előtt titkos adatokat fedett fel a csoport feladatairól, tartózkodási helyéről, kiképzéséről. A figyelmeztetés indokai között külön érdekes az a megjegyzés, hogy Pilcsik és az operatív csoport tagjai „bizonyos figyelmet fordítottak az állambiztonsági szervek azon tisztjei személyi adatai megállapítására és felderítésére, akik a csoport irányítását végezték”.²²

„Aczél”-t egy évre kizárták a hálózatból, és javasolták, hogy miután lakókörnyezetében is „dekonspirálva van”, igyekezzen elosztatni a gyanút.

Az akció elmaradása és a csoport feloszlata Kaisert nagyon rosszul érintette, hiszen az államvédelmi szervek őt már a második munkahelyéről vonták ki: „Hét hónapi terméketlen várakozás után, mely idő alatt többször volt szó az indulásról, majd ezt ismét lefűjták, a csoportot ismét feloszlatták azzal, hogy mégis állásba helyeznek. Állás még nincs, azt azonban már közölte velem felső kapcsolatomban, hogy február 1-én fizetés már nem lesz... Nem tudom elhinni, hogy én nem a munkáshatalom harcosa vagyok, hanem egy sakkfigura azon a táblán, ahonnan egyszerűen lesöpörhetnek, ha nincs rám már szükség” – írta Kaiser nem sokkal a csoport feloszlata után kihallgatási kérelmében.²³

Kaisert ugyanakkor, 1958. május 22-én részesítették figyelmeztetésben, mint Pilcsiket, melynek okaként az engedély nélküli fegyvertartás mellett szintúgy sorozatos dekonspirációját nevezték meg. Ezek közé tartozott, hogy Kaiser beszélt a csoport tagjainak egyes vezető beosztású tisztjeiről, családi körben említette a külföldön

végrehajtandó emberrablási feladatokat, Pilcsikhez hasonlóan érdeklődött a csoportot irányító tisztek személyi adatai iránt.²⁴

Bár Kaiser tiltakozott Mészárosnál az eljárás ellen – mondván, hogy ő Horváth Imrével csak 3-4 alkalommal találkozott, s az egész Pilcsik ügye volt –,²⁵ de őt is egy évre kizárták a hálózatból.

Mészáros József javaslatára a kapcsolatot úgy kellett megszakítani velük, hogy „*az bennük jelentős törést ne okozzon*”,²⁶ de azért ügynöki ellenőrzés alá vonták őket. Kaiser telefonját le is hallgatták.²⁷

Pilcsiket ismét a Csepeli Vasműbe, Kaisert a MÉH-hez helyezték.

A kapcsolatot valóban felvették velük később. Kaiser János tartását 1959 márciusában átadták a BM II/2-d (nyugati diplomaták elleni kémelhárító) alosztály vezetőjének, Rózsa Mihály őrnagynak.²⁸ Dossziéjában még egy 1964-es feljegyzést találunk, amely szerint akkor még mindig a kémelhárítás foglalkoztatta.²⁹ Kaiser 25 évi „munkaviszony” után pedig elismerésül megkapta a „Haza Szolgálatáért” érdemérem arany fokozatát is 1971-ben.³⁰

Pilcsiket illetően 1959 októberében merült föl, hogy szolgálatait a BM II/2. osztály részéről Tóth Pál őrnagy venné igénybe egy határon túli feladatra. Ennek kapcsán leírták vele az összes olyan esetet, amely dekonspirációhoz vezetett működése során, kezdve attól, hogy az 1948-ban általa börtönbe juttatott pesterzsébeti ismerősei egy részével még ekkor is együtt dolgozott Csepelen, egészen addig, hogy 1955-ben – amikor azzal a legendával, hogy katonának vonul be, s valójában hírszerzési kiképzésen vett részt – minden hétvégén hazajárt, soha nem látták katonaruhában, viszont sok ismerősével összefutott a Balatonnál. Feltűnő volt az is, amikor Pilcsiket a MAHART-hoz helyezték, hiszen senki sem hitte el, hogy műszaki ellenőri fizetése után, amit a Csepeli Vasműben kapott, mindössze 700 Ft-os fizetésért ment el önként matrónak, nem beszélve Pilcsik már említett, ott tanúsított magatartásáról. Teljesen nyilvánvaló volt 1956 októberében, hogy Pilcsikről mindenki tudta a környéken, hogy „ávós” – nem véletlenül keresték a forradalmárok.³¹ S mindenki tudta ezt róla a munkahelyén is, ahová 1958-ban, az Akciócsoport feloszlása után visszament dolgozni: „*...itt meglepetten látták, hogy élek, és többen elmondották, hogy az a hír járta be a gyárat, hogy engemet Pesterzsébeten az ellenforradalmárok agyonlőttek.*”³²

Ezután eltekintettek Pilcsik felhasználásától. 1960-tól 1963-ig lényegében csak mint „kiérdemesült ügynökkel” tartotta vele a kapcsolatot a BM II/3-b alosztály beosztottja, Simon Gusztáv százados.³³ A különböző presszóban, cukrászdákban – pl. Híd, Sirály, Kékmadár – tartott találkozókra leginkább Pilcsik munkahelyi problémáiról, párttagságának kérdéséről és utóbbival kapcsolatosan munkaviszonyának igazolásáról esett szó. Munkahelyi és lakókörnyezeti dekonspirálódása miatt felmerült az is, hogy változtassa meg a nevét, és költözzön vidékre vagy másik kerületbe.³⁴ Külön problémát jelentett számára MSZMP-tagságának kérdése, hiszen elvileg választania kellett az operatív munka és a párttagság között, s miközben munkahelyén a párttitkár sürgette volna tagságát, ő inkább az előbbit választotta volna, de az állambiztonsági szervek foglalkoztatni nem tudták. Munkaviszony-igazolásának ügyében operatív tisztje azt a lehetőséget is felvetette, hogy a kieső időszakra – tehát amikor Pilcsik „főállású ügynök” volt – olyan igazolásokat használjanak fel, amelyeket azóta megszűnt vállalatok nevében állítanak ki.³⁵

Az ügynök meglehetősen rosszul élte meg, hogy lelepleződése miatt a szervek nem alkalmazzák: „*[Aczél] kijelentette, hogy részünkről bizalmatlanságot tapasztal a Rákosi-időszakban végzett tevékenysége miatt. Ennek alátámasztására megemlítette, hogy már több éve operatív feladatokkal nem bízunk meg.*”³⁶ Más alkalommal pedig „*felvetette, hogy ő koncepciós perekben nem dolgozott, úgy érzi, amit csinált, az a Magyar*

Népköztársaság érdekében történt és azt ma is végrehajtaná, mert tudja, hogy az osztályellenség és kémek ellen tevékenykedett.”³⁷ Pilcsikről nem véletlenül fogalmazta meg tartóztisztje egyszer, hogy sok kérdésben túlzottan baloldali beállítottságú. ³⁸ Az ügynököt végül 1964-ben zárták ki a hálózatból, miután állambiztonsági segítséggel új munkakönyvet állítottak ki számára, és visszamenőlegesen is igazolták párttagságát.³⁹ 1974-ben a BM III/I. Csoportfőnökség érdemeire tekintettel javasolta, hogy kérelmére kivételes nyugellátást állapítsanak meg, ⁴⁰ s ez az utolsó információ, amivel rendelkezünk Pilcsikkel kapcsolatban.

Rózsás Artur „más irányú” feladatai

Hogy az ügynökcsoport feloszlata, valamint Kaiser János és Pilcsik Pál kizárása nem csak azok dekonspirációja miatt volt sürgős, az egy Mészáros József által jegyzett javaslat egy-két Rózsásra vonatkozó mondatából is kiderül. „Rónait” ugyanis „*másirányú feladatok végrehajtásával*”⁴¹ bízták meg: 1958 márciusában kitelepítették Ausztriába.

Az 1958 januárjától BM II/3-5. megjelölést viselő emigrációs alosztály munkájában továbbra is meghatározó volt a „reakciós, fasiszta” emigráció bomlasztása, egyes vezetőik önkéntes hazatérésre bírása, illetve konspirált, erőszakos hazahozatala. Ennek fontosságáról tárgyaltak osztályvezetői értekezleteken,⁴² megfogalmazták pl. 1959-ben egy munkatervben,⁴³ és hangsúlyozták a hírszerzés ügkörének 1959-es tervezetében is.⁴⁴

1956 őszén nemcsak a hírszerzés központi szervei, hanem a rezidentúrák is összeomlottak. Az 1956. október 29-i kormányhatározattal párhuzamosan – amely kimondta az államvédelmi szervek megszűnését – a Külügyminisztérium Forradalmi Bizottsága összeállította azoknak az államvédelmi beosztottaknak a névsorát, akik külképviseleteken dolgoztak, majd 1956. november 1-jén utasították a nagyköveteket, hogy az „ávósokat” azonnal küldjék haza. Ez az USA-ban, Svájcban és Olaszországban meg is történt.⁴⁵ Egy feljegyzés szerint hasonló veszély fenyegette a bécsi rezidentúrát is, de a párt, a szovjet tanácsadó elvtársak és a magyar nagykövet, Puja Frigyes segítségével a bécsi rezidentúra már 1956 decemberétől folytatta a munkát.⁴⁶

Létszámát – tekintettel annak különleges helyzetére, hiszen Bécsben jelen voltak a legkülönbözőbb nyugati hírszerző szervek, s a magyar hírszerzés is operatív munkát végzett onnan más országok felé – ettől kezdve folyamatosan emelték, 1959 elején nyolcan dolgoztak ott, s abból ötöt 1957–1958-ban helyeztek ki.⁴⁷

Rózsás Ausztriába telepítésének indoka ismét egy Ábrányi ellen tervezett akció első lépése volt. Amint azt Mészáros József 1958. januári javaslatában írta, a felsőbb szervek által hozott – pontosan meg nem nevezett – legújabb határozat értelmében a III/5. Osztály fontos feladata az emigráció bomlasztása s ezen belül erőszakos és speciális operatív lépések megtétele. „*Ilyen irányú korábbi próbálkozásaink tapasztalatai bizonyítják, hogy a végrehajtó-ügynökségnek az adott területen kell tartózkodnia*” – állapította meg az alosztályvezető. ⁴⁸ Rózsás – akinek fedőneve ettől kezdve „Rónai” helyett „Netter André” volt – 1958. március 19-én írta alá a megbízást.⁴⁹ Eszerint az ügynök „disszidálása” utáni első feladata letelepedése és egzisztenciájának megteremtése volt. Ezzel kapcsolatban azt is meghatározták, hogy Rózsás nem mehet menekülttáborba, hanem ismerősein keresztül kell lakhatáshoz jutnia. Az ügynökhelyzet és a „reakciós, fasiszta” emigráció tanulmányozása mellett konkrét feladatul azt kapta, hogy igyekezzen Ábrányi közelébe férkőzni úgy, hogy az őt a „*nélkülözhetetlen, mindenre felhasználható »titkár vagy szárnysegéd« szerepével ruházza fel.*” ⁵⁰ Rózsást természetesen részletesen tájékoztatták Ábrányi életéről, s a kapcsolat kialakítása érdekében figyelmeztették: „*Feltétlenül fontos! Az érintkezést felvevő személy – bármely esetben – lehetőleg intelligens, nyíltarcú, jó fellépésű legyen. Keltse azt a benyomást, hogy ő, vagy szülei az úgynevezett »jobb társasághoz« tartoztak. Nem feltétlenül kell a*

gentrit megjátszani, elegendő a középosztálybeli ember magatartását felvenni. Legyen szerény, de nem megalázkodó. Szídhajta a SZER-t, Nagy Ferencet (akit Ábrányi talán védelmezni fog, de azért jó érzést okoz neki), a zsidókat, de nem túlzóan [...] Világnézetileg legyen liberális polgár...”51

Rózsás legendája 52 szerint ő egy, a második világháború előtt Budapesten, a reklámszakmában dolgozó ember, aki az 1956-ban mártírhalált halt Preisz Zoltán barátjával harcolt együtt a forradalomban,53 majd arra számította, hogy a kommunisták győzelme csak átmeneti lesz, nem hagyta el az országot – de gyűlöli a rendszert, amelyben nem tudja családját megfelelően ellátni, és tervezi, hogy ha helyzete megszilárdul Ausztriában, őket is kihozza valahogy. Családja tájékoztatására pedig Rózsás azt találta ki, hogy „Lukács elvtárs”, mint az Uránium Feltáró Vállalat fősztályvezetője, a cég csehszlovákiai telephelyére küldte dolgozni.54

Az ügynök megbízásában az áll, hogy kiérkezése után két hónappal veszik majd fel vele a kapcsolatot. Figyelmét külön felhívták arra, hogy ne kövessen el bűncselekményt. Szolgálatiért cserébe megígérték Rózsásnak, hogy megbízatásának eredményes teljesítése után, de még hazatérése előtt megkapja az Elnöki Tanács útján az amnesztiát és a teljes büntetéstörleszt, hazaérkezését követően pedig képességeinek megfelelő állást biztosítanak számára, és felterjesztik „a kiérdemelt erkölcsi és anyagi elismerésre a Miniszter Elvtárshoz”. 55 Távolléte alatt az állambiztonsági szervek vállalták Rózsás családjának a támogatását havi 2500 Ft-tal, neki pedig elhelyezkedéséig 200 dollárt adtak, amely – számításaik szerint – 2-3 hónapig fedezi megélhetését. Azt is megígérték, hogy Rózsás családja számára jobb lakást szereznek.

Mészáros 1958. március 22-én jelentette, hogy előző nap Rózsás légi úton, a Moszkva–Budapest–Bécs járaton elhagyta az országot egy Reidl Adolf névre kiállított útlevéllel, amelyben előzőleg a fényképet kicserélték. Ahogy Mészáros megállapította, a cserét még „saját szerveink sem vették észre”.56

Rózsás Ausztriában

„Netter” ausztriai tartózkodásának minden elemét nem fogom részletezni – már csak terjedelmi korlátok miatt sem, hiszen volt rá eset, hogy Rózsás több mint 200 oldalon részletezte sérelmeit. Ehelyett igyekszem a legfontosabb eseményeket, az ügynökre jellemző fordulatokat kiemelni.

Három olyan tényező volt, amely az ügynök külföldi pályafutását végigkísérte és alapvetően befolyásolta. Az első, hogy már kitelepítése kezdetétől anyagi vitái voltak kapcsolattartóival s rajtuk keresztül a Központtal. Ezek a problémák évről évre súlyosabbak lettek és nemegyszer személyeskedéssé fajultak. Ilyenkor Rózsás – amellet, hogy rendszeresen drasztikus szavakkal illette kapcsolattartóját – többször őt megkerülve fordult az osztály vezetőjéhez, s bírálta mind operatív tisztjét, mind általában az Osztály munkáját. Másik megfigyelhető jellemzője az ügynök működésének, hogy a hírszerzés és azon belül az emigráció elleni alosztály vezetői sem tudták sokszor eldönteni, mire is használják fel Rózsást. Ez a bizonytalanság pedig nagyon rossz hatással volt „Netterre”. Végül, de nem utolsósorban: az ügynök sokszor úgy érezte ausztriai tartózkodása alatt, hogy elengedték a kezét, nem törődnek vele, nem hallgatják meg. Megszokhatta Magyarországon, hogy kapcsolattartójához gyakorlatilag bármikor, bármilyen problémájával fordulhat, s a szervek mindent elintéznek neki. Ez külföldön, Mészárostól távol nem így zajlott – operatív tisztjei próbálták formalizálni a kapcsolattartást vele, azaz rászorítani az ügynököt arra, hogy csak meghatározott időközönként találkoznak, és főleg, hogy szintén csak havonta egyszer kap juttatást, ezt azonban Rózsás láthatóan nem tudta megszokni.

Jellemző, hogy Rózsás Artur megérkezésekor nem tudta Ausztriában élő ismerősei segítségét kérni, mert azok éppen letartóztatásban voltak,⁵⁷ ezért a Stephanskirchében, a magyar kolónia plébánosaként szolgáló Asztalos Jánoshoz⁵⁸ és Csigó Józsefhez ment „gyónni”, akik segítettek neki, s azzal telefonáltak a rendőrségre, hogy „egy hívőnek sikerült Magyarországról átjönnie”,⁵⁹ s menedékjogot kér. Erre Rózsás szerint azért volt szükség, hogy kedvezően fogadják a rendőrségen, s igaza is lett. 26 napig tartották fogva és hallgatták ki, majd megkapta menekültigazolványát. Ezután – annak köszönhetően, hogy a világháború előtt többek között a bécsi székhelyű és ekkor is fennálló Ferdinand Konwallin cégnél dolgozott – hamar sikerült elhelyezkednie egy papír- és műanyag-kereskedéssel foglalkozó vállalatnál, ahol üzletszerzőként szabadon mozoghatott, és így ügynöki tevékenységét is könnyen végezhetette.

Rózsás már első jelentései egyikében utalt arra, hogy nem elég a számára biztosított pénz, már csak 600 schilling áll rendelkezésére, s ezért kérte a mielőbbi kapcsolatfelvételt.⁶⁰ Pár nappal később már arra panaszkodott, hogy 2 napja egy liter tejen és szardínián él, s hogy pénztelensége akadályozza a kapcsolatok építésében is, mert lassan nem lesz rendes ruhája sem, s így nem tud társaságba menni. Sajátos stílusában felháborodva tette szóvá, hogy nem érti, miért csinálnak belőle bohócot, s hogy hol itt a bajtársiasság, amikor pedig önhibáján kívül egy fillér nélkül áll. Megjegyezte, hogy őt arra utasították, lágerbe ne menjen, pedig ott kapna kosztot, kvártélyt, ráadásul megtiltották azt is, hogy illegálisan szerezzen pénzt, mert akkor elveszíti megbízatását.⁶¹

„Netter” fedőcímmre írt képeslapja 1958. június 5-i dátummal, melyben virágnyelven kéri a kapcsolat felvételét. Hogy a lap a bécsi Operaházat mutatja, azt jelentette, az ügynök az előre meghatározott időben ott várja az operatív tisztet.

6. 5. 1958.

Drága kis Pajtásom!

Az ismerősök, úgy látszik mind kivándoroltak, már innen, mert sehol sem találkozom egyetlen szállal sem. Vasárnap is nagy sétát tettem, gondolva hogy köznapon dolgoznak és talán vasárnap összefutok valami kedves ismerőssel, de sehol-senki! Ti különben hogy vagytok? Hallom van problémátok bőven! Na majd nyáron kipihened magad! Én jól vagyok! Feleségem levelét megkaptam és nagyon örültem neki. Vannak problémáim, na de majd csak kialakulnak a dolgok. Kezdeti eredményeim vannak pl. most nagyon szép lakásom van, jó állásom és főleg egészséges vagyok. Majd levélben bővebben fogok írni. Üdv. A.

Helm.

Szikszay Béla

G Budapest

XX. Földvár - u. 57.

Verlag - Hubmann, Wien I., Schwanengasse 3

Echt Photo

6691 6

A szöveg: „Drága kis Pajtásom! Az ismerősök, úgy látszik, mind kivándoroltak, már innen, mert sehol sem találkozom egyetlen szállal sem. Vasárnap is nagy sétát tettem, gondolva hogy köznapon dolgoznak és talán vasárnap összefutok valami kedves ismerőssel, de sehol-senki! Ti különben hogy vagytok? Hallom, van problémátok bőven! Na majd nyáron kipihened magad! Én jól vagyok! Feleségem levelét megkaptam és nagyon örültem neki. Vannak problémáim, na de majd csak kialakulnak a dolgok. Kezdeti eredményeim vannak pl. most nagyon szép lakásom van, jó állásom és főleg egészséges vagyok. Majd levélben bővebben fogok írni. Üdv. A.”

Mészáros intézkedett, hogy az ügynök soron kívül kapjon 100 dollárt, bár megemlítette, hogy eddig kb. 1000–1500 Ft értékben küldött csomagot családjának.

A Központ Rózsás egzisztenciájának megalapozására ugyanekkor 10 000 schilling kifizetését is engedélyezte, hogy azon papírgyártáshoz szükséges gépeket vásároljon, s eleinte – az ügynök terveinek megfelelően – társulva valakihez, majd lehetőség szerint önállóan üzze az ipart.⁶²

Ami állambiztonsági feladatait illeti, Rózsás közölte, hogy ha lassan is, de halad „Gitta” – Zákó aktuális fedőneve – ellenőrzésében, három közvetlen ismerősön keresztül is meg tudja őt közelíteni, s egyszer követte is.⁶³ Ez már csak azért is meglepő, mert eredetileg azért küldték ki, hogy Ábrányihoz férközzön közelebb. Semmilyen információ nem utal arra, hogy időközben miért változott meg a „célszemély”.

Eleinte úgy tűnt, hogy Rózsás Arturnak az állambiztonság jelentős anyagi támogatásával sikerült az alapokat megteremtenie Ausztriában. A hírszerzés budapesti vezetői olyannyira elégedettek voltak vele, hogy már 1958 nyarán felmerült, illegális rezidenst nevelnek belőle. Ez pedig hosszabb, 5-6 éves külföldi tartózkodást kívánt volna meg, amely alatt az osztrák állampolgárságot megszerezve a tervek szerint véglegesen letelepedett volna Ausztriában vagy Nyugat-Németországban. Erről azonban Rózsás mit sem tudott. Mint megjegyezték, „feltételezhetően abban a tudatban él, hogy rövidesen rajtaütésszerű harci feladatot fog kapni, ami után hibáit jóvátéve emelt fővel hazatérhet”.⁶⁴ Ezért kérték a „Fodor” fedőnéven szereplő Szombath őrnagyot,⁶⁵ „Netter” kapcsolattartóját, hogy nagyon alaposan készüljön fel a találkozókra, s hogy Rózsás „minden napjának és rezdülésének ismeretében állandóan tanulmányozza, vezesse és nevelje”, és finoman puhatolózzon, milyen hatást váltana ki feladatainak megváltoztatása.⁶⁶

Rózsásban, aki valóban azt hihette, hogy az akció gyors lebonyolítása után pár hónap múlva hazamehet, bizonytalanságot keltett a várakozás. Ezért levélben fordult Mészárosához problémáival, mert, mint írta, *„az Osztályt éveken keresztül Lukács et. jelentette a számomra közvetlenül és hazai viszonylatban ma is nagy mértékben Lukács et. jelenti”*.⁶⁷ „Lukács” később is fontos maradt számára: 1960 májusában pl. *„Kedves, szeretett Lukács et!”* megszólítással írt neki, igaz, később azzal folytatta, hogy nem törődnek otthon családjával, miközben ő olyan szolgálatot teljesít, ami *„nem olyan kockázatmentes, mint könyvtárosnak lenni a Széchenyi Könyvtárban.”*⁶⁸

Rózsás foglalkoztatási tervét 1958 őszén – miután a Központban szovjet tanácsadók segítségével megtárgyalták biztonsági helyzetét és felhasználási lehetőségeit ⁶⁹ – hivatalosan is megváltoztatták. Felkínálták számára a választás lehetőségét, hogy akcióban vállal-e szerepet (I. terv), vagy hosszabb tartózkodása alatt magasabb színvonalú, több eredménnyel járó feladatokat végez (II. terv). Ez utóbbi esetben Rózsást állományba is vették volna főhadnagyi rangban, viszont katonai fegyelem alá kerülve alig érintkezhetett volna feleségével és gyermekeivel. Az ügynök elfogadta a tartósabb külföldi kiküldetést, csak családja támogatását kérte, bár erősen idegenkedett attól, hogy az új helyzetnek megfelelően pár napra illegálisan haza kellene mennie kiképzésre. Attól tartott, hogy mivel semmilyen akciót nem hajtott végre, ez csak csalátek, és ha hazatér, le kell ülnie 7 és fél éves börtönbüntetését.⁷⁰

Mindeközben az állambiztonsági szervek Budapesten igyekeztek Rózsás családjának lakást szerezni: *„Tájékoztatásul közöljük, hogy Kelenföldön kiutaltattunk Netter családja részére egy megfelelő lakást. A tervezett költözködés előtt azonban a Fővárosi Tanácsnál ugyanerre a lakásra benyújtotta igényét Papp László olimpiai bajnok is. A lakás megszerzése érdekében Papp jelentős személyeket keresett meg. Mikor látta, hogy a már kiutalt lakást nem tudja megszerezni, arról kezdett beszélni, hogy Netter családja bizonyára a Biztonsági Szervek protezsáltja [...] Papp a család kilétét, pontos tartózkodási helyét nem ismeri, alaptalanul tette az említett kijelentéseket. Mivel ilyen helyzet állt elő [...] visszavontuk a kiutalást.”*⁷¹ 1958 végén még mindig nem sikerült a család elköltöztetését megoldani: a kiválasztott, szintén szoba-konyhás lakás bérlője még nem kapta meg a kanadai bevándorlási engedélyt.⁷² Rózsás, aki csak a szerveken keresztül levelezhetett volna családjával, ám egy ismerőse által tartótisztje tudta nélkül is kapcsolatban állt velük, értesülve a történekről, felháborodva kérte minden ilyen esetben számon, hogy az ígérek ellenére nem támogatják megfelelően feleségét és gyermekeit, és láthatóan nem vette tudomásul, amit többször próbáltak megértetni vele: a szervek (már) nem mindenhatók, nem tudnak mindent elintézni neki.

Szombath őrnagy már 1958. augusztus 30-i jelentésében megjegyezte, hogy eddig nagyon simán mentek a dolgok, de mindenre fel kell készülni, mert Ausztriában a gazdasági pangás jelei mutatkoznak.⁷³ Rózsás, azzal az indokkal, hogy nem bírja a versenyt a nagyüzemi versenytársakkal, egyre több pénzre tartott igényt – és többé-kevésbé sikerrel is csikart ki kapcsolattartójától –, s kevésnek tartotta a szervek által számára megállapított havi 3000 schillinget, saját keresete mellett. Eközben azonban nagy értékű csomagokkal látta el családját, mert, amint megjegyezte, ezt *„lelki szükségletnek”* érezte.⁷⁴ A csomagküldéssel nemcsak az volt a probléma, hogy az ügynök erre költötte összes pénzét, hanem az is, hogy a család környezetében ez feltűnést kelthetett, ezért Szombath folyamatosan próbálta Rózsás csomagküldési törekvéseit korlátozni, viszonylag kevés sikerrel – a jelentések végén rendre megállapították, hogy az általa küldendő pakk jóval nagyobb, mint amennyi a megengedett.

Leltár Rózsás egyik csomagjáról

ÁBTL 3.2.3. Mt-765/3.

Belügyminisztérium
II/3-D Alosztály

Szigoruan titkos!

Tárgy: Leltár "Netter" családja
részére érkezett csomag-
ról.

L e l t á r
Budapest, 1961 június 13.

"Netter" a bécsi rezidenturán keresztül 1961 június fo-
lyamán az alábbi tartalmu csomagot küldte Budapesten élő
feleségének:

3 db. női nylon harisnya.
100 db. rotbart borotvapenge.
1 db. asztali óra.
1 db. villanyborotva
1 db. kis táskarádió
1 db. retina II. fényképezőgép
1 db. Compur-Rapid lencse.
2 tekercs film /használatlan/
1 tubus orvosság /kenőcs/
2 db. golyóstoll
5 db. karóra
5 db. tekercs színes film.

Javaslat:

Javaslom, hogy a következő utasításban állítsuk le "Net-
ter"-nél a hasonló csomagok küldését, mivel annak érté-
kesítése családja részéről újabb dekonspirációt eredmé-
nyezhet.

Major Ferenc
Major Ferenc r.szds.
főop.beosztott

Készült: 2 pld.
Gépelte: Ené

Noha csak 1958 októberében fogadták el az ügynök foglalkoztatásának megváltoztatását, novemberben máris módosították azt. Mészáros ugyanis beszélt Rózsás családjával, s ebből azt a következtetést vonta le, hogy azok nem lesznek meg évekig nélküle, s ez – pláne az érintkezés hiánya – olyan problémákat okozhatna, ami akadályozná az ügynököt feladatai végrehajtásában. Így ismét visszatértek az I. tervhez, vagyis „Gitta” erőszakos

„kiemeléséhez”. Ekkor már szó sem volt arról, hogy „Netter” részt venne Ábrányi hazahozatalában. Mint Szombath megjegyezte, Rózsás némi csodálkozás után örült a változtatásnak, valószínűleg azért, mert ő is úgy érezte, ez jobban illik hozzá.⁷⁵

Közben az ügynök egyre-másra jelezte súlyos anyagi gondjait: *„Igen, itt kell élni Bécsben ahhoz, hogy megismerjük, milyen drága itt az élet! Aki itt él, vagy itt élt, az tudja, a város nagy, a közlekedés drága. Ha nem akarom magam agyon gyalogoltatni, akkor naponta 8-10 schilling a villamos költségem. Az élelmezés drága! Ha azt állítom, hogy naponta 50 schillinget költök élelmezésemre, akkor a legegyszerűbb élelmezést választottam. Az én testi felépitésemnek és fizikumomnak nem elegendő egy vendéglői menü! Ezen felül dohányzom, a legolcsóbb cigarettát szívom, »Austria 3«. 1 doboz 3.60 schilling. Újságot is olvasom [...] Emberekkel beszélek, így nem térhetek ki egy espressó elől sem...”* – írta 1958 decemberében.⁷⁶

Rózsás a helyzetére tekintettel kapott újabb 5000 schillinget, de megígértették vele, hogy többet ilyen nem fordulhat elő, s megelégszik a havi 3000-rel.

1959 januárjában Szombath utasította az ügynököt, hogy kezdje meg a „Gitta-akció” kidolgozását.⁷⁷ Tájékoztatása szerint abban részt fog venni „Nagy Mihály” fedőnevű ügynök is,⁷⁸ akinek feladata Zákót helyzetbe hozni, azaz egy véletlen találkozás keretében összeismertetni Rózsás Artúrral. Rózsás feladatai közé tartozott olyan helyszíneket keresni Bécsben, amelyek az akció végrehajtásának megfelelnek – nem jöhettek számításba túlzottan elhagyatott helyek, mert Zákó esetleg gyanút fogott volna, de értelemszerűen túl forgalmasak sem. Az ügynök különböző belvárosi utcák kapualjait javasolta, ahol séta közben *„nyugodtan csendre intheti Gitta barátnőnket”*, majd a közvetlenül ott álló autóba betuszkolja.⁷⁹ Emiatt az akcióhoz szükséges használt autó szerzésében is neki kellett eljárnia, valamint megfelelő határkaput megjelölnie: Rózsás a leginkább a Szentgotthárd–Fürstenfeld határszakaszt javasolta a *„küldemény”*, azaz Zákó átadására.⁸⁰

„Netter” csak azt kérte, hogy az illető elvtárs, aki a célszeméllyel összeismerteti, teljesen megbízható legyen, mert, mint írta, a többit ő – ismerve „Gitta” fizikai tulajdonságait – megoldja.

Az akció végrehajtását 1959. március végére, majd májusra tervezték. Szombath már március elején megjegyezte, hogy Rózsás egyre türelmetlenebb, hiszen várta, hogy az ígérek szerint amnesztiával hazatérhessen.⁸¹ Az ügynök fel is tette a kérdést: *„Mi az, ami neki ilyen hosszú idő után kedvez, akarunk ellenére? [...] Ő-e az, aki ügyes, vagy mi vagyunk kevésbé ügyesek? Avagy csak a körülmények alakulása az, ami személyének 4 év óta kedvező?”*⁸²

Kérdései már csak azért is érvényesek voltak, mert az akciót ismét elhalasztották. A Központban folytatott megbeszélésen megállapították, hogy Zákó bécsi útja igen bizonytalan, lakóhelye pedig nagyon messze van. Felvetették, hogy nyár elején jöhet Zákó újra Bécsbe (de nem jött), s majd akkor hajtják végre elrablását, ugyanakkor általánosságban is megállapították, hogy 1956 után Zákó óvatosabb, ritkábban jár az osztrák fővárosba.

Rózsásra nagyon rossz hatással volt az akció csúszása. Bár önálló iparüzési engedélyét 1959 áprilisában megkapta, anyagi helyzete semmit nem javult, változatlanul a legkülönbözőbb kifogásokkal igyekezett pénzt kicsikarni tartótisztjától – pl. azzal, hogy őt, mint önálló ipari tevékenységet folytatót, ellenőrizni fogják az osztrák hatóságok, s ezért biztosítsanak neki 10–15 ezer schillinget tartalékba.⁸³ Júniusban már azzal fenyegetőzött, hogy ha nem kap azonnal 10 ezer schillinget, bezárja műhelyét.⁸⁴ Az ügynök pénzkövetelési akciói alkalmával mindig legalizációjának, azaz üzleti tevékenységének biztosítására hivatkozott az állambiztonsági szerv képviselőjével szemben, hangsúlyozva, hogy őt nem a tartótiszt foglalkoztatja, hanem a Magyar

Népköztársaság küldte ki a párt vezetőségének egyetértésével. Azt pedig, hogy nem adtak neki több pénzt, a bizalom megvonása jelenként állította be: „Netter [...] hivatkozott arra is, hogy amíg 1954-ben az akciócsoporthoz otthon együtt volt, sokkal több bizalmat élvezett és jobb ellátásban részesült minden szempontból, mint most. A csoport szétbomlott és egyedül ő jutott el odáig, hogy bevetésre került [...] mostani helyzetében sokkal inkább indokolt lenne vele szemben a bizalom elsősorban anyagiak terén...”⁸⁵ Az ügynök ekkor vetette fel először, de nem utoljára, azt is, hogy ha nem segítenek rajta, anyagi problémáit „saját hatáskörben” fogja megoldani, azaz betöréseket fog végrehajtani.

Tartótisztje problémáival kapcsolatban megjegyezte, hogy valóban nagyon negatívan hat Rózsásra az akció elhúzódása és az, hogy ekkor már támpont sem volt annak végrehajtási időpontjára: „Netter bizonyos mértékig jogosan veti fel azt a kérdést, hogy nem rendezkedhet be 1-2 hónapos időtartamra, melyet különböző áthidalásokkal is meg tudna oldani, mert igen súlyosan ütne vissza egy-egy ilyen átmeneti megoldás abban az esetben, ha még fél évig, vagy annál is hosszabb ideig Ausztriában kell maradnia.”⁸⁶ Így Szombath maga javasolta a Központnak, hogy most már határozzák el végre az akciót, mert, mint írta, ha Rózsás nem kap konkrét feladatot rövid időn belül, az „bomlasztani fogja erkölcsi szilárdságát”.⁸⁷

Miután a következő hónapokban sem történt semmi, Rózsás egyre erőteljesebben adott hangot felháborodásának az akció háromszori eltolása (1958. október–november, 1959. május, 1959. június 26.) miatt. Szombath pedig egyre gyakrabban jelentette a Központnak, hogy ügynöke erőszakos, követelőző magatartást tanúsít a találkozásokon, megengedhetetlen hangon beszél vele. Először készítették kimutatást is vele: saját bevallása szerint 1959 augusztusáig 75 680 schilling bevétele és 80 750 schilling kiadása volt.⁸⁸

Egyre a 23.843.- Sch. meglető gépjárművel
 továbbra a lakóháza és az
 ip. engedélyre kiadott elv.
 12 tételre a fenti kiemelésben -
 list, mely kérelem: 16.805.- Sch.
 társaság: 40.648 Schillinget kifizetendő levélben
 a 75.680.- Schillingtől
 40.648.-
 35.032.- Sch.

Félre hátrahagyva a mennyisége 35.032.- Sch.-
 tételben az Ország által rendelkezésünkre bocsátott
 társaságtól, mely társaság elvont 16 hónapra, amire
 lassú átlagban magamra 2.189.- Schillinget köl-
 tőttem, mely társasággal fedetekem étkészítésével, mo-
 nitoringgal, intelligenciával, közlekedési költségekkel, pu-
 házati és egyéb mennyiségek szintje vásárlásainál
 és gondolatok körül az társasággal nem voltam pa-
 zárts!

Még kell még jegyzetnem, hogy fenti
 kiadásaimat főleg emlékeztető állatokban álltam,
 mert pontos feljegyzés nem értem vezetni, ezért
 gondoltam, hogy az még egyéni kiadásaim is amire már
 nem emlékszem! De még gondoltam emiatt is elég
 ahhoz, hogy áttekinthető legyen lehetséges pénzbeli gaz-
 daltsági viszonyaim!

Walter Andras

1959. július 30-án

u. i. Még annyit, hogy itt ha túl nagy az ember a ka-
 pán az már elvont kiadások jelene! Szavonta mindenki mellett
 kiadás mellett kerül megem.

Lakás költsége	450.-	cigaretta	160.-
szociális	50.-	nyerszén	40.-
Lakás díj	280.-	Rádió díj	14.-
Élelmiszer	250.-	Kiszármazás	60.-
Utazás	1500.-	Pensió díj	100.-
Rádió díj	300.-		3.204.-

1959 augusztusában aztán Rózsás titkosírási levelet juttatott el közvetlenül Mészárosnak, hogy az adja át a hírszerző osztályt vezető ezredes elvtársnak és a szovjet tanácsadónak. A levélben erőteljesen bírálta kapcsolattartóját, Szombath Józsefet, s a hírszerzés vezetői - amellet, hogy figyelemre méltónak tartották, hogy Rózsás tud a szovjet tanácsadóról és arról, hogy a hírszerzést ezredesi rangban álló személy irányítja **89** - úgy értékelték, hogy Rózsás tendenciózusan igyekszik Szombath iránt bizalmatlanságot kelteni, hogy új kapcsolattartót kapjon, akitől könnyebben csikarhat ki pénzt. **90**

Rózsás magatartása a következő hónapokban sem változott, így irányítói elhatározták, hogy illegálisan hazahozzák pár napra. Az ügynök azonban erre továbbra sem volt hajlandó, mondván, hogy akkor le kellene töltenie büntetését.

Miután az ipar továbbra sem ment, s Rózsás egyre súlyosabb anyagi helyzetbe kerülve már sok ezer schillinggel tartozott ismerőseinek, a Központ utasította, hogy üzleti vállalkozását szüntesse meg, hiszen annak továbbvitelét nem tudják fedezni. Ezt azzal is indokolták, hogy a „Gitta-akcióra egyenlőre a nemzetközi helyzet alakulása miatt nem kerülhet sor”.⁹¹

Ettől kezdve már nem is volt szó arról, hogy Rózsás részt vegyen Zákó, illetve Ábrányi erőszakos hazahozatalában.

A BM II/3. Osztálya egyébként már 1959 májusában javasolta, hogy bízzák meg más feladatokkal az ügynököt, hiszen egy jelentésében kb. száz embert sorolt fel, akikkel kapcsolatban állt Ausztriában. A Bécsnek küldött utasításban a következőket írták: „Mivel a Gitta-féle ügy realizálása még mindig tisztázatlan, gondolkodunk azon, hogy kit lehetne helyette a Bécsben ellenünk tevékenykedők közül feldolgozás alá venni.”⁹² Rózsást meg is bízták egy, Miklódy Molnár István elleni akcióterv kidolgozásával.⁹³ Az ő ügyében környezettanulmányokat, megfigyeléseket végzett, de több más személy ellenőrzésében is közreműködött a következő években. Így pl. sokáig figyelte Konek Alfrédot⁹⁴, illetve követte „Kóbor” fedőnevű célszemélyt,⁹⁵ de fel kellett derítenie a Gehlen kémszervezet tolmács-fordítója, Gallinger Aliz körülményeit is, azt, hogy az osztrák határ közelében lévő, nyugat-németországi, freilassingi otthonából hogyan tudnak elhozni a feltételezések szerint ott tárolt titkos iratokat. Rózsás utasítást kapott a Sütő István volt csendőr („Rejtő” fedőnevű célszemély) erőszakos hazahozatalára vonatkozó terv kidolgozására is.⁹⁶

Végrehajtási utasítást az ügynök azonban egyikkel kapcsolatban sem kapott, és nem is foglalkoztatták rendszeresen.⁹⁷ Ráadásul Rózsás nem „aprómunkára”, hanem nagy akcióra vágyott, mert ebben látta hazatérése zálogát. Emiatt és egyre súlyosbodó anyagi helyzete miatt komoly vitái voltak a tartását 1959 decemberében átvevő „Takács elvtárrsal”, azaz Tóth Pál rendőr őrnaggyal.⁹⁸

„Kóborlási kiadások”

Ipari tevékenysége beszüntetése után Rózsás egy Wiener Ideal nevű cégnél dolgozott üzletkötőként, de ottani keresetével sem volt megelégedve. Másrészt, mint írta, míg az ipar lekötötte az idejét, ezután rengeteg szabadideje volt, amit kóborlással kellett eltöltenie, hiszen, mint üzletkötő, nem ülhetett egész nap a cégnél, de otthon sem, mert gyanús lett volna, hogy nem dolgozik. Ettől kezdve szerepelt Rózsás szótárában a „kóborlási kiadás” tétel is, mert, mint írta, az egész napos, fizikailag és idegileg is kimerítő kóborlás során időnként be kellett ülnie pihenni egy-egy eszpresszóba. Ennek költségeit is szerette volna megtéríttetni a szervekkel, kapcsolattartója azonban nem mutatott erre hajlandóságot.⁹⁹

1960 őszére Rózsás Tóth Pállal való viszonya is ugyanúgy megromlott, mint korábban Szombath-tal. Rózsás egyre sűrűbben kért találkozót kapcsolattartójától, hogy pénzt kérjen tőle, egyúttal egyre gyakrabban fejezte ki nemtetszését, hogy már 30 hónapja semmittevéssel tölti idejét Ausztriában.¹⁰⁰

Az ügynök 1960 novemberében azzal kapott tartótisztjétől 10 000 schillinget, hogy az hosszabb időre Budapestre utazik, s a következő találkozót csak 1961. január 18-án tartják. Hogy a pénze már hamarabb elfogyott, azt onnan is lehetett tudni, hogy amikor a megjelölt napon valóban találkoztak, Rózsás egy több mint kétszáz oldalas, kézzel írott feljegyzést adott át Tóthnak,¹⁰¹ amibe aztán tényleg minden sérelmét beleírta a 32

hónapja tartó terméketlen várakozástól, az akciók elmaradásáról, a bizalom megvonásától kezdve a lehetetlen anyagi helyzetéig, a bécsi rezidentúra munkatársainak alkalmatlanságáig. Rózsás sajátos stílusában kapcsolattartói szemére vetette, hogy azok semmiben sem döntenek önállóan, mindig mindenre azt válaszolják neki, hogy meg kell kérdezni a központot: „Hogy milyen természetű vitákat kell folytatnom? Körülbelül ilyeneket: én elmondom, hogy kénytelen vagyok levegőt szívni, mert levegő nélkül nem lehet még a 20. század fejlett körülményei között sem élni. Érdekes, feleli a kapcsolattartóm, ilyen probléma a gyakorlatom alatt még nem merült fel! Várjak egy-két hetet, majd utasítást kérek otthonról!”¹⁰² Az ügynök ismeretlenül is gratulált az osztály vezetőjének, mert, mint írta, ahol ilyen lehet a kapcsolattartó, ott az nem csak az ő bűne.¹⁰³ Tóth Pált operatív felkészültség nélküli hivatalnoknak nevezte, aki szerinte saját súlyát nem tartja elegendőnek az ő érveivel szemben, ezért ha kifogásolja tevékenységét, rögtön többes számban beszél: „Ha én az elmúlt hónapokban szemrehányást tettem Kapcsolattartómnak, akkor azonnal ilyen kérdésekkel fordult felém: »Szóval Maga bizalmatlan Velünk szemben?« [...] amit vele szemben kifogásolok, azt azonnal átülteti többes számba és így én szerinte nem az Ő ténykedését kifogásolom, hanem azonnal az Osztályomat, a Magyar Népköztársaságot, sőt, az egész szocializmust!”¹⁰⁴ Ezenkívül Rózsás megjegyezte azt is, hogy őt csak dekorációs kellékként használják ahhoz, hogy kimutassák, van az osztálynak külföldi hálózata.¹⁰⁵

Ezután már nem engedték meg az ügynöknek, hogy elszabotálja a hazarendelését, mondván, hogy a Tóth Pál és közte lévő megromlott viszonyt nem tudják rendezni a Központ segítsége nélkül, és Rózsásra szükségük van egy leendő akcióban.¹⁰⁶ Az ügynököt 1961. február 7-én, illegális úton hozták haza a pornóapáti határkapunál, egy nyomsvonon vezetve, mert a műszakiak a fagyos föld miatt nem tudták a határzárát megnyitni, azaz az aknákat felszedni. Kívánságára megmutatták neki az Üllői út környékét, majd elszállásolták a hírszerzés Zugligeti úti objektumában.

A beszámoltatásán, amelyen Mészáros József, Szombath József és – taktikai okokból háttérbe húzódva – Tóth Pál is részt vett, Rózsás ragaszkodott a feljegyzésében foglaltakhoz. Szokás szerint hűségét és elszántságát hangoztatta, és az élet drágulásával indokolta, hogy nem tudta kiadásait fedezni. Az általa írt 215 oldalas jelentésben szereplő kitételek pedig annak voltak a következményei, mint mondta, hogy szabadidejével nem tudott mit kezdeni, és a kóborlás idegileg, fizikailag is kimerítette. Rózsás bírálatot kapott, és – miután még mindig úgy gondolták, hogy szükségük van rá – választás elé állították: vagy itthon marad, megkapja az amnesztiát, és visszavezetik a polgári életbe, vagy meghatározatlan időre, amely lehet két év vagy három hónap is, ugyanolyan feltételekkel, mint eddig, visszatér Ausztriába.¹⁰⁷ Rózsás az utóbbit választotta, de feltételeket szabott, amelyek között szerepelt: engedjék, hogy egzisztenciát teremtsen magának, feltétlen bizalommal legyenek iránta, járuljanak hozzá, hogy hazajöhessen néha látogatóba, engedjék el az osztállyal szembeni adósságát, és, nem utolsósorban, minden egyéb adósságát fizessék ki, amelyek több mint 13 000 schillinget tettek ki. Rózsás közölte, hogy el tud helyezkedni házaló ügynökként egy vállalatnál Bécsben, amihez kért még 10 000 schillinget a kaucióra. Közölte azt is, hogy ezentúl nem fog kérni pluszpénzt a havi 3000 schillingen felül, csak még most, utoljára, mert 18 schilling van a zsebében...¹⁰⁸ Látható, hogy az ügynök milyen sikerrel volt képes pénzt kiereszokolni az állambiztonsági szervektől és milyen ügyesen tudta a saját igényei szerint alaktani az eseményeket.

„Netter” feladatai

Rózsást pár nappal később, február 12-én ugyanazon az úton, amelyen jött, visszajuttatták Ausztriába, és hamarosan munkába is állították. Feladata nem volt új: már korábban is dolgozott Török Jenő pap, piarista szerzetes¹⁰⁹ megfigyelésén, a cél a vélhetően lakásán tárolt titkos iratok megszerzése volt. Az újdonság az volt ebben, hogy a hírszerzés vezetői – valószínűleg a Rózsás-ügy mielőbbi lezárása reményében – ehhez

az akcióhoz kötötték az ügynök amnesztiájának megadását és hazatérését. Rózsás már itthon felvetette, hogy – kizárólag a felesége megnyugtatóására – készítsenek operatív egy okmányt, amely bizonyítja, hogy az Elnöki Tanács amnesztiában részesítette. Kádár József, a II/3 osztály helyettes vezetője viszont azt javasolta, hogy a Török-akció után adják meg a legális amnesztiát.¹¹⁰

„Netter” 1958 tavaszán rögtön belevetette magát a feladatokba. Megszerezte a Török-lakás kulcsait, és – egyelőre csak kívülről – figyelte is az „ellenséges objektumot”. A lakás átkutatására azt az időszakot tartotta alkalmasnak, amikor a pap a Stephanskirchében gyóntat vagy misét tart, bár megjegyezte: *„Ésszerűbb volna az egész alattomos, hétpróbás gazembert hazavinni, mert ennek a fejében több van, mint amire az íróasztalában számíthatnunk.”*¹¹¹ Hogy az épületen belüli mozgásokat alaposan felderítse, 6 éjszakát töltött annak padlásán rejtőzve, amely miatt – a kollektív szerződésre hivatkozva – 100%-os túlóradíjat kért (!).¹¹² Mint bevallotta, életében nem rendelkezett annyi kulccsal, amennyit ehhez az akcióhoz a Központtól rendelt, pedig betörőként azért volt neki néhány. Fényképezőgépet is kapott a titkos okmányok lefotózására.

Rózsás elszámolása a beszerzett eszközökről

ÁBTL 3.2.1. Bt-909/3.

Feljegyzés
1961. június -tól 9-én

1961. febr. 15.-től kap-
tave operatív költségeire átvett
Sch. 1.300.- al.

Ezen feletti bizonylat a mai
napig az alábbi kiadásaim voltak:

12 db. patens tüles a 7.50	Sch. 3.15.-
Egyéb kifizetés	60.-
Sátra és jesszetők	43.-
Reszelték megcigyzés	18.-
Schubler, fagyó, csav. kuro	98.-
Fillauro és expressó	183.-
Taxi Hernalsből	45.-
" Stuttgolderfahrtig,	27.-
" Franz Josef Bräuhausig éjjel	28.-
" " " " "	28.-
" " " " "	26.-
Vátha elleni orvosság	41.-
Pensionsversicherung	120.-
Hauskulturen	250.-
<u>Bizonylat: 1.342.- Sch.</u>	

Végül 1961 júliusában bejutott Török Jenő lakásába, és megállapította, hogy „az egész egy nagy személtáda”.¹¹³ Nem is talált semmi érdemlegeset. Ottléte bizonyítására elhozott egy receptet és más papírokat is.

1961 augusztusában új, részletes tervet fogalmaztak meg „Netter” foglalkoztatására az osztály B-, C- és D-vonalán.¹¹⁴ Konkrét feladatot csak a C-vonalon határoztak meg: a tervek szerint Rózsás részt vett volna egy újabb akciócsoportban, amely „Doboz” fedőnevű célszemély (akit az állambiztonsági szervek nyugatnémet hírszerzőszervek ügynökeként tartották nyilván),¹¹⁵ illetve a „Szamosi-ügynökcsoport” vezetőjének,

Sárvári Lászlónak vagy helyettesének erőszakos hazahozatalára irányult.¹¹⁶ Ezenkívül „Bertalan” (a Salzburgban élő Farkas Ferenc) lakásán terveztek titkos házkutatást. A Török Jenő lakásán tartott titkos kutatást még értékelték a Központban, és szándékukban állt a pap irodájának feltérképezése is, ha már a szobájában nem találtak semmit.

Mindeközben Budapesten elkezdtek intézni az ügynök „kiérdemelt” amnesztiáját. A hírszerzés vezetői sikertelenül próbálkoztak azzal, hogy Rózsás kegyelemben részesítését titokban, konspiráltan hajtsák végre, ugyanis hamar kiderült, hogy az ilyen ügyeket mindenképpen az Elnöki Tanács plénuma tárgyalja, és mindenki csak hazatérésekor kaphatja meg. Így javasolták, hogy az ügynök által felvetett módon, felesége megnyugtatóra a II/9 Osztály készítsen operatív célokra ilyen okmányt.¹¹⁷

A tervezett feladatok végrehajtásából azonban már semmi nem valósult meg. 1961 decemberében Rózsást betörési kísérlet miatt Bécsben letartóztatták. Kapcsolattartója nem volt igazán meglepve, és nem is különösebben aggódott érte: *„Ismerve 'Netter' múltját és egyéniségét, realisan arra számíthatunk, hogy kihallgatása során csak olyan törvényellenes cselekmények elismerését fogja elismerni, amelyeket a rendőrség egyértelműen tud vele szemben bizonyítani. Amennyiben az osztrák hatóságok megfelelő bizonyítékkal nem rendelkeznek, úgy biztosra vehető, hogy gyanú alapján megtörni, illetve beismerésre bírni nem fogják.”*¹¹⁸

Ebben igaza is lett Tóth Pálnak: Rózsást csak néhány hónap börtönbüntetésre ítélték, s 1962 májusában szabadult. Ettől kezdve azonban az ügynököt, akárhogy is szerette volna, a hírszerzés nem foglalkoztathatta, hiszen már priusza volt az osztrák rendőrségen. Fedőnevét konspirációs okokból „Nissen Jack”-re módosították. Az ügynök illegális hazahozatalára a szervek álláspontja szerint a rossz határhelyzet és a közlő ENSZ-közgyűlés miatt nem kerülhetett sor, arról nem beszélve, hogy Rózsás ismét ügyesen húzta az időt. Végül adtak időt neki, hogy rendezze ausztriai dolgait, és csak 1963 januárjában, a Győr–Sopron–Ebenfurt vasútvonalon tért haza, úgy tűnt, véglegesen.

Külföldi tartózkodásáról három részletes beszámolót is írt: az egyikben Ausztriát és az osztrákokat jellemezte nagy általánosságban,¹¹⁹ majd saját működéséről írt erős túlzásokkal, természetesen kifogásolva illetményének összegét,¹²⁰ végül szomorú képet festett az ausztriai magyar emigránsokról, akik véleménye szerint irigyek egymásra is, így, mint írta, aki már leküzdötte a nyelvi nehézségeket, nem is tart kapcsolatot honfitársaival.¹²¹

Major Ferenc rendőr százados, a BM III/I-3-d alosztályának főoperatív beosztottja, Rózsás itthoni kapcsolattartója már 1963. márciusban jelezte, hogy szerinte az ügynök megbánta hazajövetelét, puhatolózik, nem tudna-e ismét Ausztriába vagy Nyugat-Németországba telepedni.¹²²

Rózsás tartását megpróbálták átadni a BRFK Bűnügyi Osztályának, azonban annak vezetőhelyettese, a Rózsást 1947 óta ismerő Rajnár István azt mondta, hogy nem tudják foglalkoztatni, mert nincs meg már az a bűnözői alvilág, amelynek ő része volt, az újba pedig nincsenek behatolási lehetőségei. A „betörő-király” kiöregedett.¹²³

Az ígéreteknél megfelelően 1963 júliusában Rózsás megkapta az Elnöki Tanács amnesztiáját. Állása azonban még mindig nem volt – ahogy pl. Rajnár is megjegyezte, ők sem tudtak neki olyan állást biztosítani, amely nagyvonalú életmódjának megfelelő jövedelemmel járt volna. ¹²⁴ Rózsás ugyanakkor ragaszkodott ahhoz, hogy az állambiztonsági szervek helyezték el, hiszen ha bevallotta volna „disszidálását”, az számára hátrányos következményekkel járt volna – így pl. elveszítette volna nyugdíjszámításából az 1945 utáni éveket. A felkínált, 1700 Ft-os fizetéssel járó állásokat viszont egytől egyig visszautasította, s felháborodásában újabb 40 oldalas feljegyzést

készített, amelyben leírta, hogy őt súlyos bűncselekményekre, emberrablásokra akarták rávenni a szervek, s örül, hogy ez végül nem történt meg (!).¹²⁵

Kapcsolattartói és az osztály vezetői sem lepődtek meg azon, hogy Rózsás 1963 novemberében disszidált, mégpedig a szervektől tanult módszerrel: egy útlevelet kicserélte a fényképet.¹²⁶ Az útlevelet tulajdonosa Poliszczák Ferenc volt, aki az 1950-es években a Vegyipari Vállalat igazgatójaként Rózsás főnöke volt. Rózsás jó BM-es összeköttetései hivatkozva kérte el Poliszczáktól – aki ekkor már csak bútorreladó volt, de Rózsás azt gondolta, jó káder lévén kap útlevelet – az úti okmányát, hogy elintézi vízumkérelmét, majd meglépett vele.

Rózsás legközelebb Bécsből jelentkezett, de egyik fél sem szándékozott kapcsolatot tartani.

1969-ben a már III/I-2 Osztály vezetőjeként dolgozó Tóth Pál ezredes utasítására még egyszer felvették vele Bécsben a kapcsolatot. Rózsás eleinte késznek mutatkozott feladatokat végrehajtani, és pénzt sem kért érte, csupán azt, hogy a szervek ne viselkedjenek vele úgy, mint azelőtt, hogy „csak úgy eldobják maguktól”. Sőt, ő maga ajánlotta nevelt lányát és kapcsolati körét a magyar állambiztonsági szervek figyelmébe. Végül meggondolta a dolgot, és arra hivatkozva, hogy félti nevelt lányát, elállt az érdemi munkavégzéstől.¹²⁷

Nevével akkor találkozhatunk utoljára az iratokban, amikor – Pilcsikhez hasonlóan – a '70-es évek második felében nyugdíjának megállapításához több éves levelezés után sem tudta a III/I-2 Osztály igazolni munkaviszonyát és társadalombiztosítását operatív úton – többek között azért, mert a SZOT éppen átállt a számítógépes nyilvántartásra, és nem tudtak olyan régi papírt szerezni, amire ráhamisítanák az adatokat.¹²⁸

¹ Lásd előző írásomat a *Betekintő* 2015/2. számában. Unger, 2015b.

² A hírszerzés szervezettörténetéről lásd Tóth, 2011.

³ Ld. előző írásomat a *Betekintő* 2015/1. számában. Unger, 2015a.

⁴ Pályaképét lásd

https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:13:3423300259668644::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:1108734%2CELETRAJZ (utolsó letöltés: 2016. március 2.)

⁵ Jelentés Takács Géza ügyében, BM ORFK II/1. Osztály, 1957. február 6., 1957. február 18. és 1957. február 20. ÁBTL 3.1.5. O-10962 29., 31–32. „Aczél” kézírásos jelentése: ÁBTL 3.2.3. Mt-406/2. 38–39.

⁶ Jegyzőkönyv, 1958. február 5. ÁBTL 3.2.1. Bt-28/2. 50–60.

⁷ Uo. 52. A nevek nem a csoporttagok állambiztonsági, hanem az 1956 előtt egymás előtt használt fedőneveit jelentették: a „Lukács, Lukács elvtárs” Mészáros József fedőneve volt, „Kaiser Ferenc” („Kaiser Franci”, hogy a humorukat is megcsillogtassák) természetesen Kaiser Jánosé, a „Jenő” („Somogyi Jenő”) Rózsás Arturé. A „Doktor” valószínűleg az a Simon Rudolf volt, akit még az Akciócsoport megalakulása után pár héttel eltávolítottak onnan, s 1956 novemberében valóban disszidált.

⁸ Uo. A némileg leegyszerűsített gondolatokban ott rejlik az az MSZMP által megfogalmazott tétel, mely szerint az „ellenforradalom” kitörésében jelentős szerepet játszott a nemzetközi imperializmus, s a nyugati hatalmak készen álltak a beavatkozásra. Lásd Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága 1956. december 5-i ülésének jegyzőkönyve. Némethné Vágyi – Sipos, 1993: 238–239.

⁹ Jegyzőkönyv, 1958. február 5. ÁBTL 3.2.1. Bt-28/2. 51.

¹⁰ Uo. 53. Valószínű, hogy ezúttal nem fedőnévről van szó, hanem az előző részben már említett Turcsán Józsefről, aki ekkor valóban alezredesi rangban szolgált, igaz, a kémelhárításnál. Korábban Kaiser tartótisztje is volt.

¹¹ Valószínűleg Rózsás 1956. március-áprilisi útjáról van szó.

¹² Lásd az előző részt, *Betekintő*, 2015/2. http://www.betekinto.hu/2015_2_unger (utolsó letöltés: 2016. március 3.)

¹³ ÁBTL 3.2.1. Bt-28/2 58. Ezt a módszert alkalmazták később elrablói Ábrányival is.

¹⁴ Rausch (később Regös) Jánosról van szó, aki 1949-től 1985-ig volt BM-állományban. 1957-ben a BM Politikai Nyomozó Főosztály III/5 alosztályának beosztottja volt. ÁBTL 2.8.1. 17192

¹⁵ Hárs István ezredes 1954 szeptemberétől 1955. decemberig volt a Hírszerző Osztály, majd Főosztály vezetője, majd belügyminiszter-helyettes és az I. (Államvédelmi) Főcsoportfőnökség vezetője volt 1956-ig. Életrajzát lásd Gyarmati–Palasik (szerk.), 2013: 245–246.

¹⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt-28/2. 60.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo. 55. „Reki” vagy „Reky” az I. részben már említett Kovács Rezsővel azonos, aki 1949-től az I/3-e alosztály vezetője, Kaiser tartótisztje volt az olasz vonalon. Önletrajza szerint a forradalom leverése után a kémelhárítás helyettes vezetője volt. 1957 áprilisában a II/2 Osztály osztályvezető-helyettesévé nevezték ki. 1958-ban a Szovjetunióba helyezték. Lásd ÁBTL 2.8.2.2. III/II szt. tisztek személyi gyűjtő 110., ÁBTL 2.8.2.2. illetmény ügyek „D-52”.

¹⁹ Lásd Baráth, 2008.

²⁰ Jelentés Pilcsik Pál ügyében, BM II/8. Osztálya, 1959. augusztus 18. ÁBTL 3.2.1. Bt-28/2 75-76.

²¹ Határozat „Aczél” elvt. ügyében, 1958. május 22., ÁBTL 3.2.1. Bt-28/2 70-72. Pilcsiket 1956 májusában helyezték az állambiztonsági szervek a MAHART-hoz egyszerű matrónak. Nem sűrűn jelent meg munkahelyén, és akkor is közölte, hogy ő felsőbb utasításra csak felfelé (Ausztria felé) hajózhat, lefelé nem. 1957 áprilisában bocsátották el. Lásd a tanulmány előző részét.

²² Uo. 71.

²³ Kihallgatási kérelem, M. Népközt. Belügyminisztériuma Felderítő Szervei, 1958. január 18. ÁBTL 3.2.1. Bt-613. 169–170.

²⁴ Határozat „Szirom” ügyében, 1958. május 22. ÁBTL 3.2.1. Bt-613. 184–188.

²⁵ Kaiser János jelentése, 1958. február 14., ÁBTL 3.2.1. Bt-613. 172–175.

²⁶ Javaslat „Aczél” és „Szirom” fedőnevű ügynökök ügyében, BM II/3-5. alosztály, 1958. május 22. ÁBTL 3.2.1. Bt-28/2. 68–69.

²⁷ ÁBTL 3.2.1. Bt-613. 181.

²⁸ ÁBTL 2.8.1. 4754. Rózsa Mihály.

²⁹ „Szirom” fedőnevű ügynök irattári „B” és „M” dossziéjának felülvizsgálatáról, BM III/1-2-e alosztály, 1964. május 27. ÁBTL 3.2.1. Bt-613. 208.

³⁰ ÁBTL 4.1. A-1363/4. 5–46.

³¹ Lásd a tanulmány előző részét. http://www.betekinto.hu/2015_2_unger (utolsó letöltés: 2016. március 3.)

³² Pilcsik Pál jelentése, 1960. január 30., ÁBTL 3.2.1. Bt-28/2. 80–82.

³³ Simon Gusztáv 1951-től 1956-ig a HM-ben, majd a BM-ben szolgált, 1984-es nyugdíjazásáig végig a hírszerzésnél. ÁBTL 2.8.1. 17057.

³⁴ Találkozó „Aczél” fedőnevű ügynökkel. Jelentés, BM II/3-b alosztály, 1960. június 7. ÁBTL 3.2.1. Bt-28/2. 90.

³⁵ Találkozó „Aczél” fedőnevű ügynökkel, BM II/3-b alosztály, 1961. november 18. Uo. 135–136.

³⁶ Javaslat „Aczél” fedőnevű ügynök ügyében, BM II/1-2-b alosztály, 1963. április 25. Uo. 139–140.

³⁷ Jelentés, BM III/1-2.b alosztály, 1963. március 7., Uo. 137–138.

³⁸ „Aczél” fedőnevű ügynök minősítése, BM II/3-b alosztály, 1961. február 13. ÁBTL 3.2.1. Bt-28/2. 97–101.

³⁹ Javaslat „Aczél” fedőnevű ügynök ügyében, BM III/1-2-c alosztály, 1964. november 27. Uo. 180–181.

⁴⁰ A BM III/I. csoportfőnökség átirata a BM Titkárság Vezetőjének, 1976. április 27. Uo. 185.

⁴¹ Javaslat „Aczél” és „Szirom” fn. ügynökünk ügyében, 1958. május 22., BM II/3-5. alosztály, Uo. 68–69. és ÁBTL 3.2.1. Bt-613. 179–180.

⁴² Lásd pl. A BM II/3 Osztály 1958. június 2-i osztályvezetői értekezletének iratait: ÁBTL 1.6. 63-947/1958.

⁴³ BM Hírszerzőszerv munkájának alapvető irányai és feladatai, 1959. február 26. ÁBTL 1.6. 13. d. sz. n.

⁴⁴ BM Hírszerzőszervének ügyrendje (tervezet), 1959. április 9. ÁBTL 1.6. 63-687/1959.

⁴⁵ Mátyás László ezredes feljegyzése a felszámolt rezidentúrákkal kapcsolatban, 1956. december 17. ÁBTL 1.6. 6-10/92/1956.

⁴⁶ A BM Politikai Nyomozó Főosztály III. Osztályának 6. (III/6) alosztály jelentése a BM Hírszerző Osztályának helyzetéről és tevékenységéről az 1956. októberi események óta 1957. I. félévig ÁBTL 1.6. 13. d. sz. n.

⁴⁷ Javaslat a BM II/3. Osztály rezidentúráinak megszervezésére, állományának kiegészítésére, illetve egyes beosztottainak központi szolgálatra való berendelésére 1959–1960. év közepéig bezárólag, 1959. január 27. ÁBTL 1.6. 13. d. sz. n.

⁴⁸ Javaslat „Lovag” ügyében, 1958. január 31. ÁBTL 3.2.1. Bt-909/2. 11–13.

⁴⁹ Megbízás Netter André elvtárs részére, 1958. március 19. Uo. 19–27.

⁵⁰ Uo. 22.

⁵¹ Feljegyzés Dr. Ábrányi Aurélról. „Netter André” tájékoztatására, 1958. március 18. Uo. 28–35.

⁵² Az *Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár* szerint a legenda „*hihető és ellenőrizhető magyarázat egy operatív intézkedés vagy kombináció legalizálására. A valóság elemeire épül, és szükség szerint dokumentálható. Dekonspiráció esetén is ragaszkodni kell hozzá.*” ÁBTL 4.1. A-3036. 120.

⁵³ Preisz – a legenda kritériumainak megfelelően – valóban létező személy volt, és Rózsás ismerte is, hiszen ugyanannak az eljárásnak kapcsán tartóztatták le őt is, mint az 1954-ben vesztegetésért, zsarolásért 8 év börtönbüntetésre ítélt rendőr főhadnagyot. Preisz 1956-ban kiszabadult a börtönből, részt vett a forradalomban, és valóban mártírhalált halt, csak nem a harcokban: 1957. május 10-én kivégezték. Lásd ÁBTL 3.1.9. V-127373/1–24., ÁBTL 3.1.9. V-143557.

⁵⁴ Feltehetően a pécsi Uránércbánya Vállalatról van szó. Ez csak formai elem volt, Rózsás családja az első perctől tudta, hogy az ügynök Bécsben van. „Netter” javaslata, 1958. február 27. Uo. 48.

⁵⁵ Uo. 27.

⁵⁶ Reidl Adolf pedig a fényképcserének köszönhetően meghatározatlan ideig nem kaphatott nyugati útlevelet. Jelentés „Netter André” fedőnevű ügynök telepítéséről, 1958. március 22. Uo. 49–51.

⁵⁷ „Netter André” telepített ügynök 1. számú titkosírás útján küldött jelentése, 1958. április 29. Uo. 56–57.

⁵⁸ A pócspetri gyilkosság elsőrendű vádlottjaként 1948-ban halálbüntetésre, majd kegyelemből 15 év börtönbüntetésre ítélt Asztalos 1957-ben hagyta el az országot, és 1959-ig élt Bécsben.

⁵⁹ Feljegyzés, 1958. június 23., ÁBTL 3.2.3. Mt-765/2. 31–34.

⁶⁰ „Netter” 3. sz. jelentése, 1958. május 15. Uo. 59–61.

⁶¹ „Netter” 4. sz. jelentése, 1958. június 10. Uo. 62–63.

⁶² 8/1. B. sz. utasítás Fodor Elvtársnak, Bécs, 1958. június 14. Uo. 67–73.

⁶³ Netter” 5. sz. jelentése, 1958. június 14. Uo. 64–66.

⁶⁴ 13/3 B. sz. utasítás Fodor Elvtársnak, Bécs, 1958. augusztus 15. Uo. 85–89.

⁶⁵ Szombath József 1955-től 1960-ig dolgozott a bécsi rezidentúrán operatív beosztottként, majd megbízott rezidensként.

Pályaképét

lásd:

https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:13:3423300259668644::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJEC T_TYPE:1036984%2CELETRAJZ (utolsó letöltés: 2016. március 3.)

⁶⁶ 13/3 B. sz. utasítás Fodor Elvtársnak, Bécs, 1958. augusztus 15. ÁBTL 3.2.3. Mt-765/2. 85–89.

⁶⁷ Másolat „Netter” fedőnevű ügynök 1958. október 20-án adott jelentéséről, 1958. október 29. Uo. 128–131.

⁶⁸ ÁBTL 3.2.1. Bt-909/3. 23.

⁶⁹ Jelentés „Netter André” konspirációs és biztonsági helyzetéről, II/3-5 alosztály, 1958. október 28. ÁBTL 3.2.1. Bt-909/2. 88–92.

⁷⁰ Jelentés, BM II/3., 1958. október 27. Uo. 121–127.

⁷¹ Uo. 85–86.

⁷² Jelentés „Netter” ügyében, 1958. december 8. ÁBTL 3.2.3. Mt-765/2. 168–171.

⁷³ Jelentés, 1958. augusztus 30. Uo. 90–95.

⁷⁴ Uo. 97.

⁷⁵ Jelentés „Netter” ügyében, Bécs, 1958. november 17. Uo. 152–157.

⁷⁶ Helyzetjelentés, 1958. december. Uo. 172–175.

⁷⁷ Jelentés, 1959. január 12. Uo. 181–185.

⁷⁸ Az 1955-ben Ausztriába telepített Arday Géza volt magyar királyi honvéd alezredes Zákó közvetlen környezetébe tartozott. ÁBTL 3.2.1. Bt-472, ÁBTL 3.2.3. Mt-725/1–3.

⁷⁹ Jelentés, Bécs, 1959. február 13. ÁBTL 3.2.3. Mt-765/2. 186–188., Jelentés, d. n. Uo. 202–212.

⁸⁰ „Netter” feljegyzése, d. n. Uo. 224–226.

⁸¹ Jelentés, Bécs, 1959. március 11. Uo. 198–201.

⁸² „Netter” feljegyzése, d. n. Uo. 214–216.

⁸³ Jelentés, Bécs, 1959. április 6. Uo. 233–238.

⁸⁴ Feljegyzés, 1959. június 20. Uo. 282.

⁸⁵ Jelentés, Bécs, 1959. június 23. Uo. 283–288.

⁸⁶ Uo. 287.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Jelentés, 1959. augusztus 4. ÁBTL 3.2.1. Bt-909/2. 96–99.

⁸⁹ A BM II. Főosztályának vezetője az ebben az időszakban valóban ezredesi rangot viselő Galambos József volt. Pályaképét

lásd:

https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:13:3423300259668644::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJEC T_TYPE:950138%2CELETRAJZ (utolsó letöltés: 2016. március 5.)

⁹⁰ Jelentés, BM II/3-b alosztály, 1959. augusztus 27. ÁBTL 3.2.1. Bt-909/2. 101–104.

⁹¹ Feljegyzés, BM II/3-b alosztály, 1959. szeptember 24. Uo. 171–172.

⁹² 11/2/B Utasítás, 1959. május 30. ÁBTL 3.2.3. Mt-765/2. 279–281.

⁹³ Miklód Molnárt 1953-tól kezdett kémtevékenységgel vádolták. 1960-ban valóban hazahozták Magyarországra. Nem valószínű, hogy ebben Rózsás közreműködött, hiszen akkor őt is azonnal hazarendelték volna. Miklód periratai ÁBTL 3.1.9. V-154415/1-10.

⁹⁴ Az 1957-ben Ausztriába telepített Konekkal, azaz „Lehotai” fedőnevű ügynökkel nem tudták a kapcsolatot felvenni a magyar állambiztonsági szervek.

⁹⁵ Nem tudtam beazonosítani, hogy kiről van szó.

⁹⁶ Jelentés, 1960. szeptember 20., ÁBTL 3.2.3. Mt-765/3. 83–85.

⁹⁷ Feladatterv „Netter” fedőnevű ügynök ügyében, 1960. október 12. Uo. 277–282.

⁹⁸ 1/3 B. Utasítás 1959. december 29., Mt-765/2. 339. Tóth Pál 1955 óta teljesített szolgálatot a bécsi rezidentúrán. Pályaképét lásd:

https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:13:3423300259668644::NO:13:P13 OBJECT_ID,P13 OBJEC T TYPE:950638%2CELETRAJZ (utolsó letöltés: 2016. március 2.)

⁹⁹ „Netter” feljegyzése, 1960. szeptember 26. ÁBTL 3.2.3. Mt-765/3, 86–93.

¹⁰⁰ Például: Jelentés, Bécs, 1960. október 19. Uo. 98–102.

¹⁰¹ Jelentés, 1961. január 18. ÁBTL 3.2.1. Bt-909/3. 43–158.

¹⁰² Uo. 59.

¹⁰³ Rózsás nyilván nem Mészárosra, a BM II/3-5 alosztály vezetőjére, hanem a II/3. Osztály vezetőjére, Tömpe Andrásra gondolt. Életrajzát lásd Gyarmati–Palasik (szerk.), 2013: 13–14.

¹⁰⁴ Uo. 150–151.

¹⁰⁵ Uo. 130.

¹⁰⁶ Javaslat, 1961. február 7. ÁBTL 3.2.1 Bt-909/2. 162–163.

¹⁰⁷ Jelentés, 1961. február 16. ÁBTL 3.2.1. Bt-909/3. 170–175.

¹⁰⁸ „Netter André” fn. ügynök 1961. február 9-i jelentésének másolata, 1961. február 11. Uo. 176–181.

¹⁰⁹ Törököt a Regnum Marianum papi közösség tagjaként 1953-ban „*illegális lelkipásztori munka*” miatt letartóztatták és börtönbüntetésre ítélték. 1956 októberében szabadult. A forradalom után menekült Bécsbe.

¹¹⁰ Feljegyzés, 1961. április 5. ÁBTL 3.2.1. Bt-909/3. 203.

¹¹¹ ÁBTL 3.2.3. Mt-765/4. 137.

¹¹² Uo. 164.

¹¹³ Uo. 226.

¹¹⁴ Javaslat, 1961. augusztus 15. ÁBTL 3.2.1. Bt-909/3. 215–217.

¹¹⁵ Nem tudtam azonosítani, kit takar a név.

¹¹⁶ ÁBTL 3.1.5. O-13352 és O-13352/17. „Szamosi”.

¹¹⁷ ÁBTL 3.2.1. Bt-909/3. 221–229.

¹¹⁸ Jelentés, 1961. december 8. Uo. 234–235.

¹¹⁹ Feljegyzés, 1963. február 12. ÁBTL 3.2.3. Mt-765/4. 33–43.

¹²⁰ Feljegyzés, 1963. március 5. Uo. 44–50.

¹²¹ Feljegyzés, 1963. március 4. Uo. 51–55.

¹²² Feljegyzés, 1963. március 25. Uo. 59–61.

¹²³ Jelentés, 1963. május 2. ÁBTL 3.2.1. Bt-909/4. 43–44.

¹²⁴ Uo.

¹²⁵ „Nissen” kézzel írt jelentései, 1963. január – 1963. november. ÁBTL 3.2.3. Mt-765/4. 76.

¹²⁶ Jelentés, 1963. november 23. ÁBTL 3.2.1. Bt-909/4. 78–80.

¹²⁷ ÁBTL 3.2.1. Bt-909/5. 31–70.

¹²⁸ Uo. 110–143.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.6.	BM Politikai Nyomozó Főosztály iratai
2.8.1.	Az Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai
4754	Rózsa Mihály
5908	Turcsán József
17057	Simon Gusztáv

	17192	Regős (Rauch) János	
2.8.2.2.	A III/II. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai		
	III/II szt. tiszték személyi gyűjtő		110
	III/II szt. tiszték illetmény ügyek		D-52
3.1.5.	Operatív dossziék		
	O-10962	„Rádiós”	
3.1.9.	Vizsgálati dossziék		
	V-127373/5.	Révai György és tsai.	
	V-143557	Az 1957–1958. évi kivégzett személyekről jegyzőkönyvek	
	V-154415/1-10.	Molnár István és társai	
3.2.1.	Bt-dossziék		
	Bt-28/2.	„Aczél”	
	Bt-472.	„Nagy Mihály”	
	Bt-613.	„Szirom”	
	Bt-909/2.	Netter André” („Nissen Jack”)	
	Bt-909/3.	„Netter André”	
	Bt-909/4.	„Netter André” („Nissen Jack”)	
	Bt-909/5.	„Netter André”	
3.2.3.	Mt-dossziék		
	Mt-406/2.	„Aczél”	
	Mt-488/2.	„Szirom”	
	Mt-725/1.	„Nagy Mihály”	
	Mt-726/2.	„Nagy Mihály”	

-
- Mt-725/3. „Nagy Mihály”
- Mt-765/2. „Nissen Jack” („Netter André”)
- Mt-765/3. „Netter André”
- M-765/4. „Netter André” („Nissen Jack”)
- 4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag)
- A-3036 *Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár*. BM Könyvkiadó, 1980. Összeállította Gergely Attila rendőr alezredes.

Nyomtatásban megjelent források

- Némethné Vágyi – Sipos (szerk.), 1993
Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága 1956. december 5-i ülésének jegyzőkönyve. In *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. I. kötet. 1956. november 11. – 1957. január 14. Szerkesztette: Némethné Vágyi Karola – Sipos Levente. Budapest, Intera Rt.

Hivatkozott irodalom

- Baráth, 2008
Baráth Magdolna: A politikai rendőrség újjászervezése 1956 után. *Történelmi Szemle*, 4. sz. 535–563.
- Gyarmati–Palasik (szerk.), 2013
Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956. Szerkesztette: Gyarmati György és Palasik Mária. Budapest, ÁBTL–L’Harmattan.
- Tóth, 2011
Tóth Eszter: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete, 1945–1990. *Betekintő*, 2. sz. http://www.betekinto.hu/2011_2_toth_e (utolsó letöltés: 2016. március 4.).
- Unger, 2015a
Unger Gabriella: Az ügynök hét élete. Kaiser János és a külső csoport. I. rész. *Betekintő*, 1. sz. http://www.betekinto.hu/2015_1_unger (utolsó letöltés: 2015. december 21.).
- Unger, 2015b
Unger Gabriella: Az ügynök hét élete. II. rész. Az „Aczél”–„Rónai”–„Szirom” Akciócsoport. *Betekintő*, 2. sz. http://www.betekinto.hu/2015_2_unger (utolsó letöltés: 2015. december 21.).

A szolgálati helyéről eltűnt hírszerző

Az USA-ban politikai menedékjért folyamodó Szabó László története

London, 1965. szeptember 8. – október 16.

Szabó László rendőr őrnagy, hírszerző tiszt 1965. szeptember 8-án kezdte meg szolgálatát Magyarország londoni nagykövetségén. Hivatalosan ő a követség gazdasági attaséja II. osztályú titkári rangban, valójában ez a fedőállása, amely rejtette igazi beosztását; fedőneve Acél. Kiküldetésének hatodik hetében, október 16-án este nyoma veszett.¹

A 40 éves Szabó feleségével és 15 éves leányával érkezett Londonba. Az első hetek a berendezkedés tennivalóival teltek: a nagykövetségen átvette elődjétől a munkaterületét, ismerkedett a követség munkatársaival. Helyzetét nehezítette, hogy Incze Jenő nagykövettel² igen hűvös volt a viszonya, mivel Inczének más jelöltje lett volna a posztra.³ Incze természetesen tudta, hogy a Belügyminisztériumból 1965. június 1-jével a Külügyminisztériumba áthelyezett Szabó nem diplomata, hogy nincs megfelelő gazdasági végzettsége, bár az a külügy munkatársai számára is teljesen egyértelmű volt, hogy aki a külügybe frissen érkezve azonnal „kihelyezésre” kerül, nem lehet más, mint belügyes.⁴ Szabó ugyan diplomát szerzett a BM Idegennyelvi Főiskola esti tagozatán, nyelvtudását ő maga jónak gondolta, azonban a kollégái szerint látszott, hogy küzd az angol nyelv nehézségeivel. Operatív munkát ebben a pár hétben nem is végzett, annyira lefoglalta a külügyes beosztása – ezt felettesei megértéssel fogadták. Összefoglalva azt mondhatjuk, munkatársai előtt igyekvő, szorgalmas, a feladataira koncentráló embernek tűnt, ez alatt a pár hét alatt kizártak minden megbízhatatlanságára utaló gyanút.

A hírszerző egy napja: London, 1965. október 16.

Szabó eltűnésének napja szombatra esett. Reggel 8.30-kor – immár szokásához híven – gyalog indult el lakásáról a követségre, a munkaidő 9 órakor kezdődött. A reggeli kávézás után 9.15-kor a konzulátuson az egyik munkatársával beszélgetett a nagykövet és közte kialakult rossz viszonyról, illetve lakásuk berendezésének gondjairól. 9.45-kor betért a titkárságra, ahol negyedórán át különféle iratokat olvasott. 10 órakor bement a szobájába, de fél órán belül kétszer látták a folyosón. 10.30-kor a nagykövetség gazdasági vezetőjével együtt gépkocsival Szabó lakására indultak, hogy felmérjék, milyen bútorokat kell vásárolni. A követségre visszafelé menet elvitték Szabó feleségét és lányát bevásárolni, 12-kor a számadóval együtt érkezett vissza a követségre. 12.45-ig a szobájában, ezt követően 13.30-ig ismét a titkárságon tartózkodott, ekkor dr. Szabó Károly konzul, a követség első beosztottja⁵ felajánlotta, hogy hazaviszi. Amikor családja megérkezett a bevásárlásból, ő már otthoni ruhába átöltözve várta őket, majd közösen hozzá fogtak főzni, együtt ebédeltek.

15 órakor Berényi István rendőr őrnagy, ⁶ rezidens, vagyis a nagykövetségen a titkosszolgálati munka irányítója Szabóék lakásának kaputelefonján felszólít, hogy meghozta a hivatali autót, közölte, hétfőre Szabónál hagyja, hogy gyakorolja a bal oldali közlekedést. Berényi arra kérte, hogy cserébe viszont vigye őt haza. Szabó ekkor ismét átöltözött, a kérésnek eleget tett, kollégájától azzal vált el, hogy hétfőn reggel érte meg az autóval. 16.45-kor Szabó megjelent a nagykövetségen, mondván, vizet szeretne inni. Erről viszont az épületet éppen elhagyó Kolláth Ferenc rendőr alezredes⁷ azzal beszélte le, hogy a portás valamit szerel, ne zavarja. 17 órakor ért haza, néhány

percig a feleségével a konyhában beszélgetett, amikor becsöngetett hozzájuk dr. Szabó Károly, és meghívta az egész családot tévét nézni az ugyanabban a házban, de másik lépcsőházban lévő lakásukba. Szabó László közölte, hogy ő még egy órát gyakorolja az autóvezetést, és majd utánuk megy. A család 17.20-kor hagyta el a lakást, Szabó pedig 17.45-kor ismét megjelent a követségen. Az őt beengedő altiszttel közölte, hogy csak a szótárát szeretné hazavinni, és valóban, a portás szerint 8 percig tartózkodott az épületben, majd két szótárral és egy csomaggal a hóna alatt távozott.⁸ A csomag valójában egy 30x10x20 cm-es acéldoboz volt.⁹

Ekkor látták utoljára Londonban. Szabóné és lánya hiába várták a férfit, a vendéglátójuk végül este 10-kor hazakísérte őket. Látták, hogy a lakás sötét, majd felfedezték, hogy Szabó személyi holmija, két bőrönd és a korábban lányának ajándékozott magnetofon eltűnt. Gyakorlatilag csak a fürdőszobai szennyes maradt ott utána.

Másnap kiderült, hogy eltűnt a Szabó követségi dolgozószobájában lévő páncélszekrény kulcsa, a benne őrzött 35 font, Szabónak az október 15-én felvett 50 font fizetése, valamint az a 20 font, amelyet a lakás berendezésére kapott előlegként, továbbá a követségi gépjárművet sem találták.¹⁰ Ezenkívül nem találták Szabónak a jegyzetfüzetét (ún. referáda), valamint egy másikat, amelyben a BM-parancsok, a szervezet felépítése és az egyes egységek vezetőinek nevei és telefonszámai szerepeltek – Szabó valószínűsíthetően ezeket helyezte el a fent említett acéldobozban.

Szabó László hivatali pályaképe

Szabó Lászlót kollégái elkötelezett kommunistának tartották, egyszerűen hihetetlennek tűnt számukra, hogy önszántából hagyta el hazáját és családját. Egész addigi élete cáfolni látszott ezt. Életútja egy munkáscsaládból származó törekvő fiatalember tipikus pályaképének tűnhet. 1925-ben született Debrecenben. 1941–1944 között könyvkötőnek tanult, majd segédként helyezkedett el a Tiszántúli Könyvnyomdában. Sosem firtatták, hogy miért nem teljesített katonai szolgálatot. 1945-ben szakmát váltott, fogtechnikusnak kezdett tanulni, de ezt egy kézsérülés miatt abba kellett hagynia. Ugyanebben az évben belépett a kommunista pártba, mozgalmi múltjának kezdetei a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) debreceni szabadság-telepi szervezetéhez nyúlnak vissza, ahol MADISZ-titkár volt. 1946 májusában az MKP debreceni szervezete rendőr nyomozó tiszti tanfolyamra küldte a fővárosba, közben leérettségizett. Ettől kezdve szökéséig a politikai rendőrségen szolgált. Volt Szikszón a helyi rendőrség politikai osztályán nyomozó, dolgozott az ÁVO budapesti központjában, ahol az USA budapesti követsége munkatársainak és vendégeinek megfigyelése, illetve a követséggel kapcsolatos hírszerzés és kémelhárítás volt a feladata, majd az egyházi elhárítás területén szolgált politikai nyomozóként. Az itteni pályafutása akkor szakadt meg, amikor kiderült, hogy a hűgát – tudta nélkül – beszervezték ügynöknek, amivel ő nem értett egyet.¹¹ Ezért 1949-ben áthelyezték a BM ÁVH technikai alosztályára, ahol a rádiószabotázs-elhárításnál lett csoportvezető, később már a belügytől is független ÁVH-nál az Operatív Főosztályon a Rádiószabotázs-elhárító Osztály alosztályvezető-helyettese. 1952 decemberében elbocsátották. Mivel az elbocsátás iratai 1956-os forradalom napjaiban eltűntek, máig sem tudjuk pontosan, hogy mi állt ennek hátterében. A későbbi vizsgálat irataiból úgy tűnik, menesztésének nem volt köze Péter Gábor letartóztatásához, sokkal inkább egy bizalmas okmány engedély nélküli lemásolása, illetve a húga miatt vezetőivel kialakult konfliktusa szolgáltatott okot az elmozdításra.¹² Elbocsátása után egy évre a Lőrinci Hengermű rendészeti osztályának vezetője lett Pestszentlőrincen. Kapcsolata azonban a politikai rendőrséggel – amely az ipariszabotázs-elhárítás rezidenseként foglalkoztatta – nem szűnt meg. 1953 végén saját kérelmére vették vissza a szervhez – immár Nagy Imre kormányának Belügyminisztériumába, az Ipariszabotázs-elhárító Osztályra került mint nyomozó, majd csoportvezető, később alosztályvezető-helyettes, végül a főosztály operatív titkára.

Az 1956-os forradalom napjaiban október 28-ig a Belügyminisztérium központi épületében, ezt követően november 4-ig a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok budaörsi alakulatainál, azután pedig 1957. januárig a karhatalomnál: előbb a Margit hídnál, majd a Nyugati pályaudvarnál, végül Újpesten teljesített fegyveres szolgálatot. Kollégái számára teljesen egyértelmű volt, hogy melyik oldalon állt ezekben a drámai napokban: úgy tűnt, kész az életét is feláldozni.

1957 januárjában visszakerült az ipari szabotázs elhárítását végző osztályhoz előbb csoportvezetőként, majd alosztályvezetőként. 1957 őszétől egyéves operatív iskolára vezényelték a Szovjetunióba. Visszatérve a kémelhárító iskoláról, az ipariszabotázs-elhárításnál a tájékoztató és értékelő csoport vezetője, 1961 júliusában pedig alosztályvezető-helyettes lett. 1962 májusában átkerült a kohó- és gépipari szabotázselhárító alosztályra helyettes vezetőnek. Újabb átszervezések után 1962 szeptemberétől területe marad a kohó- és gépipari-szabotázselhárítás. **13** A III/III. Csoportfőnökség pártvezetősége a szakmai vezetéssel karöltve 1963 augusztusában vizsgálatot rendelt el az alosztályon kialakult intrika, pletyka, elvtelen kapcsolatok és fegyelmezetlenségek miatt. Megállapították, hogy sem az alosztályvezető, sem a helyettese, Szabó, nem alkalmasak a vezetésre, elvesztették a beosztottak előtt tekintélyüket, javasolták más, alacsonyabb munkakörbe történő helyezésüket. Szabó esetében hivatkoztak az 1959 és 1963 között a BM Idegennyelvi Főiskoláján folytatott tanulmányaira, amely eredményeként ugyan jeles diplomát szerzett angol nyelvből, de a sikeres tanulás kiszívta az erejét. Azt javasolták, kérje áthelyezését a hírszerzéshez. **14** Erre 1963. október 1-jén felettesei egyhangú támogatásával sor is került, a III/I-1-a (politikai-gazdasági hírszerzéssel foglalkozó) Osztály angol-amerikai alosztályán főoperatív beosztott lett titkos állományban.

A III/III. Csoportfőnökség 1963. december 28-i minősítése szerint – ez valójában egy utólagos kiegészítés korábbi minősítéséhez – régi vezetői nem voltak vele teljes mértékben megelégedve: a III/III-2. Osztály kohó- és gépipari-szabotázselhárító alosztályának vezető-helyetteseként az *„eltelt 1 és fél év alatt vezetői képességében részben objektív okok miatt kibontakozni nem tudott. Az osztály operatív munkájára jellemző volt az »útkeresés« [...], az operatív munka célirányosságának a hiánya. Ebből eredendően különböző nézetek, vélemények csaptak össze, ami igen nagymértékben befolyásolta és bizonytalanná tette vezetői tevékenységében... Véleményünk szerint a munkában való precizitása, lelkiismeretessége, alaposága, a saját magával szemben támasztott követelménye még mindig túlzottnak mondható, ami egy bizonyos értelemben elaprózottsághoz vezet [...] Az említett jó tulajdonságokat tartsa meg, de csak a szükséges mértékig alkalmazza, igyekezzen azokat nagyvonalúsággal párosítani.”* **15**

1964 májusában – szervezeti változások után – a Nagy-Britanniával foglalkozó alosztályon csoportvezetővé és egyben alosztályvezető-helyettesé nevezték ki. 1964. június 27-től augusztus 2-ig egy külügyi fedésű állami ösztöndíjjal Oxfordba küldték intenzív nyári nyelvtanfolyamra. 1965 januárjában Komornik Vilmos rendőr ezredes **16** és Szőke Béla rendőr ezredes **17** tett javaslatot a külföldi kihelyezésére, amit mind Galambos József miniszterhelyettes (és egyben a BM III. [Állambiztonsági] Főcsoportfőnökségének főcsoportfőnöke **18**), mind Benkei András belügyminiszter jóváhagyott. Szabót 1965. január 27-én tájékoztatták kihelyezése tényéről. 1965. június 1-jétől szigorúan titkos állományban átkerült a Külügyminisztérium angol referatúrájára, kihelyezéséig hivatalosan itt volt az állása. **19**

Előléptetéseire mindig csak soros alkalmakkor került sor, rendőr őrnaggyá 1961. április 4-én léptették elő. 1955-től hét alkalommal kapott kitüntetést, többek között megkapta a Munkás-Paraszt Hatalomért érdemérmét. **20**

Vezetői által készített minősítései szerint Szabó halk szavú, a vitát kerülő, egyéni véleményt ritkán kifejtő, munkájában görcsösen alapos, precíz ember volt. Saját

magával szemben támasztott követelményeit túlzottnak tartották. Stílusát mind vezetői, mind beosztottai furcsának értékelték, ezen azt értették, hogy groteszk módon gesztikulált és túlzottan alázatosan viselkedett, kézfogáskor például mindig mélyen meghajolt. Sokan elviselhetetlennek tartották simulékony, udvariaskodó és mesterkelt modora miatt. A háta mögött gyakran köszönőembernek, fizetőpincérnek, úri fiúnak vagy lakájnak nevezték.²¹

Szabó felesége, az 1928-ban született Kotka Mária, 1946 júniusától szintén a politikai rendőrségen szolgált – kezdetben gépíróként. Még 1946 szeptemberében a szikszói rendőrkapitányságra helyezték, itt ismerkedett meg Szabó Lászlóval, 1949-ben házasodtak össze. 1947 szeptemberében került vissza Budapestre, az ÁVO Andrassy úti központjába. Szolgálati adatlapján az áll, hogy 1947-től 1957-ig a BM Személyzeti Főosztályon káderesként, 1957-től pedig a BM Operatív Nyilvántartó Osztályán rendőrnnyomozó századosként dolgozott. 1963 áprilisában sorosan rendőr őrnaggyá léptették elő a BM Központi Nyilvántartójában, ahol 1964 decemberében a statisztikai értékelő csoport vezetőjének nevezték ki. A férjével egyszerre végezték el a BM Idegennyelvi Főiskolájának angol szakát.²²

Házasságuk a kívülállók számára teljesen rendezettnek tűnt.

Kutatás Szabó László után

A londoni nagykövetségről dr. Szabó Károly az eltűnést észlelve október 16-án este rögtön intézkedett. Azt nem tudta felmérni, hogy Szabó László valamilyen bűncselekmény áldozata lett-e, vagy sem; követségi kollégáival egy időben értesítette a brit Külügyminisztériumot és a helyi rendőri szerveket is. A rendőrök 23.30-kor, majd 0.30-kor jelentek meg az eltűnt lakásában, helyszíni szemlét tartottak, személyleírást kértek, valamint az eltűnt gépjármű adatait is felvették. Arról érdeklődtek, hogy Szabó milyen tudományos vagy egyéb titkok birtokában lehetett. Ezután Berényi István a csoportfőnökségre küldött táviratban számolt be a történetekről, a hírszerzés azonnal riasztotta a főcsoportfőnökséget, az pedig a Belügyminisztériumot és a Külügyminisztériumot. Dr. Szabó kétóránként hívta a brit külügyet információért, majd a magyar külügy is bekapcsolódott a kerestetésbe. A nyugati sajtó és a rádióadók 18-án reggeltől foglalkoztak Szabó eltűnésének tényével,²³ de ekkor még a Szabad Európa Rádióban is csak annyi hangzott el, hogy a Scotland Yard is bekapcsolódott Szabó keresésébe.²⁴ A brit rendőrség október 18-án 21.25-kor értesítette a magyar nagykövetség ügyeletét, hogy a körözött követségi gépjármű a Hyde Park Corner-i rendőrorosn átvehető. Később kiderült, hogy azt a Gerald Road S. W. 1. szám alatt találták meg, mintegy 4 km-re a követségtől.²⁵ (Mellesleg közelében halad a Londonból kivezető A4-es főközlekedési út, amelynek szerepe lehet a történetben.) Október 19-én 11 órakor a brit Külügyminisztérium Északi Osztályának vezetője, Mr. Smith tudatta a magyar külképviselet konzuljával, dr. Szabó Károllyal, hogy Szabó László az Amerikai Egyesült Államok londoni nagykövetségén menedékjogot kért, és már el is hagyta Angliát.²⁶ Az angol napilap, a *Daily Mail* október 20-i száma szerint Szabó Frankfurtban volt egy amerikai katonai bázison, ahol amerikai hírszerzők hallgatták ki. Valamivel több információt a brit Külügyminisztériumnak a budapesti brit nagykövetség által 1965. november 1-jén átadott jegyzékéből tudhatunk meg.²⁷ Eszerint Szabó az USA londoni nagykövetségén október 18-án a kora délutáni órákban jelentkezett, ide gyalog érkezett. Itt közölte, hogy menedékjogot szeretne kapni, ezt a kérelmét írásban meg is indokolta. Még a menedékjog kérésének késő délutánján az illetékes brit hatóságok megvizsgálták, hogy Szabó valóban a saját akaratából cselekszik-e, és miután erről meggyőződtek, engedélyt adtak, hogy légi úton elhagyhassa az Egyesült Királyságot. Erre 19.45-kor került sor.²⁸

A menedékjog-kérelem

Szabó László menedékjogot kérő négyoldalas levele kézzel íródott, címzettje az USA londoni nagykövete. Mondandóját azzal indítja, hogy véglegesen szakítani akar azzal a társadalmi rendszerrel, amelynek *„további szolgálata jóvátehetetlen bűncselekmények elkövetéséhez vezetett volna”* külszolgálata során. **29** Ezt követően felvázolja 20 (valójában 19) éves belügyi pályafutását. Ennek során több apró csúsztatáson, vagyis az életrajz kozmetikázásán érhetjük tetten. Az 1953. januári elbocsátását például passzivitásával magyarázza: *„Látva azt a sok bűnt, amit a magyar politikai rendőrség elkövetett, igyekeztem kerülni az ezekben való minden aktív, közvetlen, de különösen a kezdeményező részvételt.”* Az ő elbeszélésváltozatában 1955-ben, egyfajta enyhülés után hívták vissza a szervhez, mégpedig úgy, hogy két választást ajánlottak fel neki: vagy a politikai rendőrséget, vagy a pártapparátus propagandagépezetét szolgálja. A valóságban semmiféle választási lehetőségről nem volt szó, és ő maga volt az, aki Nagy Imre hatalomra kerülése után felemelte a telefont, és visszakönyörögte magát. Szabó vagy irodalmi vénával volt megáldva, vagy hamis kép élt benne saját lehetőségeiről. Ugyanis képes volt még meg is ideologizálni a nem létező választását: *„Éreztem, hogy ha az utóbbit választom, egy undorító, az egyéni emberi érzéseket, vágyakat, a lelkiismereti szabadságot gúzsba kötő politikai propaganda-gépezet eszközévé válok, s így az előbbi választottam; ugyanis a teljes belső, nyílt szakításhoz nem volt elég erőm, és a veszély nagysága miatt elég bátorságom sem.”* Leszögezte, hogy úgy érzi, nem követett el jóvátehetetlen bűncselekményt – ez valószínűleg igaz állítás. Azt viszont nem említi, hogy az 1956-os forradalomban a forradalmárok ellen harcolt. A levél utolsó bekezdésében felajánlja szolgálatait az Egyesült Államok kormányának, és egyúttal politikai *„mentelmi jogot”* (!) kér.

A találkozó Washingtonban

Szabó nyilatkozatának fotómásolatát október 20-án este 19.30-kor Sir Denis Greenhill brit külügyi államtitkár adta át a magyar nagykövetnek; Incze Jenőt elkísérte dr. Szabó Károly konzul is. **30** A levélben található rossz fogalomhasználat (mentelmi jog menedékjog helyett) adott egy aprócska kapaszkodót a magyar szerveknek, hogy bizonyítsák, Szabó nem önszántából tartózkodik az amerikaiaknál. A magyar szervek annak ellenére, hogy a kép lassan össze kellett hogy álljon Szabó eltűnéséről, mégsem akarták elfogadni ezt a változatot. Abban reménykedtek, hogy egy személyes találkozó tisztázhatná a Szabóval kapcsolatos összes kérdést. Miközben ezt szervezték, négy írásszakértővel vizsgáltatták meg Szabó levelének kézírását, akik pedig egybehangozóan, de egymástól függetlenül állították: a kézirat valóban tőle származik. **31**

Október 22-én az amerikai külügy **32** megcsillogtatta annak lehetőségét, hogy a washingtoni magyar követség ideiglenes ügyvivője, Radványi János **33** személyesen találkozhasson Szabó Lászlóval. **34** A hírszerzés lázasan dolgozott az esetleges találkozó forgatókönyvén, amit a külüggyel is egyeztettek. Döntöttek arról, hogy Radványin kívül még Antal Sándor, **35** a washingtoni magyar követség konzulja és egyben a követségen működő rezidentúra tagja is vegyen részt rajta, mivel Radványi és Szabó személyesen nem ismerték egymást, Antalt pedig mint hírszerzőt jól ismerte Szabó, együtt vettek részt a külföldre történő kiküldetésre való felkészítésen 1965. április és augusztus között. **36** Így nagy reményeket fűztek ahhoz, hogy majd Antal meg tudja állapítani, vajon Szabó gyógyszeres kezelés alatt áll-e. Összeállítottak egy 11 kérdésből álló listát, amelyet mindenképpen fel kell tenniük Szabónak, továbbá utasítást adtak többek között Szabó reflexeinek, szemkontaktusának, beszédmodorának a megfigyelésére. **37** Határoztak arról is, hogy Radványiéknak át kell adniuk a címzettnek felesége és lánya levelét.

Az MSZMP Politikai Bizottsága 1965. október 26-i ülésén foglalkozott először a Szabó-üggyel, ekkor jóváhagyták, hogy a washingtoni ideiglenes ügyvivő és az ottani konzul október 27-én találkozhassanak és beszélgetést folytathassanak Szabó László magyar

diplomatával.³⁸ A találkozóra 1965. október 27-én 14 órakor sor is került. A State Department bejáratánál Mr. Squire, a külügyben a magyar ügyek előadója fogadta Radványit és Antalt, majd az egyik földszinti helyiségbe kísérte őket. Itt Szabó már bent tartózkodott egy kísérője társaságában, aki a magyarok megérkeztekor elhagyta a termet, Szabó pedig, aki ült, katonásan felugrott az asztaltól, és „jó napot”-tal köszönt. A két magyar vele szemben, míg Mr. Squire vele egy sorban ült le, két méter távolságra tőle.³⁹ Csak Squire fogott kezét Szabóval. Az asztalon telefon és mikrofon, illetve egy jéggel teli pohár víz volt. Squire bemutatta egymásnak a szemben ülőket, majd magyarul folytatódott a találkozó. Szabó, mielőtt a magyarok bármi kérdést feltehettek volna, minden bevezetés nélkül a következő nyilatkozatot tette: *„Megkéri a jelenlévő urakat, hogy kimondottan csak az USA-ba való kerülésének körülményeire vonatkozó kérdésekre hajlandó válaszolni, mivel ez a lényeg”* – tudjuk mindezt Radványinak a találkozó után készített jelentéséből. (Squire akkor közbeszólt, hogy beszéljen lassabban.) Radványi ezután előadta, hogy a Magyar Külügyminisztérium megbízásából jelentek meg, hogy meggyőződjenek Szabó titokzatos eltűnésének körülményeiről. Közölte, otthon senki sem hiszi el, hogy Szabó önszántából került az Egyesült Államokba. Szabó ekkor katonás hangsúllyal közbevágott: *„A lényegre térjen!”* Radványi ezt figyelmen kívül hagyta, és azzal folytatta, hogy Szabó 1956-ban bebizonyította, kész életét is áldozni hazájáért, hogy a karhatalomba is önként jelentkezett. Erre a megjegyzésre Szabó Squire-hez fordult: *„Igen, igen, erről önök tudnak.”*

Ezt követően Antal Sándor beszélt Szabó családjáról, majd át akarta adni leveleiket, de Szabó ezt visszautasította azzal, hogy Squire-re bízta őket. (Squire viszont nem vitte magával ezeket, amikor a helyiséget elhagyták.) Szabó ezután újra katonás módon nyilatkozott: *„Önök előtt ki akarom jelteni, hogy saját elhatározásomból, önkéntesen, bárki segítsége nélkül mentem Londonban az amerikai követségre. Senki sem befolyásolta cselekedetemet, mindezt saját elhatározásomból, önkéntesen tettem. [...] Nem szívesen jöttem erre a megbeszélésre, csupán azért, hogy pontot tegyenek a Magyarországon megindított sajtóhadjáratra [sic!], amit Anglia és az USA ellen folytatnak, hogy én kényszerítve lettem a tettem végrehajtásában. Ha önöket ez nem elégíti ki, nem tehetek róla, én lezárnak tekintem ezt a kérdést.”* Amikor Radványi menedékjog és mentelmi jog összekeverésének felvetésével próbálkozott, Szabó azzal hárított: *„Ez részletkérdés, ez nem érdekes az ügy szempontjából.”* Amikor Radványi ismételt a családra próbált hivatkozni, akkor pedig határozottan kijelentette: *„Felhatalmazom önt, hogy továbbítsa azt, hogy ők engem nem érdekelnek.”* Radványi próbált szóba hozni *„egy bizonyos személyt”*, akinek szerintük köze lehet az eltűnéséhez. Szabó ezt határozottan visszautasította, de ami meglepő, Squire reakciójából egyértelmű volt, az amerikaiak nem tudnak az oxfordi kalandról. Nem gondolom, hogy Squire csak tette volna, hogy nem rendelkezik információval. Szabó erre annyit mondott neki angolul, hogy amikor az előző évben Angliában volt, megismerkedett egy hölgygel.

Szabó gyakorlatilag Radványiék egyik kérdésére sem válaszolt érdemben. Radványi át akarta adni a névjegyét azzal, ha Szabó meggondolná magát, keresse meg, még van lehetősége a hiba kijavítására. Azonban a névjegy is az asztal sarkára került, Szabó nem vette el. Ezután Szabó elköszönt, haptákba vágta magát. Radványi és Squire előrementek, majd Szabó és Antal hagyták el a szobát. Szabó semmi utalást nem tett arra, hogy Antalt ismerné, a szemkontaktust is kerülte vele. Az egész nem tartott tovább 25 percnél, de ez elég volt ahhoz, hogy elhiggyék: Szabó valóban önszántából tartózkodik az Egyesült Államokban.

Radványinak a találkozóról készült október 28-i jelentése szerint Szabó a nála nem megszokott módon, katonásan viselkedett, beszédmodora a hangsúlyozásban tért el az ismert stílusától, így viszont nem tapasztalták a rá jellemző alázatos kifejezőmódot és a túlzó gesztikulálást, ugyancsak nem látták nyomát egy esetleges gyógyszeres kezelésnek sem.⁴⁰

A kongresszusi meghallgatás

A Szabó-ügy néhány hónap múlva, az után vett újabb fordulatot, miután nyilvánosságra került, hogy Szabót 1966. március 2-án meghallgatta az USA Képviselőháza Hadügyi Bizottságának CIA albizottsága; a Szabó által elmondottakat 1966. március 17-i dátummal egy külön füzetben kinyomtatták.⁴¹ Az egész ügy majd csak néhány nap múlva, 1966. március 23-án a Képviselőház ülésén került nyilvánosságra, amikor a Hadügyi Bizottság elnöke, L. Mendel Rivers napirenden kívüli felszólalásban számolt be a meghallgatásról, egyúttal képviselőtársai szíves figyelmébe ajánlotta a nyilatkozattételről készült füzetet. Szabó meghallgatását azért időzítették így, mert Rivers a Kongresszus előtt ezzel szándékozott bizonyítani, hogy a Hadügyi Bizottság a törvény szerint kézben tartja a CIA-t. Rivers nem szólt róla, de valószínűleg Szabó nyilatkozata magyarul hangzott el, a füzet annak angol nyelvű fordítását tartalmazza. Szabó a meghallgatásra komolyan készülhetett, mert az általa elmondottak igen sok adatot, nevet és eseményt tartalmaznak. Nem tudni, mondandóját ő szerkesztette-e tudatosan nyolc fejezetre, vagy ezt utólagosan végezték el. A magyar államvédelmi szervezet egyszerűsítve ÁVH-nak nevezte. Az első részben saját életéről, a szolgálatnál eltöltött éveiről beszélt – elég részletesen. Elismerte, hogy már az 1964. júliusi oxfordi tartózkodása alatt foglalkozott a gondolattal, hogy kint marad az Egyesült Királyságban, de végül akkor a visszatérés mellett döntött. Hangsúlyozta, hogy aktuális döntésében az anyagi szempontok nem játszottak közre, mivel Magyarországon jól keresett. Az általa közölt havi 8000 forint mindenképpen megtévesztő, elfelejtette hozzátenni, hogy a szintén rendőr őrnagyként szolgáló feleségével együtt volt ennyi a keresetük. A menedékkérő levelében leírtakhoz hasonlóan most is szépített az 1953. januári elbocsátásával kapcsolatban, azt állította, hogy 1954 végéig (valójában csak 1953) volt a szolgálaton kívül (bár ez sem teljesen igaz, rezidensként alkalmazták egy nagyipari cégnél). Az 1956-os forradalomban játszott szerepéről is hallgatott. Elsősorban erkölcsi okokra hivatkozott akkor, amikor megszületett benne az elhatározás: nem szolgálja tovább ezt a kegyetlen, bűnös szervezetet.

A vallomás második részében a magyar hírszerzés és elhárítás szervezetét vázolta föl, mindezt elhelyezte a KGB, az MSZMP és a Belügyminisztérium alá-fölérendeltségében. Hangsúlyozta, az ÁVH szótárában a „fő ellenség” fogalma az Egyesült Államokat takarja, kitért a hírszerzés külföldi rezidentúráira, valamint a KGB és az ÁVH szoros kapcsolatára. Szabótól tudjuk, hogy a III/I. Csoportfőnökség Értékelő és Tájékoztató Osztályán 1964 elején létrehoztak egy új alosztályt (aktív intézkedések alosztálya), amelynek Fürjes János rendőr őrnagy⁴² lett a vezetője, feladata a dezinformációk megszervezése és terjesztése volt. Az tény, hogy Fürjes 1964 és 1967 között a BM III/I-5-K alosztályt vezette. Az osztály vezetője Hajdú Pál rendőr alezredes.⁴³ A CIA számára valószínűleg ezek nagyon értékes információk lehettek, mivel a magyar belügyminisztérium 1962-es átszervezése óta nem jutottak ilyen első kézből kapott információhoz. A Szabó által felvázolt kép érdekessége, hogy nem hiteles, gyakorlatilag az állambiztonsági munkát végző szervezetet a hírszerzésnek rendelte alá. (Bár ez lehetett akár az amerikaiak dezinformációja a keleti blokk felé a rendelkezésre álló információikról.)

A harmadik részben az ÁVH misszióját tekintette át. Eszerint a magyar politikai rendőrség fő küldetése abból áll, hogy megvédje a kommunista uralmat Magyarországon minden külső és belső ellenséggel szemben. Kijelentette, hogy 1956 után ugyan változtak a módszerek, de továbbra is ellenőrzés alatt tartják az ország „legveszedelmesebbnek vélt elemeit”, így többek között az egyházakat, az értelmiséget, mindazokat, akik „valakik voltak” a régi rendszerben, és az ifjúságot. Bárkit szabotőrnek minősítenek, ha az ÁVH azt akarja. Felvillantotta, hogy milyen módszereket alkalmaznak a magyar emigráció ellen; a cél befurakodni és viszályt szítani az emigrációban. Leszögezte, hogy a belső elhárítás minden Magyarországra érkezőt potenciális kémnek tart, illetve igyekszik is beszervezni őket a saját hálózatába – ez alól a külföldi követségek munkatársai sem kivételek.

A nyilatkozat következő része a leghosszabb terjedelmű. Ebben az ÁVH-nak a szovjet és a keleti blokk többi tagja állambiztonsági szervének együttműködéséről van szó. Leszögezte, hogy ez a kapcsolat szoros, bár az 1956-os forradalom óta némileg lazult a magyar kormányra nehezedő szovjet befolyás, számos tanácsadót visszahívtak a szovjetek. **44** A politikai rendőrségnél van egy főtanácsadó, a többi tanácsadót a kémelhárítás és a hírszerzés mellé osztják be. A szovjet és a magyar szolgálat közötti egyezmény alapján a szovjet tanácsadók minden fontos dokumentumba betekinhetnek, beleértve a magyarok éves jelentéseit is, adott esetben pedig akár konkrét ügynökjelentéseket is bekérhetnek. A BM Hírszerzés Értékelő és Tájékoztató Osztálya is a szovjet tanácsadók rendelkezésére bocsát minden beszerezett információt. Ezt megkönnyíti, hogy az osztály és a szovjet tanácsadók munkaszobái ugyanazon a szinten helyezkednek el. Ha a szovjetek igénylik, minden operatív segítséget megkapnak a magyaroktól. A külföldi fővárosokban a követségeiken működő szovjet és a magyar összekötő tiszteken keresztül tartják a kapcsolatot a szovjet állambiztonsági szervvel. Egy ÁVH-s kémelhárító részleg működik Moszkvában is, amely a Szovjetunióban dolgozó és tanuló magyarokat ellenőrzi. Ehhez hasonlóan a magyar kémelhárítók a keleti blokk minden országában ellenőrzés alatt tartják az ott élő magyar állampolgárokat. (A kelet-berlini részlegnél annyi a különbség, hogy az a nyugati országok ellen is kémkedik.) A keleti blokk minden állambiztonsági szervének van saját részlege minden országban, viszont ezek – a magyarokhoz hasonlóan – csak saját állampolgáraikról szerezhetnek be információkat. Ha valamelyik szövetséges felvilágosítást kér egy kinti magyar állampolgárról, akkor azt a BM Nemzetközi Kapcsolatok Osztályán (NKO) keresztül kapja meg. A szovjet állambiztonsági szerveknek jogosultságuk van tudni a blokkon belül minden egymástól kért és kapott információról. Szabó beszámolójából úgy tűnik, a keleti blokk azonos feladatot végző szervei egymással közvetlenül nem kommunikálhattak – a magyarok esetében például csak az NKO-n keresztül továbbíthattak és vehettek át információt. A kommunikáció hivatalos nyelve az orosz volt. A szovjetek időnként konferenciát hívnak össze Moszkvában, hogy megbeszéljék az állambiztonsággal kapcsolatos feladatokat. Kiemelte, hogy a blokkon belül az egyes állambiztonsági szervek az egyenrangúság alapján dolgoznak együtt. A szovjetek szerint nem utasítanak, hanem inkább tanácsadónak, javaslattevőnek tüntetik fel magukat. Úgy nevezte őket, hogy *„elsők az egyenlők között”*. Ám azért hozzátette, hogy ugyanakkor néhány ország állambiztonsági szerve kiváltságosabb helyzetben van, mint a többi, ha ezek a szovjetekkel elhatároznak valamit, a többinek követnie kell *„ezt a vonalat”*. Példát nem említett, hogy mire gondolhatott. Szabó beszélt a Szovjetunióban működő operatív képzésekről. Részletesen beszámolt saját tapasztalatairól, amikor a forradalom után 1957 szeptemberében elsőként indítottak a szovjetek továbbképzést a kémelhárítás területén a magyar társszerv számára. Az egy évig tartó képzés alatt a KGB moszkvai központjában laktak és tanultak. Az előadást szinkrontolmácsok fordították magyarra, az előadók a KGB tisztjei voltak. A jegyzeteiket titkosították, és elzárva tartották egy speciális helyiségben. A kiképzés elméleti és gyakorlati részből állt. Instruksiókat kaptak a megfelelő ügynökök kiválasztásához, felkutatásához és beszerzéséhez. Megtanulták, az a legjobb, ha olyan személyeket találnak, akik a saját akaratukból szeretnének együtt dolgozni az állambiztonsági szervekkel. Ha szükséges, zsarolást kell alkalmazni a beszerzésnél. Alapos kiképzést kaptak, hogy milyen területekre kell leginkább figyelni az elhárításnál, ezek közé tartoztak a katonai bázisok, a kutatóintézetek, a tudományos eszközök-felszerelések, a kormányhivatalok. A szovjetek szerint különös figyelmet kell fordítani a *„belső ellenség”*, vagyis az ellenforradalmi csoportok, a nacionalista szervezetek és a külföldről szervezett szovjetellenes tevékenység felderítésére. Az oktatók kiemelten kezelték az egyházakat, hosszú listát kaptak a szerintük *„felforgató egyházakról”*, ahova ügynökhálózattal kell beépülni. Kiképzést kaptak arról is, hogyan kell elhárítani a szabotázszt az iparban, a fegyveres erőknél, a hírközlésben, az úrkutatásban és a mezőgazdaságban. A gyakorlatban kellett megszervezniük egy tervezőhivatalban elkövetett szabotázs elhárítását, amelyet az oktató bírált el. Ugyancsak alapos kiképzést kaptak arról, hogyan kell megszervezni egy ellenséges személy vagy csoport letartóztatását, a vallatást, hogyan bírják őket beismerésre. Hozzáfűzte: általában minden megengedett egy feltételezett áruóval vagy ellenséges csoporttal

szembeni fellépésben. E fejezet zárásaként hangsúlyozta, hogy az egész kooperáció alapját a kommunista pártok közti együttműködés adja, az államvédelmi szervek a pártok által meghatározott célokat kell hogy kövessék.

Az ötödik fejezetben Szabó részletesen beszámolt arról, hogy a magyar államvédelmi szervek milyen tevékenységet fejtenek ki az USA ellen, illetve hogyan figyelik az USA budapesti követségét, és milyen akciókat szerveznek ellene. Itt kiemelte a „*behatolás*” stratégiáját, behatolni a kormányzervekbe, a követségre – technikai eszközök és ügynökök segítségével. Nem gondolom, hogy ennek kapcsán Szabó bármi újat mondott volna az amerikaiak számára sem az épületek, sem egyes személyek figyelésével kapcsolatban. Elmesélte, hogy időnként megtévesztésül az ÁVH amerikai zászlót használ. Felemlített egy 1949-es történetet, amikor két személyt, akiket egy földműves vidéken rejtegetett, és az ÁVH szeretett volna letartóztatni, mert úgy vélték, az amerikaiaknak kémkednek. Ezért az ávéhások egy amerikai gyártmányú autóra feltettek egy amerikai rendszámot és zászlót, meglátogatták a tanyát, ahol a gyanúsítottak rejtőzködtek, akik meglátva a gépkocsit, azt hitték, valóban az amerikaiak jöttek értük, hogy kimentsék őket, így előjöttek rejtekhelyükről, és letartóztatták őket. Szólt a New Yorkban az ENSZ égisze alatt működő titkos magyar hírszerző részlegről és a washingtoni magyar követségen működő rezidentúráról is. Kijelentette, nincs információja az USA-ban dolgozó „*mélyen fedett*” ügynökökről. Viszont ismert ÁVH-ügynököket az 1956-os menekültek között. Beszámolt róla, a forradalom óta a politikai rendőrség nem hagyta ki a lehetőséget, hogy ismét aktivizálja a volt ügynökeit, és újakat szervezzen be a valódi menekültek közül. Leszögezte, hogy bármilyen egykori menekült, aki látogatóba tér vissza Magyarországra, az célszemély az állambiztonság számára.

Szabó nyilatkozatának legérdekesebb része az ellenséget félrevezető akciókról, a dezinformáció működtetéséről szól. Itt példaként említi a *Newsweek* 1963. november 18-i és december 18-i számát, amelyet a magyar titkosszolgálat meghamisított. Ezeket a számokat afrikai és ázsiai országokban terjesztették francia és angol nyelven, de néhány prominens személy kapott belőlük más országokban is. Szabó vallomásáig semmit nem tudtak a hamisítók kilétéről, pedig a hetilap 1964. január 8-i számában a szerkesztőség 1000 dollár jutalmat is ígért a nyomravezetőnek.⁴⁵ Szabó összefoglalta, amit Fürjes János rendőr őrnagytól megtudott az esetről, amikor az Szabót felkészítette a londoni kiküldetésre. Ugyanis Fürjes volt az, aki koordinálta az egész hamisítást – hozzáteszem, valószínűleg a KGB tudtával. Az 1963. november 18-i hamisítás elve az volt, hogy egy létező *Newsweek*-számban kicserélték a címlapfotót, és az egyik belső oldalon egy olyan pamfletet helyeztek el, amely lejáratja az USA polgárjogi mozgalmakkal kapcsolatos politikáját, mindezt J. F. Kennedy elnököt rossz színben feltüntető karikatúrákkal illusztrálták. A címlapra Barry M. Goldwater szenátor⁴⁶ fényképét tették, aki köztudottan kommunistaellenes volt, és rasszista hírében állt. A szöveget franciául dolgozták ki, majd Szabó szerint Noel Fielddel⁴⁷ fordították le angolra, az ÁVH házi nyomdájában nyomták. Az ÁVH intézte a terjesztést is, a példányokat a nyugati követségekre szállították, és szigorú utasítást követve, gumikesztyűben kellett beborítékolni és felbélyegezni a lap példányait. Az egyik elosztó központ a londoni követség volt. Már majdnem az összes példányt postára adták, amikor megérkezett a Kennedy elnök ellen 1965. november 22-én elkövetett tragikus kimenetelű merénylet híre. Ekkor a magyar hamisítók megijedtek, hogy a hamisítvány, amely rossz színben tünteti fel a közben áldozatul esett elnököt, az ellenkező hatást fogja kiváltani, mint szeretnék volna. Végül is arról döntöttek, hogy egy újabb *Newsweek*-számot hamisítanak december 18-i dátummal,⁴⁸ pontosabban ebben majdnem minden megmaradt, ami a november 18-iban szerepelt, csak a címlapra Kennedy fényképét tették, a belső oldalon pedig elhelyeztek egy Kennedyt jó színben ábrázoló karikatúrát, míg a többit kivették belőle. A postázás ugyanúgy történt, mint egy hónappal korábban. Ez az oka, hogy két hamis *Newsweek*-számot terjesztettek majdnem ugyanazzal a tartalommal.

A meghallgatás hetedik részében Szabó a Lapusnyik-ügyről beszélt. Lapusnyik Béla a BM Figyelő és Környezettanulmányokat Készítő (II/9.) Osztály fiatal rendőr őrmestere volt,

aki 1962. május 8-ról 9-ére virradó éjjel tiltott határátlépést követett el, és Ausztriába szökött.⁴⁹ Az áhított szabad világot azonban egy percig nem élvezhette, az osztrák sajtó 1962. június 5-én világgá repítette a hírt: az Ausztriában politikai menedékjogot kért magyar belügyes tisztázatlan körülmények között meghalt egy bécsi kórházban, miközben az osztrák belügyi szervek foglya volt. Az osztrák szervek az egész világgal el akarták hitetni, hogy Lapusnyik természetes halállal halt meg, miközben nagyon sok volt a gyanús körülmény. Szabó nyilatkozatában egyértelművé tette, hogy Lapusnyikot „*a bécsi börtönben a cseh hírszerző szolgálat mérgezte meg*”.⁵⁰ Szabó erről úgy szerzett tudomást, hogy 1964 októberében feljebbvalójától azt a feladatot kapta: vizsgálja felül annak a konspirált lakásnak a dossziéját, amelyben Lapusnyik egykor lakott. Ekkor ismerkedett meg részletesen Lapusnyik ügyével, de hozzátette, hogy a munkához nem használhatta Lapusnyik teljes vizsgálati anyagát,⁵¹ ugyanis az ügy szigorúan titkos volt.⁵²

A nyilatkozat utolsó fejezete az 1956-os forradalommal foglalkozik. Szabó leszögezte, hogy 1956-ban Magyarországon forradalom volt, méghozzá olyan, amit a magyar nép vitt véghez külső segítség nélkül. Nagyon szemléletesen számolt be a politikai rendőrség tekintélyvesztéséről a forradalom előtti hónapokban, valamint arról a társadalmi erjedésről, amely a forradalomhoz vezetett. Kiemelte, hogy 1956-ra az ÁVH-nak már nem volt olyan nagy hatalma, mint korábban. Az emberek túl sokat tudtak róla már, ismerték a brutalitását. Azok, akik megjárták az ÁVH börtöneit, elmesélték, mi történt velük. Ugyanakkor a Rádió Belgrád, a Szabad Európa Rádió, az Amerika Hangja és a BBC is segített tájékozódni – annak ellenére, hogy a kormány zavarta az adásokat. „*Az emberek megbeszélték egymás között a helyzetet, és az ÁVH nem sokat tudott tenni ellene. Nem volt többé hatalma ahhoz, hogy bírósági ítélet nélkül zárjon embereket börtönbe és koncentrációs táborba. Az ÁVH egy kissé bénult volt. 1955 és 1956 folyamán a magyar emberek egyre izgatottabbak lettek.*”⁵³

Az amerikai kongresszusban szétszított brosúra a tanúkihallgatáson kívül még Szabó két üzenetét tartalmazta magyar és angol nyelven. Az elsőt a magyar népnek címezte, ennek dátuma 1966. február 18. A második címzettje pedig a magyar emigráció, keltezése 1966. február 27. Nincs tudomásunk arról, hogy bármelyik is nagyobb visszhangot váltott volna ki. Az elsőben azt igyekezett megmagyarázni, miért szakított a hazájával. Kifejezte reményét, hogy Nyugaton egy új, szabad hazát talál, ahol a megélhetés mellett lelkiismereti szabadságra és egyéni boldogságra is lel. Reményét fejezi ki, hogy mindenki, aki hozzá hasonlóan érez, majd ezt felismeri, és nem szolgálja tovább a rendszert. A második üzenet fő mondanivalója, hogy az emigráció a politikai rendőrség mindenkorai célpontja, minden hazalátogató magyarnak tartani kell a beszervezéstől, illetve attól, hogy új hazája elleni kémkedésre akarják felhasználni. Hangsúlyozta, még külföldön is veszélyes a kapcsolattartás a magyar külképviseletekkel, ahol hírszerző tisztek egy csoportja működik fedőállásban.

Szabó nyilatkozata kapcsán az olvasóban felmerül a kérdés: vajon ez minden, amit a volt ávós kitalált az amerikaiaknak? Erős a gyanúm, hogy nem, valószínűleg az ottani biztonsági szervek is taktikáztak az információkkal, egyszerűen nem volt érdekük az összes információt nyilvánosságra hozni, amiről Szabótól tudomást szereztek.

Szabó László – a meghasonlott ember, avagy Szabó László rendhagyó pályaképe

1963 decemberében, amikor Szabó Lászlóval felettesei megbeszélték a minősítését, egy megkeseredett férfival találták magukat szemben, aki azt állította, hogy „*gerinctörött ember*” lett.⁵⁴ Hivatalos életrajza minimális erre utaló információt tartalmaz, apró mozaikokból tudunk csak megközelíteni Szabó Lászlót, az embert.

Szabónak az USA Képviselőháza Hadügyi Bizottságának CIA albizottsága előtt tett nyilatkozatából tudunk kiindulni, amely olyan információt is tartalmaz a belügyi pályára

kerüléséről, amelyet a politikai rendőrségen őrzött önéletrajza nem. Ez az édesapja rá gyakorolt hatásáról szól. Hogy mindennek mennyi a valóságtartalma, nem tudjuk, mindenesetre teljesen hihető elbeszélésnek tűnik. Eszerint az apa nyomdászsegéd volt, aki az első világháborúban hadifogságba esett, megtanult oroszul, és meggyőződéses bolsevikká vált. A második világháború végén, Magyarország szovjet megszállásakor orosztozmács volt. A 20 éves Szabó László az ő kívánságára lépett be a kommunista pártba 1945-ben, majd az ő ajánlólevelével ment el az MKP megyei központjába, ahol arról született döntés, hogy Szabót beiskolázzák a Belügyminisztérium egyik képzésére. Hiába közölte, hogy nem szeretne rendőr lenni, azt válaszolták, az apja ígéretet tett: a fia oda megy, ahova a párt küldi. **55** Neki pedig nem volt bátorsága tiltakozni, és láthattuk, valóban el is végezte a BM rendőr nyomozó tiszti tanfolyamát, majd megkezdte szolgálatát a politikai rendőrségen. Ettől kezdve pályáját kényszerpályaként élte meg. Ahogy ő fogalmazott: *„Ettől a pillanattól kezdve 1965. október 18-i szakításomig a magyar szolgálattal életem egymást követő kudarcok sorozata.”* **56** Bár van egy jónak tűnő könyvkötő szakma a kezében, ezt a háború után nem műveli. 1945-ben új pályát választana, de a fogtechnikusi oklevél megszerzésében egy baleset megakadályozza. A Szabó szökése utáni vizsgálatból kiderül, hogy jól rajzolt, lehetséges, hogy mind a könyvkötő, mind a fogtechnikusi pálya kiválasztása ezzel a képességével is kapcsolatban volt, azonban mindkettőt zsákutcás kompromisszumnak tekintette. Valójában azt gondolta, hogy az 1946-ban megszerzett érettségije után a képzőművészeti főiskolán kellett volna tovább tanulnia, erre azonban sosem volt meg a lehetősége. Tájékozott volt a művészettörténetben, a festészetben, az építésztörténetben, az irodalomban, jelentős könyvtárat gyűjtött össze a témában. Ezt igazolni látszik az is, hogy néhány nappal azelőtt, hogy külszolgálatra indult volna, alosztályán hagyott egy feljegyzést, amelyben azt kérte: kihelyezése alatt folyamatosan biztosítsák számára az általa megrendelt könyveket; ezek között szerepelt az *Irodalmi Lexikon*, a *Természettudományi Lexikon*, a *Világtörténelem*, valamint a *Képzőművészeti Lexikon*. **57**

Ezzel együtt úgy tűnik, 1952 végéig nincs jele annak, hogy kényszerpályán lenne. Az 1965–66-os vizsgálat során meghallgatott egykori kollégái egyértelművé teszik, hogy a személyiségében egyfajta törést vettek észre a szervtől való elbocsátásával összefüggésben. Ugyanis az elbocsátást indokolatlannak tartotta, és nem tudta megemészteni a hűgával szemben alkalmazott embertelen operatív intézkedéseket sem. Ezzel együtt továbbra is rejtély, hogy 1953 végén miért kérte magát vissza az állományba.

Szabó 1966-os nyilatkozatában azt állítja, hogy az *„első súlyos kételyek a magyar titkosszolgálat moralitásáról”* 1948–1949-ben támadtak benne, amikor egy sor ügyben külföldiek megfigyelését végezte: *„Kezdtém harcolni magammal és elkezdtem igazolni magam előtt, hogy hosszú távon lesz valamilyen végső igazság, amely igazolja ezeket az illegális akciókat”* – állította. A kétségei tovább erősödtek, amikor 1949–1950-ben bizonyos ávéhás tisztek kezdtek eltűnni a környezetéből, **58** úgy érezte, a rendszer elfojtja az egyéniséget, mindent parancsra tesznek. Azzal mentegetőzött, hogy nagyon fiatalon került a politikai rendőrséghez, és mire rájött, hogyan működik és mit szolgál, már nem volt bátorsága a szakításhoz. **59** Ugyanakkor munkatársai szerint munkavégzésén nem volt észlelhető semmifajta kételkedés.

Szabó menedékkérő levelében egy mondatban kitért a lelkiismeretére, összegezte, hogy szerinte a szolgálata alatt nem követett el jóvátehetetlen bűncselekményt. **60** Ezt sem cáfolni, sem megerősíteni nem tudjuk, hiszen a titkosszolgálatok működési iratai nagy mennyiségben semmisültek meg. **61** A Szabó szökése utáni vizsgálat során viszont találkozunk egy *„beszédessé”* feljegyzéssel, amely Szák János rendőr alezredestől **62** származik, s amely betekintést enged Szabó korábbi munkájába. Szák szerint Szabóval együtt dolgoztak 1954–1956-ban az ún. *„lignit-ügyön”*. Ennek hátterében az állt, hogy bányamérnökök egy lefogott csoportját 1952 augusztusától próbálta elítéltetni az ÁVH *„szervezetszerű szabotázsstevékenység”* vádjával. Mivel ehhez másfél éven keresztül sem

sikerült elégséges bizonyítékot „*produkálniuk*”, 1954 márciusában Piros László államvédelmi altábornagyhoz – Gerő belügyminiszter első helyetteséhez – és közvetlen szolgálati főnökükhöz, Dékán István államvédelmi vezérőrnagyhoz (belügyminiszter-helyettes) fordultak segítségért. Lényegében azon siránkoztak, hogy „*az ÁVH tekintélyét*” rombolná, ha elmarasztalás nélkül kellene elengedniük a koholmányokat elismerni nem hajlandó őrizeteseiket. Válaszként – feljebbvalói jóváhagyással – az ügy operatív, hálózati és vizsgálati feladatainak az összehangolására egy háromtagú, egységek fölött álló csoportot alakítottak Szák vezetésével és Szabó részvételével az ipari szabotázszt elhárító osztályon belül. A „*csapatmunka*” eredményes volt: ügyészségi, bírósági segédlettel sikerült kiróni a vádlottakra a másfél évtől 3,5 évig terjedő szabadságvesztéseket,⁶³ de még 1956-ban is folyamodtak letartóztatáshoz az ügygel kapcsolatban.⁶⁴ Az új szakasz politikája és a szocialista törvényesség meghirdetett jelszava ellenére történt mindez, azért, hogy a politikai rendőrség tekintélye – úgymond – ne csorbuljon. Szák szerint ebben a munkában Szabónak „*oroszlánrésze volt*”. Szerinte Szabó „*aktív, kezdeményező, hihetetlenül precíz munkát végzett: szüntelenül javaslatokkal, kombinációkkal, megoldási lehetőségekkel, ügynöki feladatok kidolgozásával, kartonozással, ügynöki információk és szakértői vélemények összehangolásával, K-anyagok ⁶⁵ elemzésével és dokumentálásával, az anyag vizsgálatra kész állapotba hozásával volt elfoglalva [...]* Az akkori politikai válság, az ellenforradalom előszele, a mindenütt tapasztalt tehetetlenség és bénultság, félelem a felelősségre vonástól mindenhol, ahol érdemben tárgyalnom kellett az ügyben [...] Bármilyen súlyos volt is a helyzet, Szabó dolgozott, sokszor helyettem is” – állította Szák.⁶⁶

Szabó nyilatkozatában beszámolt arról, hogy 1956-ban milyen „*félelmetes hatással*” volt rá Hruscsovnak az SZKP XX. kongresszusán elmondott titkos beszéde, amely illegális kiadványban terjedt országszerte. Az ÁVH feladata volt ezeket a broszúrákat begyűjteni, így az ávéhások egymás között titokban terjesztették a tiltott irodalmat. Ezzel együtt az 1956-os forradalomban nem fordult szembe a rendszerrel – mint ahogy másoknál volt rá példa.

Szabó rendezett anyagi körülmények között élt feleségével és lányával, a fizetését magyar viszonylatban jónak vélte, azonban mégsem volt megelégedve az előmenetelével. Erre talán az adott okot, hogy sohasem léptették elő soron kívül. Kollégái arról számoltak be, hogy kifejezetten óvatos ember volt, nem szeretett konfliktusba keveredni. A szakmai viták során sem volt rá jellemző az egyéni véleményalkotás, gyakran előfordult, hogy annak adott igazat, akivel utoljára beszélt. A munkatársai által nehezményezett – főnökeivel és beosztottaival egyformán – udvariaskodónak titulált stílusát is ezzel magyarázták. Azt gondolom, hogy ez az alaptermészete lehetett, mert általában is „*finom lélekként*” tartották számon, aki kerülte a durva, sikamlós tréfákat, a nőekkel kapcsolatos illetlen megjegyzéseket, és egyáltalán nem használt trágár szavakat. Szeszes italt nem fogyasztott, a dohányzásról önként szokott le, viszont napi 5-6 dupla kávéval tartotta magát éberem.⁶⁷ Ugyanakkor mindig gyötörte a megfelelni akarás, önmagával szemben olyan követelményeket állított fel, amelyeket nem mindig tudott teljesíteni. Tele lehetett kisebbrendűségi érzéssel, gyakori fejfájás gyötörte, de az is előfordult, hogy idegösszeomlást kapott.⁶⁸ Görcsös szorgalommal tanult angolul, úgy tűnt, karrierjében ettől várja a nagyobb előrelépés lehetőségét. Az bizonyos, hogy büszkeség töltötte el, amikor áthelyezték a hírszerzéshez, és egy angol nyelvterületű országgal kapcsolatos hírszerzés vált a feladatává. Az is növelhette az önbecsülését, hogy 1964 júniusában egyik beosztottjával – Nemezc Miklós rendőr őrnaggal⁶⁹ – együtt állami ösztöndíjjal Oxfordba küldték nyelvet tanulni mint a Külügyminisztérium munkatársait.⁷⁰ Az iratokból nem derül ki, hogy milyen várakozással indulhatott neki ennek az útnak, az viszont egyértelműen kiderül: ez az egy hónap alapjaiban változtatta meg az életét.

Az oxfordi képzésen, ahol leplezni kellett ávéhás múltját és jelenét, általános elismerést aratott rajzaival, karikatúráival. Könnyen felismerhető, jó portrékat készített csoporttársairól és tanáiraikról, a közös kirándulások élményeiről, a mozifilmek

hőseiről.⁷¹ Valószínűleg ez az elismerés nagyon jól eshetett neki, és először érezhette életében, hogy a helyén van. Feltehetően a két világrendszert is összehasonlíthatta, megcsaphatta a demokrácia adta szabadság szele, világossá válhatott előtte, hogy Magyarországon, illetve Kelet-Európában a hatalom mindenkitől fél, ezért alkalmaz óriási méretű erőszak-apparátust. Ott tudta saját képességeit gyümölcsöztetni, miközben meggyűlölhette az itthoni folytonos harcot és ellenségkeresést. De a legnagyobb hatás egy nővel való kapcsolatán keresztül érthette, minden bizonnyal megérintette a szerelem. Házasember lévén, valószínűleg ez lelkiismeret-furdalást okozott neki. Házassága a kívülállók számára rendezettnek, harmonikusnak tűnt, így utólag mégis azt mondhatjuk, nem lehetett elmélyült, meghitt kapcsolatuk a feleségével.

A szerelmet A. T. nevű csoporttársa jelentette, aki finn származású, amerikai állampolgárságú tanítónő volt, és az USA egy Oxford közeli támaszpontján az amerikai tiszték gyerekeit tanította. Szabó addigi puritán életében a nő olyan érzelmeket szabadíthatott fel, amilyeneket korábban nem ismert. A kezdeményező egyértelműen a nő volt, aki Nemeznek és Szabónak felajánlotta, hogy szabad idejükben kiránduljanak együtt a környéken – egy Mini Morris gyártmányú autóval rendelkezett. A férfiak ezt kitűnő alkalomnak tekintették a tanórán kívüli nyelvyakorlásra, azonban hamar kiderült, hogy Szabó László és A. T. egyformán rajonganak a művészetek iránt, és Nemezc ezért egyre ritkábban tartott velük ezeken a programokon. Szabó a nőnek azt lódította, hogy a feleségével megromlott a házasságuk, nem élnek házasesetet, válófélben vannak, ő maga pedig a Külügyminisztérium épületében lakik.⁷² Az oxfordi képzés végén megállapodtak abban, hogy tartják a kapcsolatot, leveleznek egymással. És valóban, 1964 augusztusától több levelet is váltottak, sőt Szabó két csomagot is küldött neki a politikai rendőrség költségén.⁷³ Ez úgy volt lehetséges, hogy Szabó hazatérve beszámolt arról, hogy egy nő beleszeretett, és azt javasolta, tanulmányozzák őt be szervezés céljából.⁷⁴ Szabó a saját érzelmeiről nem ejtett szót a jelentésben, Nemezcet pedig megkérte, hogy A. T.-t ne is említse a felesége előtt.⁷⁵

Elképzelhető, hogy A. T. valóban beleszeretett Szabóba, imponálhatott neki a férfi udvarias modora, művészi rajzkészsége, ebben aratott sikerei, ugyanakkor valószínűleg nem voltak fenntartásai sem a „vasfüggöny” mögül érkezettel szemben. Izgatta a finn–magyar rokonság, és jelezte, hogy szívesen ellátogatna Magyarországra.⁷⁶

Szabó Oxfordban arra a következtetésre jutott, hogy élete „egy elrontott élet”, fejtette ki Nemezc Miklósnak.⁷⁷ Az itt eltöltött boldog napok készítették arra, hogy újragondolja az életét, és bizonyos eseményeket más megvilágításba helyezzen.⁷⁸

A gyenge pont

Perdöntően a magyar titkosszolgálatok nem tudták bizonyítani, hogy Szabó László szökésében kulcsszerepe lehet a finn–amerikai származású nőnek, A. T.-nek. Nemezc Miklós őrnagynak, aki az oxfordi nyelvtanfolyamon Szabó csoporttársa volt, már 1965. október 18-án részletes feljegyzést kellett készítenie a BM hírszerzés számára az 1964 júliusában eltöltött angliai egy hónapjukról. A tanfolyamot a British Council rendezte, és a két magyar résztvevő a magyar–angol kulturális csereprogram keretében kapott lehetőséget a részvételre – mint külügyes. A tanfolyamnak rajtuk kívül még 1 lengyel, 2 dán és 65 amerikai hallgatója⁷⁹ volt. Közülük az egyik amerikaiáról, A. T.-ről hamarosan kiderült, hogy nem is az USA-ból érkezett, mint a többi honfitársa, hanem saját gépkocsival az Oxford közelében lévő amerikai katonai támaszpontról. Nemezc a következőképpen írta le A. T.-t: „Kb. 40 éves,⁸⁰ 175 cm magas, vékony, szőkére festett hajú nő, igen magas homlokkal, erős szemüveget hord, melynek dioptria számát azzal igyekezett palástolni, hogy foncsoroztatta az üveget. Amerikai szokás szerint állandóan mosolygott, szeretett hangosan nevetni. Arcát állandóan púderozta, szemei alatt krémezte. Rendkívül változatosan öltözködött, több bőrönd ruhát vitt magával Oxfordba, és mindig azon panaszkodott, hogy le kell utaznia az Oxford közelében lévő lakásába

ruhákért. Állandóan kalapot hordott, azzal takarta felfutott homlokát, naponta több fajtát vett fel. Feltűnő volt vékony lábszára és nagyon hosszú lábfeje. Panaszkodott többször, hogy nekik amerikaiaknak nagy lábuk van. Általában magas sarkú cipőt viselt, csak a kocsivezetéshez vett fel lapos sarkú szandált.⁸¹ Az első közös kirándulásuk július 4-ére, szombatra esett. A tanítás után kocsiba ültek, a nő csak annyit mondott, hogy „*van egy kis bungallow-ja nem messze Abingdontól*”, de mikor célba értek, kiderült, a welfordi amerikai repülőgépzemanyag-ellátó támaszponton vannak, ahol A. T.-nek egyszobás, pazarul berendezett lakása is volt. Maga a támaszpont nem volt elrejtve, az úton egy fehér tábla előre jelezte. A támaszpontra ellenőrzés nélkül bemehettek, A. T. kocsiján volt egy „Welford 794”-es embléma, talán ez volt a támaszpont jelzése. Itt derült ki, hogy a nő az amerikai hadsereg polgári alkalmazottja, tanítónő, és az amerikai tisztek gyerekeit tanítja angol nyelvre és irodalomra. Azt is közölte, hogy az új tanévben átkerül egy másik amerikai támaszpontra Newbury mellé. A nő lakásán rövid időt töltöttek, közben megkínálta vendégeit sörrel és száraz süteménnyel, megmutatta lemezgyűjteményét, közben komolyzenéről beszélgettek; a nő ismerte Liszt Ferenc zenéjét, majd magához vett néhány dolgot, és visszaindultak. A támaszpontot különben kihaltak találták, közben derült ki, hogy ennek az oka a július 4-i amerikai nemzeti ünnep volt. Visszaútban megmutatta a tatarozás alatt álló iskolát, ahol majd az új tanévet kezdi; és valóban, az is egy amerikai katonai támaszpont szélén feküdt. Az iskola felett hatalmas gépek szálltak fel és le, akkora volt a zaj, hogy elképzelni sem tudták, hogy lehet így tanítani.⁸² Egy hét elteltével a két magyar hírszerző már úgy döntött, hogy A. T.-t „*feldolgozzák*”, fedőneve „Hanier” lett. Az fel sem merült bennük, hogy amerikai hírszerző lehet; arra ugyan gondoltak, hogy az amerikaiak ügynökként foglalkoztathatják, de ezt gyorsan el is vetették, a nőt annyira naivnak, adatszerzésre képtelennek tartották.⁸³ Ha valóban így volt, az felveti a kérdést: mégis miért tartották elképzelhetőnek akkor, hogy A. T. a magyar állambiztonság ügynöke legyen? Attól kezdve, hogy döntöttek a nő operatív „*feldolgozásáról*”, Szabó egyre határozottabban kezdett udvarolni neki, ahogy ő mondta, „*az ügy kedvéért*”.⁸⁴ A beszélgetések során kiderült, hogy „Hanier” korábban évekig egy nyugat-németországi támaszponton tanított, bejárta egész Nyugat-Európát, de járt a Szovjetunióban s Finnországban is.⁸⁵

Július közepén – két alkalommal is – A. T. már az Angliában található legnagyobb amerikai rakétatámaszpontra vitte őket, Chartentonba, ahol megtankolták a nő autóját.⁸⁶ Az első alkalommal minden további nélkül beengedték a gépkocsit az utasaival, míg másodjára a támaszpont bejáratánál egy őr megállította az autót, és igazoltatta A. T.-t, megkérdezte tőle, kik az utasai. A nő csak annyit válaszolt: „*A barátaim Oxfordból.*” Az örnek ez elegendő volt, tisztelgett, és szabad utat adott.⁸⁷ Visszafelé azonban balesetük volt: alig hagyták el a támaszpontot, amikor annak egyik szerelője egy kanyarban motorral beléjük hajtott, egyértelműen a motoros volt a hibás. Az intézkedő rendőr visszazállította őket a támaszpontra, ahol egy angol rendőr mindhármukat kihallgatta a balesetről – igazolványt azonban ő sem kért.⁸⁸

A két magyar összesen négy alkalommal járt amerikai katonai támaszponton, úgy gondolták, hogy ezt a tényt nem lehet felhasználni ellenük. Persze azt tudták, hogy nem helyes, amit tesznek, de tapasztalva az ellenőrzés hiányát, nem zavartatták magukat, mivel úgy látták, kocsik tömkelege jár ki és be a támaszpontokon. Mindenesetre 50 év távlatából elég sok kérdést vet fel a történet a magyar hírszerzők kiképzésével kapcsolatban, gondolom, nemigen lehetett benne a tananyagban, mit kell tenniük abban a valószínűtlen esetben, ha gyanútlanul besétálhatnak egy amerikai katonai támaszpontra.

1964. július közepétől Szabó és A. T. kapcsolata egyre elmélyültebbé vált, a férfi reggelente a nő lakóépülete közelében egy padon várakozott rá, együtt mentek reggelizni, előadásra, úgyszólván mindenhova. Kezdték közös sétákat tenni az egyetemi parkban, Szabó elvitte színházba, moziba, valamint templomba, hogy meghallgassák az oxfordi kórust. Nemezc az írta, hogy Szabóval naponta kiértékeltek az eseményeket, és közösen döntöttek úgy, hogy az addigiaknál még szorosabbra kell fűzni a kapcsolatát a

nővel. Ennek megfelelően a nyelvtanfolyam hátralévő másfél hetében gyakorlatilag állandóan együtt voltak: sétáltak, csókolóztak – valószínűleg a kapcsolatban nem léptek tovább egy romantikus románcnál. **89** A tanfolyam befejeztével a két magyarnak Londonba kellett mennie. Az augusztus 2-i hazaindulás előtt – tehát még Londonból – Szabó levelet és csomagot küldött A. T.-nek. A levelet megmutatta Nemecknek is, a levél búcsúsorain vitába keveredtek, de Nemeck rosszállása ellenére Szabó mégis úgy írta alá: „örök szerelemmel”.**90**

Nemeck mentegetődzött, hogy hazatértük után „Hanier”-ről egyetlen operatív vezetőjének sem számolt be, mert úgy állapodtak meg, hogy ezt Szabó teszi meg. Nemecket megnyugtatta, hogy Szabó László – felettesi utasításra – a „Hanier”-ügyről jelentést készített az MNVK/2. Csoportfőnökségnek is, illetve megnyitotta a „feldolgozását” célzó kutató dossziét.**91**

Szabó részéről kezdetben valószínűleg valóban csak a munkát jelenthette az oxfordi kaland, de a Nemeck – mint az egyetlen meghallgatható tanú – által leírtak azt támasztják alá, hogy Szabó végül tényleg beleszeretett a finn–amerikai nőbe, méghozzá tényleg örök szerelemmel. Valószínűleg az operatív feldolgozásába is azért folyt bele egyre lelkesebben, mert kezdetben abban látta az egyetlen lehetőséget a későbbi találkozásokra, ha a nőt a magyar állambiztonság szolgálatába állítják. Az államvédelem szakszavával élve, a feldolgozó munka számára a fedősztorit jelentette. Az is megfordulhatott a fejében már 1964 nyarán, hogy kint marad Angliában, de ezt akkor még elvetette. Erről az USA-ban tett nyilatkozatában a nyilvánosság előtt is utalt. Talán megelégedett a beszerzés reménye adta időnkénti találkozások lehetőségével. Minden bizonnyal akkor válthatott stratégiát, amikor tudomást szerzett a Londonba történő kihelyezéséről. A megtett előkészületek – ezek között intézkedés „Hanier” kutató dossziéjának megsemmisítéséről **92** – mind apró jelek arra, hogy Szabó egyre komolyabban fontolgathatta szökését.

A hazai vizsgálat

Nem először fordult elő a magyar titkosszolgálatok történetében, hogy egy beosztottjuk Nyugatra szökött.**93** Arra azonban, hogy egy diplomáciai fedésben nyugati követségen dolgozó magyar hírszerző kérjen Nyugaton menedékjogot, még nem volt példa.

A Szabó eltűnéséről érkező első hírek után mind az állambiztonsági szervek, mind a Belügy- és a Külügyminisztérium meg volt győződve róla, hogy erőszakos akció történt: Szabót elrabolták. Két nap múlva ugyan az angolok egyértelműen a magyar szervek tudomására hozták, hogy Szabó menedékjogot kért, és disszidált, de még akkor sem adtak teljesen hitelt ennek az állításnak. **94** Amint láttuk, Szabó menedékjogot kérő levelét négy írásszakértővel vizsgáltatták meg, abban bízva, hogy az hamisítvány. A magyar hivatalos szervek csupán a Radványi János ideiglenes washingtoni ügyvivővel való 1965. október 27-i találkozója után fogadták el minden kétséget kizáróan, hogy Szabó megszökött, és nem elrabolták.

Operatív vonalon viszont gyakorlatilag azonnal intézkedtek: feltérképezték Szabó ismereteit az államvédelmi munkáról; a rezidentúrákat utasították az operatív munka beszüntetésére és az operatív anyagok megsemmisítésére; a londoni, a New York-i, a washingtoni és az ottawai rezidentúrák beosztottainak megtiltották, hogy a központ engedélye nélkül utazzanak, az összes rezidentúrát utasították a biztonsági intézkedések fokozott betartására; Szabó lányát és feleségét hazarendelték; **95** a szövetséges állambiztonsági szervekkel közölték Szabó árulásának tényét és azt, hogy az elsődleges felmérések szerint miről volt tudomása.**96**

1965. október 29-étől Szabó ügyét egyértelműen hazaárulásként kezelték, aminek kivizsgálására bizottságot hoztak létre. **97** Foglalkozott vele Benkei András

belügyminiszter, és a fenti bizottság 1965. november 13-i összefoglaló jelentésében tájékoztatta az esetről magát Kádár Jánost is.⁹⁸ Addigra már felmérték, hogy Szabó pontosan hány hírszerző tisztet ismert a londoni rezidentúrán kívül, milyen Nyugaton dolgozó ügynökökről és ügyekről volt tudomása. Külföldön ismerte a magyar szervek 15 aktív, 5 kizárt ügynökét, valamint 9 (külföldön dolgozó) titkos munkatársát és 25 feldolgozás alatt tartott ügynökjelöltjét. Hét olyan személyről volt tudomása Angliában, akit a magyar szervek ügynökgyanúsának tartottak. Kiderült, hogy ismerte a keleti blokk társszerveinek is 15 ügynökét. Ezenkívül ismerte a belföldön dolgozó ügynökhálózatból a III/I. Csoportfőnökség 9, a III/II. Csoportfőnökség 10 ügynökét, valamint a III/III. Csoportfőnökség további, különböző ipari objektumokban dolgozó ügynökeit és 17 titkos munkatársát.⁹⁹ Szabó ismerte a hadiipar második öt éves tervét, méghozzá tételesen felsorolva, miből mennyit és hol gyártanak. Ismerte a hadiipari objektumok elhelyezkedését és védelmi rendszerét. Tudott az ott „dolgozó” ügynökökről. Tudomása volt továbbá a híradástechnikai ipar távlati fejlesztési terveiről, a folyó tudományos kutatásokról; ismerte az ágazat termelési adatait – és az ott működő ügynökséget.¹⁰⁰

Péter János külügyminiszter és Benkei András belügyminiszter 1966. január 14-én együtt jegyzik az MSZMP Politikai Bizottsága tájékoztatására szánt, „Szabó László hazaárulása ügyében” készített jelentést, amit különben Komornik Vilmos rendőr ezredes és csapata szerkesztett,¹⁰¹ azonban ezt a PB nem tárgyalta. A lefolytatott vizsgálat eredményeként a belügyminiszter kiosztott egy sor fegyelmit Szabó feljebbvalói között. A legsúlyosabb büntetést Szabó oxfordi csoporttársa, Nemez Miklós kapta, aki különben beosztottja volt Szabónak, őt leszerelték.¹⁰² Szabó feleségét a polgári életben helyezték el.¹⁰³

A Szabó-ügy talán el is csendesedett volna, ha 1966. március végén nem robban be a hír az USA Képviselőháza Hadügyi Bizottságának CIA albizottsága előtt tett Szabó-nyilatkozatról. Mindez 1966. március 23-án a Képviselőház ülése elé került, onnan pedig a politikai közéletbe. Ekkor a magyar hírszerzés újabb akciótervek kidolgozásába fogott, ebben szerepelt a CIA hitelének rontása csakúgy, mint Szabó László kompromittálása. A tervet véleményezésre Komornik Vilmos felterjesztette Galambos József miniszterhelyettesnek, a BM III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökség főcsoportfőnökének, aki június 17-én az akciótervet azzal vetette el: „Nem kell az ügygel foglalkozni!”¹⁰⁴

1966. november 23-án Rácz Sándor vezérőrnagy, a BM III. Állambiztonsági – frissen kinevezett – főcsoportfőnöke (egyben a belügyminiszter állambiztonsági helyettese) átiratot küldött Bíró György katonai főügyésznek, hogy intézkedjen a Szabó László ellen távollétében lefolytatandó büntetőeljárásról.¹⁰⁵ Az átirat alapján a Legfőbb Ügyészség katonai ügyészi szervei Szabó ügyét előkészítették bírósági tárgyalásra,¹⁰⁶ ennek alapján 1967. február 8-án a Budapesti Katonai Bíróság Szabót távollétében hazaárulásért halálra és teljes vagyonelkobzásra ítélte.¹⁰⁷ A Legfelsőbb Bíróság az elsőfokú ítéletet megerősítette.¹⁰⁸

Az ítélet után ismét úgy tűnt, hogy a Szabó-ügy már csak rutinfeladatot jelent az állambiztonság számára – amely elsősorban a tágabb család minden tagjának megfigyelését jelentette –, amikor viszonylag gyors egymásutánban robbant a hír: a washingtoni követség két diplomatája kért menedékjogot az Egyesült Államokban 1967 április–májusában: Bernát Ernő¹⁰⁹ és Radványi János. A helyzetet bonyolítja, hogy mindkettő kapcsolatban állt a magyar hírszerzéssel, és közülük Radványi János a követség ideiglenes ügyvivője volt, aki még 1965. október 27-én a magyar diplomácia részéről hivatalosan találkozott Szabó Lászlóval Washingtonban. Lázás vizsgálat kezdődött, a washingtoni követség helyzetéről már 1967. május 27-én tárgyalt a Politikai Bizottság. A Radványi-ügy összefüggéseinek a kivizsgálására felállítottak egy héttagú vizsgálóbizottságot, amelybe a Külügy-, a Belügy- és a Honvédelmi Minisztérium paritásos alapon delegált 2-2 tagot, vezetője Puja Frigyes KB-tag, az MSZMP KB Külügyi Osztályának vezetője lett.¹¹⁰ A Minisztertanács pedig 1967. június 12-én bizalmas határozatot hozott a hírszerzés munkájáról.¹¹¹ A Belügyminisztériumban foglalmazták a

határozat előterjesztés-tervezetét, amelyben megállapítják, hogy a másfél évtizedes múltra tekintő magyar hírszerzésnek számos akadályt kellett legyőzni, ezek között említi „Czirok, Szabó, Bernát” ügyét, valamint az 56-os forradalmat. **112** A Radványi-vizsgálattal kapcsolatban a BM hírszerzés 1967. június 27-ére elkészítette jelentését „Szabó László volt rendőr őrnagy hazaárulásáról” az MSZMP KB Politikai Bizottsága számára. **113** A jelentés utolsó mondatának konklúziója, hogy Szabó és Radványi szökése között nincs kapcsolat. Az MSZMP PB 1967. október 24-i ülésén 3. napirendi pontként tárgyalta „Szabó László, Radványi János és Bernáth Ernő hazaárulásáról”, aminek az anyagát a PB-tagok már augusztus 22-én kézhez kapták. **114** A napirend előadója Puja Frigyes volt, a Politikai Bizottság a hármass disszidálás következményeként döntött a Belügyminisztérium, a Külügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium hírszerzéssel foglalkozó kádereinek felülvizsgálatáról, valamint az állomány kiválasztásának javításáról, képzettségének emeléséről, hangsúlyozta, hogy a Külügyminisztérium vezetői komoly mulasztásokat követtek el Radványi János, a BM vezetői pedig Szabó László és Bernát Ernő külszolgálatra helyezésével. **115** Pár hét múlva a Belügyminisztériumot még szorosabban „fogta” az MSZMP PB: 1967. november 14-én határozatot hozott a BM és szerveinek pártirányításáról, pártellenőrzéséről. **116**

Valószínűleg arra vonatkozóan, hogy milyen forgatókönyv alapján kell vizsgáldni, ha az állambiztonság egy diplomáciai fedésben dolgozó tisztje az ellenségtől kér menedékjogot, a magyar állambiztonsági szervek nem rendelkeztek utasítással a Kádár-korszakban. Ennyi év távlatából azonban úgy gondolom, maradtak a vizsgálatban fehér foltok. Tudomásunk van róla, hogy a magyar szervek a KGB-t és a lengyel társszerveket már 1965. október 25-én átíráttal keresték meg, amelyben arról érdeklődtek, vajon rendelkeznek-e A. T.-re vonatkozó információval. Mindkét helyről nemleges választ kaptak. **117** A magyarok ennyivel be is érték, nem kutattak tovább a nő után, annak ellenére, hogy tudták a régi és az újabb lakáscímét, a munkahelye címét, az autójának a rendszámát. Amikor pedig az MSZMP PB 1967. október 24-i ülésén együttesen és összefüggésben vizsgálta a Szabó-Bernát-Radványi-féle szökéseket, még a határozatban is szerepelt, hogy meg kell vizsgálni, „milyen szerepe volt a finn nőnek Szabó disszidálásában”. **118** De erre az iratok szerint nem került sor. Ami még meglepőbb, hogy egyáltalán nem próbálták meg összerakni annak a két napnak az eseményeit, amely Szabó londoni eltűnése és előkerülése, vagyis 1965. október 16-a délutánja és október 18-a délutánja között történt. **119** Pedig a követségi autónak, amellyel Szabó megszökött, a kilométerórája kb. 210–250 km-rel **120** többet mutatott, amikor 18-án megtalálták a brit rendőrök, mint amikor Berényi István rezidens Szabónak átadta a gépjárművet két nappal korábban. Ugyanakkor a benzinóra állása ugyanott volt, mint mikor Szabó átvette a gépkocsit, vagyis ez azt jelenti, hogy Szabó használta és megtankolta az autót, mielőtt megszabadult volna tőle. **121** Vajon merre járhatott? A vizsgálat során nem is feszegették azt, hogy a gépkocsi kilométerórájának az állása esetleg felveti, hogy Szabó megjárva a London–Newbury–London útvonalat, felkereste „Hanier”-t. Newbury – útvonalválasztástól függően – 60–75 mérföldre van Londontól, vagyis ez éppen megfelel annak a távolságnak, amit Szabó megtett az autóval oda-vissza. Mivel a magyar szervek azt sem nyomozták le, hogy vajon A. T. Newburyben szolgál-e még, csak feltételezni tudjuk, hogy Szabó találkozhatott vele.

A magyar szervek vizsgálták azt, hogy vajon Oxfordban esetleg már tanulmányozhatták, netán be is szervezhatték Szabót az amerikaiak. Végül mindkét változatot elvetették, s magam sem látom a beszerzésnek valószínűségét.

A magyar állambiztonság részéről a legutolsó érdemi intézkedés Szabó ügyében 1967. október 16-án történt, amikor a hírszerzés egy operatív tervet készített Szabó esetleges provokációinak kivédésére, tartózkodási helyének felderítésére. A tervet Rajnai Sándor rendőr ezredes főcsoportfőnök engedélyezte, de semmi további lényeges lépésnek nincs nyoma. **122** A Szabó elleni operatív munkát azzal az érveléssel javasolták megszüntetni 1974. június 3-án, hogy „további érdembeli munkában szükséges lehetőséggel nem rendelkezünk”, javasolták továbbá addigi anyagainak irattározását. **123** Ez azért annyit

eláru, hogy mindaz, amitől a hírszerzés vezetői féltek, hogy Szabó provokációkat hajt végre a nyugati követségek ellen, nem következett be. 1966 áprilisától Szabó sorsáról sem az államvédelmi szervek, sem a családja nem rendelkezik információval.

Utóhang

A kelet-európai országokból disszidált állambiztonsági tisztek történeteiből már jó néhányat feldolgozott a szakirodalom. Ennek talán az a típusa a legismertebb, amikor vezető pozícióban lévők szöktek Nyugatra, ott átadták információikat az állambiztonsági szervek működéséről, mindez pedig nyilvánosságot kapott. Erre példa a lengyel Józef Światło¹²⁴ vagy a román Ion Mihai Pacepa tábornok¹²⁵ históriája. Egy újabb típust jelent a Szabó László nyilatkozatában is említett Lapusnyik Bélának, a BM Figyelő és Környezettanulmányokat Készítő Osztálya rendőr őrmesterének az esete, aki 1962 májusában követett el tiltott határátlépést, és Ausztriában politikai menedékjogot kért, s miközben az osztrák belügyi szervek foglya volt, a Csehszlovák Állambiztonsági Hivatal (STB) egyik legfontosabb nyugati, „Szegymicska” fedőnevű ügynöke a KGB utasítására, az osztrák belügyesek és a nyugati titkosszolgálatok szeme láttára megmérgezte. Bár meggyőződésem, hogy Lapusnyik „kis hal” volt, azért kellett az életével fizetni, mert azt vélelmezték: munkájánál fogva olyan információk birtokában volt, amelyek veszélyeket jelenthettek mind a szocialista tábor kémelhárítására, mind hírszerzésére.

Czirok András története¹²⁶ egy újabb típusát adja a Kelet-Európából disszidált állambiztonsági tisztek ügyeinek, ő az, aki vagy elrabolva vagy magától, de átállt az „ellenséges” szervekhez, nem lépett a nagy nyilvánosság elé, de nem érte utol a KGB bossúja sem. Hogy Czirok Andrással mi történt az eltűnése napján, 1953. május 22-én és utána, azt máig homály fedi. Feltehetően valamilyen formában információs forrásként használhatta őt az amerikai hírszerzés és elhárítás 1953 és 1960 között, addig feltűnni vélték hol New Yorkban, hol Bécsben. A későbbiek folyamán valószínűleg nem tarthattak a szolgálataira igényt, mivel az addig eltelt hét év alatt a magyar hírszerzést és az állambiztonsági szerveket is többször átszervezték, az állományból általa ismert embereket Nyugatról inkább átirányították keleti szolgálatra, vagy egyszerűen hazarendelték. Ekkorra Cziroknak nem nagyon maradhattak ismerősei a nyugati rezidenciákon. Ezenkívül akiket ismert, azokra sem volt hatása, végül is senkit sem csábított át az „ellenséges” vonalakon 1956 és 1960 között, amikor erre kísérletet tett. 1960 után kikerült a magyar belügyi szervek látóteréből.

Valószínűleg Szabó László ártotta a legtöbbet a magyar és a keleti tömb titkosszolgálatai számára a magyar dezertálók közül, a magyar hírszerzés nyugati rezidentúráit gyakorlatilag mind át kellett szervezni. Az ő esete is sok homályos foltot hagy a kutató számára (is).¹²⁷ A fellelhető dokumentumokban nem bukkantam nyomára, hogy bárki látta volna őt vagy hallott volna valami hiteleset róla 1966 márciusa után. M. Szebeni Géza Szabóról írt cikkében azt állítja, hogy a magyar Külügyminisztériumban „évekig kerengő (talán célzatosan terjesztett) pletykák szerint Szabó László egy rejtélyes találkozót követően liftaknába zuhant és ott vesztette életét”.¹²⁸ Azonban lehet, hogy csak az állomány megnyugtatóására kelt szárnyra a pletyka: ne aggódjatok, Szabó már nem tud ártani, dolgozzatok nyugodtan. Heltai Andrásnak Radványi Jánossal, az 1967-ben menedékjogot kérő washingtoni ügyvivővel 2005-ben készített interjújában Radványi kiemelte, hogy szerencsésnek tartja magát, többek között azért, „mert életben maradt, pedig embereket béreltek fel annak idején, hogy üssék el a hazaárulót az utcán”.¹²⁹ Nem tudjuk, Radványi mire gondolhatott, de talán van egy kis esélye, hogy Szabó is a szerencsések közé tartozik: kapott egy új személyiséget, és boldogan élte-éli az életét valahol a nagyvilágban.

¹ Szabó László történetének bizonyos vonatkozásait már feldolgozta M. Szebeni Géza: A „külügyes Szabó”, aki „liftaknába zuhant”. *GROTIUS*, 2011/5. /http://www.grotius.hu/doc/pub/TDSESM/2011_112_m.%20szebeni%20geza_a%20kulugyes%20szabo.pdf (a letöltés ideje 2015. július 22.); Ungváry, 2013: 1513–1560.

² Incze Jenő (1901–1969) gépész- és elektromérnök, diplomáját a budapesti műegyetemen szerezte. Anyanyelvén kívül négy nyelven beszélt. 1957–1963 között külkereskedelmi miniszter. 1963 decemberétől, amikor az Egyesült Királyság és Magyarország között a diplomáciai kapcsolatok nagyköveti rangra emelkedtek, rendkívüli és meghatalmazott nagykövetségként a londoni nagykövetség vezetője haláláig. Lásd részletesen Baráth–Gecsényi (szerk.), 2015: 189.

³ ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 120. Kolláth Ferenc jelentése, 1965. október 21.; ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 194. Szabó László ügyének kivizsgálásáról, d. n.

⁴ Ezt már az 1956-os forradalom előtt is kritikaként fogalmazták meg a belüggyel, illetve a hírszerzéssel szemben. A forradalom után a politikai rendőrség újjászervezésekor igyekeztek erre figyelni, de láthatjuk, a gyakorlat nem sokat változott 1965-ig. Lásd Palasik, 2013: 47–103.

⁵ Dr. Szabó Károly 1971. szeptembertől majd Magyarország rendkívüli és meghatalmazott nagykövete lesz Washingtonban.

⁶ Berényi István (1926) 1945-ben próbarendőrként kezdte belügyi pályafutását, 1947 őszétől a BM Politikai Osztályának operatív beosztottja, decemberétől pedig a Kormányórság tisztje – 1953-ban államvédelmi főhadnagy. 1956 júniusában került az ÁVH I/2. Osztályára, vagyis a belsőreakció-elhárításhoz alosztályvezetőnek. A politikai rendőrség szervezete többször átalakult, de ő végig az egyházak felé irányuló munkát végző alosztályt vezette 1956 novemberétől 1963 júniusáig. Ekkor a III/1-es Csoportfőnökséghez, vagyis a hírszerzéshez került mint főoperatív beosztott, 1964 márciusától szigorúan titkos állományban. 1964 augusztusában a III/1-4. Osztály állományában volt, amikor kinevezték a londoni rezidentúra élére. 1968-ban tért vissza, 1981-ig a hírszerzésnél szolgált. 1981-től 1985-ben történt nyugállományba helyezéséig a BM Műszaki Tanfolyamának parancsnoka. 1956. november 15-től rendőr nyomozó százados, 1960-tól rendőr őrnagy, 1966-tól rendőr alezredes, 1977-től rendőr ezredes. 1962-ben végezte el a BM Idegennyelvi Főiskolát angol szakon. ÁBTL 2.8.2.1. 973/94-497.; ÁBTL 2.8.2.1. 1025.; ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 23/1953. számú parancsa, 1953. július 31.

⁷ Kolláth Ferenc szintén hírszerzőtiszt volt, 1952 nyarától az ÁVH Hírszerző Főosztályának VIII/2-a alosztálya helyettes vezetője – már államvédelmi főhadnagyi rangban. A 00175/1957. június 18-i belügyminiszter-helyettesi parancs mint rendőrnemzet vezető századosot nevezte ki a II/3. Osztály állományába csoportvezetőnek (ÁBTL 2.8.2.6.). 1960 őszén a 19 fős II/3-G (az illegális rezidentúrák felállításával és irányításával foglalkozó) alosztályt irányította mint rendőr őrnagy. ÁBTL 4.2. 037/1952. július 29-i ÁVH vezetői parancs; ÁBTL 2.8.2.1. 510.; ÁBTL 2.8.2.1. 973/94-591.

⁸ A Szabó eltűnése ügyében lefolytatott belügyi vizsgálat során rendkívüli esemény-dossziét nyitottak „Oxford” fedőnéven, amely az évek során hat kötetre duzzadt: ÁBTL 3.2.9. R-015/1–6. Szabó 1965. szeptember 8. és október 16. közötti tevékenységének bemutatása az alábbi kötetekben található: ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 109–111. Kolláth Ferenc jelentése, 1965. október 20.; ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 34–35. Jelentés, 1965. október 28.; 90–94. Jelentés, 1965. november 4.; 98–100. Jelentés, 1965. november 13.; 151–154. Összefoglaló jelentés, 1965. november 16.; ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 171–174. Szabó László ügyének kivizsgálásáról, d. n.; ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 194–195. Uo.

⁹ ÁBTL 3.2.9. R-015/3. 79. Jelentés, 1965. november 22.; ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 276. Jelentés, 1965. november 18. Az acéldobozt Szabó Budapesten vásárolta és még a bolti csomagolásában vitte be londoni lakásáról a nagykövetségre.

¹⁰ ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 91. Jelentés, 1965. november 2.; ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 171–174. Szabó László ügyének kivizsgálásáról, d. n.

¹¹ Sz. M. tagja volt egy szerzetesek és világi papok által kezdeményezett ifjúsági szervezkedésnek, amely Debrecenből indult el. Az ÁVH erről tudomást szerezve zsarolással beszervezte; nemcsak fontos dokumentumok megszerzésére, hanem egyházi személyek kompromittálására is felhasználta. Erről fényképek is készültek. Kb. öt évig szolgált a politikai rendőrséget úgy, hogy kéthavonta kellett újra és újra meggyőzni a folytatásról, míg végül a gátlásai miatt ki kellett zárni. Ekkor viszont internálták. ÁBTL 3.2.9. R-015/3. 175–176. Jelentés, 1965. december 17.

¹² ÁBTL 3.2.9. R-015/5. 220. Jelentés, 1967. június 16.

¹³ Szabó László személyi anyagát 1961-ben és 1962-ben átadták Vértes János rendőr alezredesnek, a hírszerzés helyettes vezetőjének esetleges káderutánpótlás céljából. Vértes a személyi anyag alapján nem tartotta Szabót alkalmasnak arra, hogy átvegyék – elsősorban az ideggyengeségére utaló bejegyzések miatt. ÁBTL 3.2.9. R-015/5. 237. Jelentés a Politikai Bizottságnak (tervezet), 1967. június 27.; 301. Jelentés, 1967. július 4. Erre utalás található az 1960. március 25-i minősítésében. Uo. 245–245/1.

¹⁴ ÁBTL 3.2.9. R-015/3. 71. Jelentés, 1965. november 22. Mindezt annak ellenére javasolták, hogy a hírszerző osztály munkatársai már 1960-ban kritikaként fogalmazták meg vezetőikkel szemben, hogy olyanokkal igyekeznek feltölteni az osztályt, akiket más egységektől eltanácsoltak, netán fegyelmit is kaptak. ÁBTL 1.6. BM II/3. Osztály, 63-1570/1962. Feljegyzés a II/3. Osztály kádern munkájáról. 1962. május 19.

¹⁵ ÁBTL 3.2.9. R-015/3. 71–72. Jelentés, 1965. november 22.; ÁBTL 3.2.9. R-015/5. 247. Minősítés-kiegészítés, 1960. március 30. Mindkét iratban tévesen adják meg Szabó szolgálati egységének számát.

¹⁶ Komornik Vilmos (1923–?) 1956 novemberében került a politikai rendőrséghez, ahol előbb az Ipari és Közlekedési Szabotázs-elhárító Osztály vezetőjének helyettese volt, majd 1957. júniusban helyezték át a II/5., vagyis a Belső Reakció-elhárító Osztályra helyettes vezetőnek; 1961 novemberében került át a hírszerzéshez. Itt hét hónap után kapta meg a Hírszerző Osztály vezetését, gyakorlatilag már ő volt az, aki az 1962. augusztusi nagy átszervezésnél levezényelte az osztály átalakítását. 1962. augusztus 18-tól ő az átalakult hírszerzésnek, vagyis a BM III/I. Csoportfőnökségnek a csoportfőnöke. További pályája is a hírszerzéshez kötötte, bár 1967-től már csak a csoportfőnök I. helyettese volt 1980. évi nyugdíjazásáig. 1964-ben ezredessé, 1975-ben vezérőrnaggyá léptették elő. ÁBTL 2.8.1. A fegyveres erők minisztere I. helyettesének 0018/1956. (1956. november 15.) és a belügyminiszter helyettesének 01236/1957. (1957. június 4.) számú állományparancsa; ÁBTL 2.8.2.6. A belügyminiszter helyettesének 00184/1961. számú állományparancsa, 1961. november 21.; ÁBTL 2.8.2.6. A belügyminiszter 00156/1962. számú állományparancsa, 1962. július 17.; ÁBTL 2.8.2.6. A belügyminiszter 0065/1964. számú állományparancsa, 1964. április 4.; ÁBTL 4.2. A belügyminiszter 03/1967. sz. parancsa. 1967. február 15. Pályaképét lásd még: https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:13:1927298026781263::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:665680%2CELETRAJZ (a letöltés ideje 2011. május 22.).

¹⁷ Szőke Béla (1923) ekkor a BM III/I. (Hírszerző) Csoportfőnökség 1. Osztályát vezette, és egyben csoportfőnök-helyettes volt. 1965. áprilistól rendőr ezredes. Részletes életrajzát lásd Fekete Edit: Szőke Béla. In Gyarmati–Palasik (szerk.), 2013: 436–437.

¹⁸ Galambos József (1921) részletes életrajzát lásd Fekete Edit: Galambos József. In Gyarmati–Palasik (szerk.), 2013: 218–219.

¹⁹ Szabó László pályaképét az alábbi dokumentumok alapján készítettem el: ÁBTL 2.8.2.1. 973/94-796.; ÁBTL 2.8.1. A BM Személyzeti Főosztály vezetőjének 1573/1954. számú parancsa, 1954. május 21.; ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter helyettesének 411/1955. számú parancsa, 1955. március 8.; ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter helyettesének 836/1958. számú parancsa, 1958. március 21.; ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter helyettesének 2570/1958. számú parancsa, 1958. szeptember 5.; ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter helyettesének 346/1962. számú parancsa, 1958. szeptember 5.; ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter helyettesének 408/1963. számú parancsa, 1963. szeptember 28.; ÁBTL 2.8.2.6. A belügyminiszter helyettesének 00200/1963. számú parancsa, 1963. október 10.; ÁBTL 2.8.2.6. A belügyminiszter helyettesének 00108/1964. számú parancsa, 1964. június 13.; ÁBTL 3.2.9. R-015/6. 13–15. Jelentés, 1967. június 16.

²⁰ ÁBTL 3.2.9. R-015/6. 44. Jelentés, 1966. január 14.

²¹ ÁBTL 3.2.9. R-015/6. 20. Jelentés, 1967. június 16.

²² ÁBTL 3.2.9. R-015/5. 267. Szabó László személyi lapja; 276. Javaslat, 1964. november 13.; 279–280. Szabó Lászlóné önéletrajza; ÁBTL 2.8.2.1. 973/94-796.; ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter helyettesének 1044/1958. számú parancsa, 1958. április 8.; ÁBTL 2.8.1. A BM III. Főcsoportfőnök helyettesének 560/1963. számú parancsa, 1963. szeptember 19.; ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 331/1964. számú parancsa, 1964. március 24.; ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 67/1966. számú parancsa, 1966. február 2.

²³ ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 89. Dobróka János jelentése, 1965. október 19.; 92. Dobróka János jelentése/2., 1965. október 19.; 106. Dobróka János jelentése, 1965. október 20.

²⁴ Uo. 103. Dobróka János jelentése, 1965. október 20.; ÁBTL 3.2.9. R-015/3. 42–43. Az amerikai sajtó, rádió és TV Szabó László disszidálásáról, d. n.

²⁵ ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 44. Kivonat a 001/255. sz. KÜM napi jelentésből, 1965. november 1. Máshol azt írják, az autót az Earls Court, egy nagyobb közlekedési csomópont közelében találták meg, nem különösebben messze a Gerald Roadtól, de a közelben lévő Warwick Road is szerepel a megtalálás helyeként. ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 92. Dobróka János jelentése, 1965. október 19.; 123. Dobróka János jelentése, 1965. október 21.

²⁶ ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 99. Kolláth Ferenc jelentése, 1965. október 20.; 106. Dobróka János jelentése, 1965. október 20.; 114. Kolláth Ferenc jelentése, 1965. október 20.

²⁷ ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 44–45. Kivonat a 001/255. sz. KÜM napi jelentésből, 1965. november 1. A jegyzék a magyar külügy október 26-án küldött jegyzékére adott válasz volt, ennek tervezetét lásd ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 171. Hol van Szabó László? (Cikktervezet a *Népszabadság* számára megrendelés alapján.)

²⁸ ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 124. Dobróka János jelentése, 1965. október 21.; ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 44–45. Kivonat a 001/255. sz. KÜM napi jelentésből, 1965. november 1.

²⁹ A levélre való hivatkozás jelzete végig ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 128–131. Dobróka János jelentése, 1965. október 21.

³⁰ ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 122–124. Dobróka János jelentése, 1965. október 21.; 140. Szóbeli jegyzék, d. n.; ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 35. Jelentés, 1965. október 28.

³¹ ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 132–138. Írásszakértői vélemények; ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 154. Összefoglaló jelentés, 1965. november 16.

³² Az amerikai–magyar kapcsolatok alakulásáról ez idő tájt lásd Borhi, 2015: 218–247.

³³ Radványi János (1922–2016), érettségi után szerszámlakatos tanoncnak állt. 1945–1947 között elvégzett egy diplomataképzőt, majd a Külügyminisztériumba került. 1948–1949-ben Ankarában, 1950–1951-ben Párizsban, 1951–1953-ban Bernben, 1958–1959-ben Damaszkuszban teljesített diplomáciai szolgálatot. 1959-ben a Külügyminisztérium Protokoll Osztályának vezetője lett. 1950-től „Tinta Pál” fedőnéven a hírszerzés titkos munkatársa. 1962. februártól a washingtoni magyar követség ideiglenes ügyvivője. 1967. május 17-én állomáshelyét elhagyta, és letelepedési engedélyt, valamint politikai menedékjogot kért az Egyesült Államok kormányától. Távollétében hazaárulás vádjával halálra ítélték. Radványi tudományos karriert épített az USA-ban. ÁBTL 3.2.9. R-020/1–8. „Caracas”; ÁBTL 4.1. A-1353/2.; ÁBTL 3.2.5. O-8-073/6. Amerikai magyar emigráció. Lásd még M. Szebeni Géza: A Radványi-ügy. *GROTIUS*, 2011/5. <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=DBTRNE> (a letöltés ideje 2015. július 22.). Radványi halálhíréről és pályafutásáról: www.wcbi.com/local-news/legendary-msu-professor-dies. (a letöltés 2016. március 30.)

³⁴ ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 161. Jelentés az amerikai Külügyminisztérium üzenetéről Szabó László ügyében, 1965. október 23.

³⁵ Antal Sándor (1927–1990) rendőr őrnagy, aki diplomataként a washingtoni követségen szolgált 1965-ben. 1947-től volt a BM állományában, 1955-től a hírszerzés, ezen belül is a tudományos-műszaki hírszerzés területén. 1956 elején a londoni rezidentúrára került külszolgálatra, külügyi beosztása kulturális attasé. A forradalom alatt éppen itthon töltötte szabadságát, később nem is küldték vissza Londonba, mert tartottak a kompromittálódásától. 1965 augusztusában helyezték ismét külszolgálatba, ezúttal a washingtoni követség rezidentúrájára, innen 1967 júliusában hívták vissza. ÁBTL 2.8.2.1. 451.; ÁBTL 2.8.1. 17080.; ÁBTL 2.8.2.1. 973/94-6.; ÁBTL 3.2.4. K-237. [dr. Ivánovics György].

³⁶ ÁBTL 3.2.9. R-015/3. 197. Jelentés, 1965. október 22.; 231. Feljegyzés, 1965. október 21.; ÁBTL 3.2.9. R-015/6. 18. Jelentés, 1967. június 16.

³⁷ ÁBTL 3.2.9. R-015/3. 174–181. Jelentés, 1965. december 17.

³⁸ MNL OL M-KS 288. f. 5/378. ö. e. Korom Mihály szóbeli bejelentése alapján.

³⁹ A találkozó leírásának hivatkozása végig: ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 191–203. Távirat Washingtonból Szabó László ügyében, 1965. október 28.

⁴⁰ ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 202–203. Radványi János jelentése, 1965. október 28.; ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 162. Jelentés, 1966. június 22.

⁴¹ *Statement*, 1966: 5331–5377.

⁴² Fürjes János (1920) eredeti szakmája vasesztergályos. 1957-től szolgált a Belügyminisztériumban operatív beosztottként, 1958-tól a hírszerzésnél. 1962 és 1964 között a III/I. Csoportfőnökségen az Értékelő és Tájékoztató Osztályon előbb csoport-, majd alosztályvezető. 1972. évi nyugállományba helyezéseiig a hírszerzésnél szolgált. ÁBTL 2.8.2.1. 39.; 2.8.2.1. 973/94-543. Lásd még <https://www.abtl.hu/archontologia> (A letöltés ideje 2015. május 22.)

⁴³ Hajdú Pál (1922) 1956-ban rendőr őrnagyként kezdte a szolgálatát a politikai rendőrségen, az értékeléssel és tájékoztatással foglalkozó egységeknél szolgált – többnyire vezetőként. 1972-ben helyezték nyugállományba. Pályaképét lásd:

https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:13:1927298026781263::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:907758%2CELETRAJZ (a letöltés ideje 2011. május 22.).

⁴⁴ A szovjet tanácsadók működéséről még ma is keveset tudunk. Az 1945 és 1956 közötti időszak részben feltárt. Lásd Baráth, 2010: 357–386. Az állambiztonság nemzetközi kapcsolatairól lásd Krahulcsán, 2008 http://www.betekinto.hu/2008_2_krahulcsan (a letöltés ideje 2015. május 22.).

⁴⁵ *Newsweek*, 1964; *Pittsburg Press*, 1964.

⁴⁶ B. M. Goldwater (1909–1998) Arizona állam szenátora, majd a republikánusok jelöltje az 1964. évi elnökválasztáson. <http://www.heritage.org/research/reports/2014/07/barry-m-goldwater-the-most-consequential-loser-in-american-politics> (a letöltés ideje 2015. augusztus 22.).

⁴⁷ Noel Field (1904–1970) amerikai kommunista, aki 1949-ben rejtélyes körülmények között tűnt el Prágában, majd Budapesten tartotta fogva az ÁVH, s mint az amerikai hírszerzés emberét hallgatták ki a Rajk-perhez kapcsolódva. 1954-ben anélkül szabadult, hogy bármilyen eljárást lefolytattak volna ellene. Szabadulása után politikai menedékjogot kért Magyarországon, Budapesten telepedett le, és itt hunyt is el. Lásd Bart–Schweizer, 2005. A Szabó-ügy vizsgálata során cáfolták, hogy Field fordította volna a hamisított *Newsweek*-számot, azt állították, hogy az „házon belül történt”. Ezzel mintegy elismerték a hamisítás tényét. ÁBTL 3.2.9 R-8- 015/4. Szolgálati jegy, 1966. március 31. 13.

⁴⁸ Ráadásul a lapnak eredendően csak december 16-i száma volt, ezt persze a hamisítók is tudták, ezért a fejlécere rányomták: „Special issue”, vagyis különszám.

⁴⁹ A Lapusnyik-ügyről lásd Palasik, 2015. http://www.betekinto.hu/2015_2_palasik (a letöltés ideje 2015. augusztus 22.).

⁵⁰ *Statement*, 1966: 5349–5351.

⁵¹ ÁBTL 3.2.9 R-8- 015/4. „Oxford” fedőnevű dossziében valóban ott van a Lapusnyik-dosszié megtekintésének engedélyezése körüli levelezés.

⁵² *Statement*, 1966: 5349–5351.

⁵³ Uo. 5353.

⁵⁴ ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 160. Összefoglaló jelentés, 1965. november 16.; ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 162. Jelentés, 1966. június 22.; 179.; ÁBTL 3.2.9. R-015/6. 28. Jelentés a Politikai Bizottságnak Szabó László volt rendőr őrnagy hazaárulásáról, 1967. június 27.

⁵⁵ *Statement*, 1966: 5331.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ ÁBTL 2.8.2.1. 973/94-796.

⁵⁸ Szabó az eltűnt ávéhás tisztek közül Havas Oszkárt említette meg. Havas (1917–1951) 1945-től dolgozott a politikai rendőrségen, akkor a csepeli politikai nyomozócsoportot vezette, 1946-ban az ÁVO budapesti központjába került, a kémelhárítás területén dolgozott. A Szűcs Ernő-ügyhöz kapcsolódóan 1950. szeptember 2-án vették őrizetbe, 1951. február 8-án halálra ítélték, február 23-án az ítéletet végrehajtották. Havast 1964-ben a Legfelsőbb Bíróság rehabilitálta, a Legfőbb Ügyészség elrendelte holttestének kihantolását és méltó temetését. ÁBTL 2.1. X/11. Havas Oszkár; ÁBTL 2.1. V/7. Havas Oszkár. A Szűcs-ügyről lásd Huszár, 2009.

⁵⁹ *Statement*, 1966: 5332–533.

⁶⁰ ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 128–131. Szabó László menedékjog-kérő levele, 1965. október 18.

⁶¹ Láthattuk, még a szökés utáni vizsgálat során sem tudták előkeríteni Szabó anyagait.

⁶² Szák János (1928) 1948-tól állt a politikai rendőrség szolgálatában. Munkaköre 1950–1952-ben az operatív technikával, elsősorban a fedőigazolványokkal volt kapcsolatos, majd a röpcédulázókat és névtelen levélírókat felkutató alosztályt vezette. 1954 elején került az ipari szabotázszt elhárító osztályra. Ezt a területet megtartotta 1956 után is, 1956–1957 fordulóján osztályvezető-helyettes volt, majd a BM II/6-a alosztályt vezette 1959-ig, amely az úgynevezett alapanyagipar területén végezte a szabotázs- és diverzióelhárítást. Ezt követően 1983-ban történt nyugdíjazásáig szigorúan titkos tisztként dolgozott. ÁBTL 2.8.1. 17226. Szák János; ÁBTL 2.8.2.1. 438. Szák János; ÁBTL 2.8.2.1. Illetményügyek, 973/94-410. Lásd még Takács, 2013: 160, 169, 532.

⁶³ Az ítéletek többségét az Elnöki Tanács 1957-ben semmisnek nyilvánította. Lásd erről részletesebben Cserényi-Zsitnyáni: 2013: 43–49.

⁶⁴ ÁBTL 3.2.9. R-015/5. 67–68. Szák János feljegyzése, 1965. október 22.

⁶⁵ Az ún. K-ellenőrzés, vagyis a postai küldemények tartalmának titkos ellenőrzése során begyűjtött anyagok.

⁶⁶ ÁBTL 3.2.9. R-015/5. 67–68. Szák János feljegyzése, 1965. október 22.

⁶⁷ ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 181. Jelentés Szabó László ügyének kivizsgálásáról, d. n.

⁶⁸ ÁBTL 3.2.9. R-015/6. 44. Jelentés, 1966. január 14.

⁶⁹ Nemezz Miklós (1928) eredeti szakmája vasesztergályos, 1949-ben került az ÁVH-hoz, a kémelhárításnál szolgált egészen 1963-ig, ekkor átkerült a hírszerzéshez. 1964-ben elvégezte a BM Idegennyelvi Főiskola angol szakát. 1966. augusztusban leszerelték, ekkor a III/1-1-b alosztály megbízott csoportvezetője volt. Vezetéknévét leszerelésekor Nógrádira változtatta. Ezután az Electroimpex Külkereskedelmi Vállalathoz került, a személyzeti osztály vezetője lett. 1975 tavaszán már mint az Electroimpex igazgatóját a Külkereskedelmi Minisztérium Líbiába helyezte. ÁBTL 2.8.2.1. 151.; ÁBTL 2.8.2.1. 973/94-652.

⁷⁰ A képzést a University of Oxford Institute of Education hirdette meg „*International Summer Course on Contemporary Britain*” címmel, Oxford, St. Anne’s College. ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 260/1-4. Oxfordi propagandaanyagok.

⁷¹ ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 239. Jelentés Kádár Jánosnak, 1965. november 13.; ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 181. Jelentés Szabó László ügyének kivizsgálásáról, d. n. Szabónak a vizsgálat során is sok rajzát összegyűjtötték.

⁷² ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 184. Szőke Béla jelentése, 1965. november 12.

⁷³ ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 75/2. Szolgálati jegy, 1965. január 21.; ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 125–126. Feljegyzés, 1965. november 17.; 185. Szőke Béla jelentése, 1965. november 12.

⁷⁴ ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 188–189. Jelentés Szabó László ügyének kivizsgálásáról, d. n.; ÁBTL 3.2.9. R-015/6. 16. Jelentés, 1967. június 16.

⁷⁵ ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 188–189. Jelentés Szabó László ügyének kivizsgálásáról, d. n.

⁷⁶ ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 184. Szőke Béla jelentése, 1965. november 12.

⁷⁷ ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 181. Jelentés Szabó László ügyének kivizsgálásáról, d. n.

⁷⁸ ÁBTL 3.2.9. R-015/6. 144. Kivonat a nyugati sajtóból.

⁷⁹ Az amerikaiak között sok volt a tanár, mivel 3–5 évenként angol nyelvből és irodalomból ismétlő vizsgát kellett tenniük, vagy megjelölt angliai nyelvkurzusokat kellett elvégezniük. Az Oxfordban kiállított bizonyítvány kiváltotta a vizsgát, ezért volt népszerű.

⁸⁰ Nemezz az október 25-i újabb jelentésében már 30 évesnek írja le. ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 41. Feljegyzés, 1965. október 25. Az 1930-as amerikai szövetségi népszámlálás adatai alapján a nő 1927-ben született Michiganban – valóban finn apától és amerikai anyától.

⁸¹ ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 31. Feljegyzés, 1965. október 18.

⁸² Uo. 32.; 42.

⁸³ Uo. 45.

⁸⁴ Uo. 33.

⁸⁵ Uo. 45.

⁸⁶ Uo. 33.

⁸⁷ Uo. 47.

⁸⁸ Uo. 48.

⁸⁹ Ezt maga Nemezz is állította; mivel szerinte az angol kollégiumi rendszerben a szobaajtókat nem lehetett bezárni sem kívülről, sem belülről, gyakori volt az éjszakai váratlan hivatalos ellenőrzés, nem tartózkodik-e idegen a szobákban. Uo. 49.

⁹⁰ Uo. 63. Veres Mihály, a III/I. Csoportfőnökség rendőr alezredesének értékelő jelentése Szabó László oxfordi tartózkodásáról, Budapest, 1965. november 2. és ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 149. Összefoglaló jelentés, 1965. november 16.

⁹¹ ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 36. Feljegyzés, 1965. október 18. Kiderült, hogy ez a dosszié Szabó Londonba utazása után eltűnt, bár az elutazása előtti napon még rendezette, és elkészítette róla a megsemmisítési határozatot, amit 1965. szeptember 8-án a nyilvántartó végre is hajtott, bár erről hiányzik az irat, de utólagosan a tény igazolták. Uo. 36.; 64.; 70.; 71.; 73.; ÁBTL 3.2.9. R-015/5. 222. Jelentés, 1967. június 16.

⁹² Bár a rejtélyes hivatalos megsemmisítés számomra felveti, hogy valószínűleg Szabó kiemelhetette ebből a dossziéból a legfontosabb iratokat, s azokat vagy magával vitte, vagy maga semmisítette meg.

⁹³ 1953-ban Czírok András hírszerző, államvédelmi százados, 1962-ben pedig Lapusnyik Béla rendőr őrmester ügye keltett nagyobb visszhangot. Ezekről lásd Palasik, 2014. http://www.betekinto.hu/2014_2_palasik (a letöltés ideje 2014. augusztus 15.); 2015. http://www.betekinto.hu/2015_2_palasik (a letöltés ideje 2015. augusztus 15.).

⁹⁴ ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 251. Jelentés, 67-150/66.

⁹⁵ ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 119. Javaslat, 1965. november 12.

⁹⁶ ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 235. Jelentés, 1965. november 13.

⁹⁷ A bizottság tagjai voltak: Dobróka János rendőr alezredes, Kovács Tibor rendőr alezredes, Tóth Pál rendőr alezredes és Veres Mihály rendőr alezredes. ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 37. Jelentés, október 28.

⁹⁸ ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 231–242. A jelentést jegyzik: Dobróka János rendőr alezredes, osztályvezető; Hajdú Pál rendőr alezredes, osztályvezető; valamint Komornik Vilmos rendőr ezredes, csoportfőnök.

⁹⁹ ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 161–187. Összefoglaló jelentés, 1965. november 16.

¹⁰⁰ ÁBTL 3.2.9. R-015/5. 74. Feljegyzés, 1965. október 22.

¹⁰¹ ÁBTL 3.2.9. R-015/3. 98–102. Jelentés, 1966. január 14.; ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 247. Szolgálati jegy, 1966. január 15.; ÁBTL 3.2.9. R-015/3. 98–102. Jelentés, 1966. január 14.

¹⁰² ÁBTL 3.2.9. R-015/3. 103–105. Az MNK Belügyminiszterének ... számú parancsa, Budapest, 1966. március ...-n – valószínűleg tervezet; ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 243–245. Javaslat, 1966. január 14.; 257. BM-parancstervezet, 1966. március; ÁBTL 3.2.9. R-015/6. 51–53. BM-parancstervezet, 1966. március.

¹⁰³ ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 135–136. Szolgálati jegy, 1966. január 14. és január 17.

¹⁰⁴ ÁBTL 3.2.9. R-015/4. K-69-121/66.

¹⁰⁵ ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 143. Rácz Sándor, 1966. november 23.

¹⁰⁶ ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 145–149.

¹⁰⁷ Uo. és ÁBTL 3.2.9. R-015/6. 30. Jelentés a PB-nek, 1967. június 27.; ÁBTL 2.8.1. 17–420/1967. Ítéletek.

¹⁰⁸ ÁBTL 3.2.9. R-015/5. 213–215. A másodfokú ítélet, 1967. április 19. A Legfelsőbb Bíróság csupán egy pontban változtatott: azzal mellőzte Szabó lefokozását mint büntetési tételt, hogy a BM a szökése után törölte őt az állományából, ezért erre az ítélet idején már nem volt szükség.

¹⁰⁹ Bernát Ernő hírszerző 1965. augusztus 14-től követségi III. titkári beosztásban, sajtóattaséi fedéssel dolgozott a washingtoni követségén. 1967. április 21-én levélben mondott le rangjáról és beosztásáról, és bejelentette, hogy családjával az Egyesült Államokban kíván letelepedni, míg Radványi János 1967. május 17-én kért letelepedési engedélyt az USA-ban. Ennek a hírszerzés szervezetére gyakorolt hatásáról lásd Tóth, 2013: 381–447.

¹¹⁰ MNL OL M-KS 288. f. 5/425. ő. e.

¹¹¹ ÁBTL 1.11.4. Felsőbb szintű határozatok, jogszabályok, együttműködési megállapodások. 67-16-242/74. A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 3307/1967. számú határozata a Belügyminisztérium hírszerző csoportfőnökségéről, 1967. június 12. Tóth, 2013: 418–419.

¹¹² ÁBTL 1.11. 4. I. s. Felsőbb szintű határozatok, jogszabályok, együttműködési megállapodások. Előterjesztés a PB részére (Tervezet), 1967. június 2. Érdekes, hogy az előterjesztők még kihagyták Radványi nevét a dokumentumból.

¹¹³ ÁBTL 3.2.9. R-015/5. 229–236. Jelentés, 1967. június 16.; ÁBTL 3.2.9. R-015/6. 23–30. Jelentés a PB-nek, 1967. június 27. Ugyanezen a napon készítette el a hírszerzés a jelentését Bernát Ernő hazaárulásáról is. ÁBTL 3.2.9. R-8-020/3. 63–70.

¹¹⁴ MNL OL M-KS 288. f. 5/438. I-II. ö. e. A napirend címe alatt a következő olvasható: „A napirend vitája zártanyagként van lerakva”. 28. Az őrzési egységhez egy külön, II. számú dossziében csatolták a 3. napirendi ponthoz tartozó jelentéseket, határozatot és határozattervezetet. 1–130.

¹¹⁵ MNL OL 288. f. 5/438. II. ö. e. és ÁBTL 1.11.4. I. s. Felsőbb szintű határozatok, jogszabályok, együttműködési megállapodások. MSZMP KB H/460. A PB 1967. október 24-i határozata. Az MSZMP vezető szervei és a BM is tovább foglalkoztak a PB október 24-i határozatának végrehajtásával: ÁBTL 1.11.4. I. s. MSZMP KB Külügyi Osztály javaslata, 1967. december 8.; Uo. 67-146-1/68. A BM III/I. Csoportfőnökség javaslata a PB 1967. október 24-i ülésén hozott határozat végrehajtására.

¹¹⁶ ÁBTL 1.11.4. I. s. Felsőbb szintű határozatok, jogszabályok, együttműködési megállapodások. 337/84-I-67-16-518/1969. Lásd még Krahulcsán, 2013: 169.

¹¹⁷ ÁBTL 3.2.9. R-015/3. 196. A BM Nemzetközi Kapcsolatok és Tájékoztató Osztály 1965. november 10-én értesítette Komornik Vilmos rendőr ezredest, hogy az 1965. október 25-i átiratukra a szovjet szervek budapesti összekötőjükön keresztül szóban közölték, hogy A. T.-re vonatkozó információval nem rendelkeznek. Mellesleg az üzenetváltás módja igazolja Szabó nyilatkozatának azt a részét, amelyben a szovjetek és a többi ország állambiztonsági szerveinek kapcsolattartásáról szól. ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 74. Szolgálati jegy, 1965. október 25.

¹¹⁸ MNL OL M-KS 288. f. 5/438. II. ö. e. 2., 13.

¹¹⁹ ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 45. Kivonat a 001/255. sz. KÜM napi jelentésből, 1965. november 1. A brit hatóságok úgy értesültek Szabótól, hogy október 16-án este elhagyta Londont, de még aznap vissza is tért, és különböző szállodákban szállt meg 16-án és 17-én.

¹²⁰ ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 123. Dobróka János jelentése, 1965. október 21.; 179. A Szabóval Washingtonban folytatandó beszélgetés terve, d. n. A vizsgálati szervek nem adtak meg pontos értéket, hol 210, hol 250 km-t említenek, ennek oka lehet az is, hogy eredendően a számláló mérföldben mért.

¹²¹ ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 123., 179. Uo.

¹²² ÁBTL 3.2.9. R-015/6. 109–116. Operatív terv, 1967. október 16. Szabónak még 1967 februárjában a „Schtein” fedőnevet adták, és egy ún. kutató B-dossziét nyitottak tevékenységének felderítésére. Ebben egy 1968. február 15-i jelentés szól arról, kit vontak ellenőrzés alá Szabó miatt a rokoni és ismerői köréből, de ez inkább pótcselekvés lehetett már az államvédelmi szervek részéről, Szabó soha egy rokonát vagy ismerősét nem kereste meg. ÁBTL 3.2.9. R-015/6. 92–94. Jelentés, 1968. február 15.

¹²³ ÁBTL 3.2.9. R-015/6. 159. Javaslát, 1974. június 3.

¹²⁴ József Światło (1915–1994), a lengyel Állambiztonsági Minisztérium magas beosztású funkcionáriusa 1953. december 5-én disszidált Nyugatra. Washingtonig jutott, ahol a Szabad Európa Rádió műsoraiban beszélni kezdett a Lengyelországban zajló terrortól. Sobor-Swidarska, 2006: 41–63.; Mitrovits Miklós: József Światło disszidálása. A sztálinizmus titkai Lengyelországban. *Történelmi Kávéház*, 2014. február 13. ÁBTL, <http://www.abtl.hu/node/444> (az utolsó letöltés ideje 2014. május 15.).

¹²⁵ Ion Mihai Pacepa (1928) Nicolae Ceaușescu diktátor bizalmasa és a kémelhárítás főnöke 1978 júliusában az NSZK-ba utazott, majd ott politikai menedékkjogot kért és kapott az Egyesült Államoktól. Az itt 1987-ben megjelent *Vörös Horizontok. Egy román kémfőnök vallomásai* (I. H. Printing Company, New Jersey, 1994) című könyve leleplezi Ceaușescu és felesége diktatúráját. Ezeket újabb könyvek követték, amelyek erős forráskritikát igényelnek. Bányai Péter: Pacepa: A történelem bizalmasa. *Beszélő*, 2004/9. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/pacepa-a-tortenelem-bizalmasa> (az utolsó letöltés ideje 2014. május 15.).

¹²⁶ Palasik, 2014.

¹²⁷ A nyugati szakirodalom éppen csak foglalkozik a Szabó-üggyel, azt nem tárja fel részleteiben. Lásd West, 1989: 114–115.; 2007a: 334–335, 398; 2007b: 220, 236.

¹²⁸ M. Szebeni Géza: A „külügyes Szabó”, i. m. 13.

¹²⁹ *168 óra*, 2006. január 6. Heltai András: A diplomata halálos ítélete. Külügyi kulisszatitkok. <http://www.168ora.hu/cikk.php?id=4398> (a letöltés ideje 2015. július 22.).

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.6. BM politikai Nyomozó Főosztály iratai
- 1.11.4. BM III/I. Csoportfőnökség iratai
- 2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga
- V/7. Havas Oszkár
- X/11. Havas Oszkár
- 2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai
- 17080 Antal Sándor
- 17226 Szák János
- 2.8.2.1. BM III/I. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai
- 151 Nemezc Miklós
- 438 Szák János
- 451 Antal Sándor
- 973/94-652 Nemezc Miklós
- 973/94-796 Szabó László
- 973/94-6. Antal Sándor
- 973/94-410 Szák János
- 973/94-497 Berényi István
- 1025 Berényi István
- 2.8.2.6. BM III. Főcsoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak együtt kezelt iratai
- 3.2.4. Kutató dossziék
- K-237 dr. Ivánovics György
- 3.2.5. Operatív dossziék

O-8-073/6. Amerikai magyar emigráció

3.2.9. Rendkívüli események dossziéi

R-015/1–6. „Oxford”

R-020/1–8. „Caracas”

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok

A-1353/2. A BM III/III. Csoportfőnökség iratai
(Feljegyzések ellenséges ideológiák és nézetek
terjesztéséről, 1969)

4.2. Parancsgyűjtemény

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

288. f. Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Szervei

5. cs. Politikai Bizottság (Intéző Bizottság)

Nyomtatásban megjelent források

Statement, 1966

Statement of Laszlo Szabo in Hearing before the CIA Subcommittee of the Committee on Armed Services of the House of Representatives Eighty-ninth Congress Second Session, 1966. március 17. Washington, US Government Printing Office. 1966, [No. 49] 5331–5377.

Sajtó

Newsweek, 1964

Newsweek, január 8.

Pittsburg Press, 1964

Pittsburg Press, január 8.

Internetes oktatási anyagok, cikkek

Bányai Péter: Pacea: A történelem bizalmasa. *Beszélő*, 2004/9. sz.
<http://beszelo.c3.hu/cikkek/pacea-a-tortenelem-bizalmasa>
(utolsó letöltés: 2014. május 15.)

<https://www.abtl.hu/archontologia> (utolsó letöltés: 2015. május 22.)

<http://www.heritage.org/research/reports/2014/07/barry-m-goldwater-the-most-consequential-loser-in-american-politics> (utolsó letöltés: 2015. augusztus 22.)

M. Szebeni Géza: A „külügyes Szabó”, aki „liftaknába zuhant”. *GROTIUS*, 2011/5. http://www.grotius.hu/doc/pub/TDSESM/2011_112_m.%20szebeni%20geza_a%20kulugyes%20szabo.pdf (utolsó letöltés: 2015. július 22.)

M. Szebeni Géza: A Radványi-ügy. *GROTIUS*, 2011/5. <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=DBTRNE> (utolsó letöltés: 2015. július 22.)

www.wcbi.com/local-news/legendary-msu-professor-dies.
(utolsó leöltés: 2016. március 30.)

Mitrovits Miklós: József Światło disszidálása. A sztálinizmus titkai Lengyelországban. *Történelmi Kávéház*, 2014. február 13. <http://www.abtl.hu/node/444>
(utolsó letöltés: 2014. május 15.)

168 óra, 2006. január 6. Heltai András: A diplomata halálos ítélete. Külügyi kulisszatitkok. <http://www.168ora.hu/cikk.php?id=4398>
(utolsó letöltés: 2015. július 22.)

Hivatkozott irodalom

Baráth, 2010

Baráth Magdolna: „Testvéri segítségnyújtás”. Szovjet tanácsadók és szakértők Magyarországon. *Történelmi Szemle*, 3. sz. 357–386.

Baráth–Gecsényi (szerk.), 2015

Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945–1990. Szerkesztette: Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak.)

Bart–Schweizer, 2005

Bart, Bernd-Rainer – Werner Schweizer: *Der Fall Noel Field. Schlüsselfigur der Schauprozesse in Osteuropa*. I–II. Berlin, Basisdruck Verlag.

Borhi, 2015

Borhi László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában*. Budapest, MTA BTK TTI – Osiris. 218–247.

Cserényi-Zsitnyányi, 2013

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: *Kibányászott „lignitbűnök”. A Rákosi-korszak egy bányamérnökperének anatómiája*. Budapest, ÁBTL–L’Harmattan. 43–49.

Gyarmati–Palasik (szerk.), 2013

A trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956. Szerkesztette: Gyarmati György – Palasik Mária. Budapest, ÁBTL–L’Harmattan.

Huszár, 2009

Huszár Tibor: *A pokol malmai. Szűcs Ernő ÁVH-s ezredes ügye és elágazásai 1946–1955. Dokumentumok, interjúk Szűcs Ernő tevékenységéről, a tettejárak és áldozatok vallomásai.* Budapest, Corvina.

Krahulcsán, 2008

Krahulcsán Zsolt: A nemzetközi kapcsolatok állambiztonsági szabályozása (1961–1965). *Betekintő*, 2. sz. http://www.betekinto.hu/2008_2_krahulcsan (utolsó letöltés: 2015. május 22.).

Krahulcsán, 2013

Krahulcsán Zsolt: *A párt belügye. A politikai rendőrség és az MSZMP a korai Kádár-korszakban (1956–1962).* Budapest, ÁBTL–L'Harmattan.

Palasik, 2013

Palasik Mária: A BM II/3. (Hírszerző) Osztály. In *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962.* Szerkesztette: Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre. Budapest, ÁBTL–L'Harmattan, 47–103.

Palasik, 2014

Palasik Mária: Menekült vagy dezertált? Egy államvédelmi százados rejtélyes eltűnése. *Betekintő*, 2. sz. http://www.betekinto.hu/2014_2_palasik (utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.).

Palasik, 2015

Palasik Mária: A Budapest Táncpalotától a bécsi boncasztalig. A Lapusnyik-ügy – avagy egy titkosszolga disszidálása és halála a kádári konszolidáció kezdetén. *Betekintő*, 2. sz. http://www.betekinto.hu/2015_2_palasik (utolsó letöltés: 2015. augusztus 22.).

Sobor-Swidarska, 2006

Sobor-Swidarska, A.: Jozef Swiatlo – Myth and Reality. *Studia Historyczne (Historical Studies)*, 1. sz. 41–63.

Takács, 2013

Takács Tibor: A BM II/6. (Ipariszabotázs-elhárító) Osztály. In *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962.* Szerkesztette: Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre. Budapest, ÁBTL–L'Harmattan. 153–180.

Tóth, 2013

Tóth Eszter: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete, 1945–1990. In *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962.* Szerkesztette: Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre. Budapest, ÁBTL–L'Harmattan. 381–447.

Ungváry, 2013

Ungváry Krisztián: A londoni magyar hírszerzés 1951 és 1965 között. *Századok*, 6. sz. 1513–1560.

Pacepa, 1994

Pacepa, Ion Mihai: *Vörös Horizontok. Egy román kémfőnök vallomásai*. I. H. Printing Company, New Jersey.

West, 1989

West, Nigel: *Games of Intelligence: The Classified Conflict of International Espionage*. New York, Crown.

West, 2007a

West, Nigel: *Historical Dictionary of Cold War Counterintelligence*. /Historical Dictionaries of Intelligence and Counterintelligence, 6./ Maryland–Toronto–Plymouth, UK, Scarecrow Press – Lahman.

West, 2007b

West, Nigel: Cold War intelligence defectors. In Loch K. Johnson (ed.): *Handbook of Intelligence Studies*. New York, Routledge – Oxon.

Bepiszkított szocializmus, avagy dekorációelhárítás az 1970-es években

Az államszocialista diktatúra titkosrendőrségének kétségkívül legismertebb szervezeti egysége a „III/III”. A Belügyminisztérium (BM) III/III. Csoportfőnökségének feladata a „belső reakció elhárítása” volt. Operatív munkát végzett – többek között – a kulturális és művészeti élet, valamint a sport területén, az ifjúság körében, a felsőoktatási intézményekben, az egyházakban, ellenőrizte és megfigyelte az ellenséges (vagy annak tekintett) magatartást tanúsító személyeket és csoportokat, a volt politikai foglyokat, és így tovább. Kevésbé közismert, hogy a csoportfőnökség feladatát képezte az állami és pártvezetők operatív, titkosszolgálati eszközökkel történő védelme is. A belsőreakció-elhárítás ezt a funkciót a Kormányőrségtől, pontosabban annak operatív osztályától „örökölte”. A Kormányőrség 1949-ben került az államvédelem szervezetébe, és – az 1956-os forradalom leverésétől 1957 májusáig terjedő pár hónapot leszámítva – a politikai rendőrség kötelékében működött egészen 1959-ig, amikor a Belügyminisztérium önálló szervezeti egységévé alakult. A Kormányőrség Parancsnokságának Operatív Osztálya viszont a politikai rendőrségen „maradt”, és alosztályként (BM II/5-h számozással) a belsőreakció-elhárító osztály struktúrájába tagolták be. A szervezeti egység az 1962. augusztusi átszervezést követően a BM III/III. Csoportfőnökségén belül előbb a III/III-1/h, 1962 decemberétől pedig a III/III-3/c jelzést kapta, majd 1966 közepétől BM III/III-A Önálló Alosztályként működött tovább, egészen a csoportfőnökség 1990 eleji megszüntetéséig. Magát az alosztályt azonban nem számolták fel, hanem a BM Kormányőrség Parancsnoksága Operatív Biztosító Alosztályaként folytatta működését.¹

A III/III. Csoportfőnökség 1972-ben kiadott ügyrendje szerint a III/III-A. Önálló Alosztály a Kormányőrséggel szoros együttműködésben végezte feladatát. Biztosította és koordinálta a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Politikai Bizottsága tagjainak, a Központi Bizottság titkárainak, az Elnöki Tanács elnökének, a Minisztertanács elnökének és helyetteseinek, valamint az idelátogató magas szintű állami és pártvezetőknek az operatív védelmét. Koordinálta a „vezető elvtársak” ellen irányuló ellenséges tevékenységek ellenőrzését, és részt vett a szükséges megelőző intézkedések végrehajtásában. Emellett biztosította a hatáskörébe utalt, azaz a vezetők által rendszeresen használt objektumok operatív védelmét is.² A „rombolás és merénylet elhárítása céljából kiemelt objektumok” közé tartoztak az állami és pártvezetők munka- és lakóhelyei, az ezek megközelítésére rendszeresen igénybe vett útvonalak, valamint a pihenésüket és szórakozásukat szolgáló intézmények, illetve ezek környezete. (Az állambiztonság által a vezetők védelme érdekében állandóan figyelemmel tartott fizikai-földrajzi terek – az üdülők, hétvégi házak és a vadászterületek kivételével – jellemzően a fővárosban helyezkedtek el.)

Az objektumok védelme érdekében elsősorban az ott dolgozókat figyelték meg, és igyekeztek eltávolítani az ellenségnek tekintett személyeket, így a volt politikai elítélteket és mindazokat, akiknek az osztályhelyzetét vagy a származását nem megfelelőnek ítélték. Külön figyelmet fordítottak a hazai vezetők és a külföldi delegációk étkezéséről gondoskodó konyhákra és éttermekre: állandó operatív ellenőrzés alatt állt az MSZMP Központi Raktára (amely a pártközpontot is ellátta élelmiszerrel), a Pannónia Szálloda és Vendéglátóipari Vállalat Ferihegyi Igazgatósága (amely az érkező és elutazó delegációk ellátásában működött közre), valamint a protokolláris állami és pártrendezvényekre aprósüteményt szállító Vörösmarty Cukrászda. Természetesen megszervezték az objektumba látogatók, különösen a felújítási munkákat végző külső dolgozók ellenőrzését is; a védett objektumokban rendszeres építési, átalakítási és szerelési feladatokat ellátó

Minőségi (majd Fővárosi) Építő és Műszaki Vállalatot állandó kontroll alatt tartották.³

Ezekhez hasonlóan ellenőrizték a Fővárosi Faipari és Kiállítás Kivitelező Vállalatot is, amely egy állambiztonsági jelentés szerint a negyvenes évek végén, a kommunista párt dekorációs részlegéből alakult meg.⁴ A vállalat ugyanis nem csupán kiállítások tervezésével és építésével foglalkozott, hanem az állampárt és más tömegszervezetek kongresszusai, értekezletei, valamint állami intézmények rendezvényei helyszíneinek dekorálásával, továbbá hivatalos ünnepek és magas szintű külföldi delegációk érkezése esetén a közterületek fellobogózásával, feldíszítésével is. A cég – mindenekelőtt a kárpitos–díszítő részleg – operatív biztosításának megszervezését elsősorban az indokolta, hogy az általuk feldíszített helyeken rendszeresen megjelentek hazai és külföldi párt- és állami vezetők, továbbá az, hogy a külföldi kiállítások építése során a dolgozók rendszeresen utaztak nyugati országokba is.

A hetvenes években a részleg elhárítási szempontból kedvező képet mutatott, hiszen (1973-as adatok szerint) a 22 itt dolgozó munkás több mint a fele, 12 fő legalább tíz éve a vállalatnál dolgozott, és az azt megelőző három évben kilépésre és új személy felvételére egyáltalán nem került sor. Bár a pártnak csak heten voltak a tagjai, a dolgozók egyetértettek „pártunk és kormányunk” politikájával, a népszerűtlen intézkedéseket is „egyenesen, nyíltan, de nem rosszindulatúan” beszélték meg. Feladatuk fontosságával és annak politikai jelentőségével tisztában voltak, „általános és politikai moráljukat” kifogástalannak ítélte az állambiztonság. (Mily meglepő, még a béremelési intézkedést is örömmel fogadták.) Ennek – és természetesen saját megelőző, eligazító tevékenységüknek – tudták be, hogy a megelőző 15 évben senki sem maradt jogellenesen külföldön. A díszítő–kárpitos részleg megfigyelését egyrészt hivatalos kapcsolatok (igazgató, üzemvezető, műszaki vezető, személyzeti vezető), másrészt társadalmi kapcsolatok segítségével végezték.⁵ Utóbbiak 1973-ban hatan voltak, és az ő feladatuk volt az üzemben, valamint a dekorálás helyszínén a hangulat és a különböző megnyilvánulások megfigyelése, emellett ellenőrizniük kellett, hogy a dekorációk stabilak legyenek, és semmilyen módon ne veszélyeztessék a rendezvények résztvevőinek életét és testi épségét.

A vállalatnál lévő elhárítási terület 1970-ben kiegészült a zászló- és textilraktárral (itt öten dolgoztak, akiket egy társadalmi kapcsolat segítségével ellenőriztek). Ezt egy malőr indokolta, amelyre a Szakszervezeti Világszövetség 1969-es budapesti kongresszusán került sor. A kongresszuson, illetve az arab küldötteket fogadó Vörös Október Ruhagyárban „téves zászlókitűzés” történt, amelynek a hevenyészetten összeállított és pontatlan megrendelő lista volt az oka. (A szövegből nem derül ki, melyik arab ország zászlaját cserélték el a raktárban.)⁶

Ez utóbbi eset arra utal, hogy az állambiztonság illetékesei nem csupán a külföldi vezetők fizikai, testi épségét vigyázták, hanem az egyéb, szimbolikus jellegű, akár diplomáciai kényelmetlenséget okozó esetektől is meg akarták kímélni őket – és természetesen a vendéglátókat. (Mint ahogy a hazai pártállam irányítóit is igyekeztek megkímélni attól, hogy lakásuk és munkahelyük környékén esetleg rendszerellenes feliratokba vagy röplapokba botoljanak.) A hetvenes évek végén két, ehhez hasonló eseményre is sor került, amelyek a belügyi értelmezés szerint akár súlyos következményekkel is járhattak volna. (Az objektumért 1978-tól már Zámbo Árpád és nem az 1973-as jelentést is jegyző Kuhári Imre felelt.)⁷ Írásomban az ezekkel kapcsolatban keletkezett állambiztonsági iratokat közlöm.

1978 decemberében egy etiópiai állami küldöttség érkezett Budapestre, és az üdvözlésükre a repülőtéren kitett amhara nyelvű felirat egyik betűjét elírták, aminek következtében a szöveg jelentése alapvetően megváltozott. Az etiópiai biztonsági erők a hivatalos delegáció előtt érkező alkalmazottai azonban észlelték a hibát, és javították a téves felírást. (1/a. és 1/b. dokumentumok.) Fél év múlva Leonyid Iljics Brezsnyev, a Szovjetunió Kommunista Pártja főtitkára vezetésével érkezett hazánkba szovjet

küldöttség, amelynek tiszteletére a fél fővárost magyar és szovjet zászlókkal díszítették fel, és több helyen kétnyelvű üdvözlő feliratokat is elhelyeztek. A Rooseveltt (ma Széchenyi István) térre kihelyezett transzparens orosz nyelvű változatába azonban hiba csúszott, ami egy nem létező orosz szót eredményezett. Legalábbis először erre a megállapításra jutottak, ám a belügyi vezetés a külügyminisztériumnak megküldött levelében már úgy értelmezte, hogy az elírt szöveget rosszindulatúan akár a szándékolt jelentéssel ellentétesen is lehet olvasni. (2/a., 2/b., 2/c. és 2/d. dokumentumok.)

A két eset kapcsán számtalan tanulság megfogalmazható; én csupán egyet emelnék ki, méghozzá azt, hogy milyen hatékonyan dolgoztak az állambiztonság és a többi felelős intézmény illetékesei: amint értesültek a hibákról, azonnal intézkedtek azok kijavításáról, amelyre viszonylag rövid időn belül sor is került. A szereplők még önkorrekcióna is képesek voltak, mint a Rooseveltt téri felirat esetében a külügy protokoll osztályának beosztottja, aki felülvizsgálta korábbi véleményét, és késő este értesítette a vállalat igazgatóját, hogy tévedett, így még időben javítani tudták az elírást. Vagyis a sok bába (Belügyminisztérium, Külügyminisztérium, Fővárosi Faipari és Kiállítás Kivitelező Vállalat) között nem vezett el a gyermek – a rendszer bizonyos alrendszerei bizonyos területeken bizonyos esetekben elképesztő hatékonyságot és célirányosságot voltak képesek produkálni. Az is látszik persze, hogy ebben a hármass viszonyrendszerben a belügy magának tulajdonította a fő szerepet, és miniszteri szinten hívták fel a külügyi vezetés figyelmét a nagyobb körültekintésre a dekorációk és transzparensok kezelése terén.

A Fővárosi Faipari és Kiállítás Kivitelező Vállalat díszítő üzeme a nyolcvanas években is élvezte az állambiztonság kitüntetett figyelmét. (Az objektumot 1988 januárjában Zámbo Árpádtól Bódi Sándor vette át.⁸) Ebben az időszakban már több mint negyvenen dolgoztak a részlegen, és bár az évtized első felében – elsősorban a nyugdíjba menetelek következtében – a garnitúra egy része kicserélődött, az operatív helyzet szinte semmit sem változott. A hangulatot, a politikai és a munkamorált továbbra is kitűnőnek értékelték az állambiztonság beosztottjai, ellenséges megnyilvánulások nem hangzottak el (noha 1989-ben a „felgyorsult politikai eseményeket” figyelemmel kísérték), és a hazatérést sem tagadta meg senki. Az üzem megfigyelésében segítséget nyújtó hivatalos kapcsolatok személyében (az igazgató, a gyár-, illetve az üzemegység vezetője, a párttitkár, a személyzeti osztályvezető, a rendészet vezetője, egy időben a szakszervezeti bizottság titkára), valamint a társadalmi kapcsolatok számában (1981-ben 6, 1985-ben és 1989-ben 5 fő) sem történt érdemi változás. Igaz, utóbbiak körében több személycserére is sor került, ugyanis többen nyugdíjba mentek, és így – miként az 1981-es összefoglaló fogalmaz – szükségessé vált az „utánpótlás nevelése”. A részleg működési területén nem fordult elő az 1978–1979-eshez hasonló rendkívüli esemény. Egyedül az 1989-es jelentés tudott beszámolni egy mulasztásról: 1986. november 22-én állították fel a Vérmezőn Kun Béla emlékművét, ám az avatásra megrendelt zászlódíszítés nem készült el. Az eset kapcsán nemcsak a vállalat vezetése vizsgálódott (a felelősöket megbüntették), hanem az állambiztonság is, ám mint megállapították, a mulasztást nem szándékosság, hanem az oda nem figyelés okozta.⁹

Az 1989 szeptemberében készített összefoglalóból kitűnik: a III/III-A Önálló Alosztályon úgy gondolták, hogy a város zászlókkal és más módon való feldíszítésének, az idegen nyelvű feliratok elkészítésének és kihelyezésének, valamint a dekorációs üzem külföldi munkavégzésének az ellenőrzése továbbra is állambiztonsági feladatot képez. Pár hónap múlva azonban az állambiztonság szervezete megszűnt (és eltűnt az alosztály fölül). Azt, hogy az immáron a nemzet biztonsága felett örökdő titkosszolgálatok is feladatuknak tekintették volna a dekorációelhárítást, nem tudhatjuk.

Dokumentumok

1/a. Jelentés az etiópai küldöttség érkezésére a Ferihegyi repülőtéren kihelyezett dekoráció ügyében, 1978. december 8.

Tárgy: Az etióp küldöttség érkezésére
készített és Ferihegyen
elhelyezett dekoráció ügyében

Jelentés

1978. december 3-án hazánkba látogató etióp állami küldöttség érkezésére a Ferihegyi repülőtér díszítését (nemzeti színű zászlók, üdvözlő felirat) a Fővárosi Kiállításokat Kivitelező Faipari Vállalat készítette és helyezte el.

Az etióp biztonsági szervek részéről egy csoport már december 2-től hazánkban tartózkodott. E csoport vezetője a repülőgép érkezése előtt 15 perccel észlelte, hogy a köszöntő felirat „ÜDVÖZÖLJÜK HAZÁNKBAN A SZOCIALISTA ETIÓPIA ÁLLAMI KÜLDÖTTségÉT” 8-ik betűje nem jól van megrajzolva, ami teljesen megváltoztatta a szöveg értelmezését, a szocialista Etiópia helyett „BEPISZKÍTOTT ETIÓPIÁRA”.

A hiba kijavítására azonnal intézkedtek, a helytelenül rajzolt betű egy részét a dekoráció alapanyagával befedték.

A fentiekkel kapcsolatban az alábbiakat állapítottuk meg:

A díszítést és a szöveget a Külügyminisztérium Protokoll Főosztálya rendelte meg. A szöveghez (melyet több alkalommal módosítottak) a betűk helyesen lettek megrajzolva, melyet egy hazánkban tanuló etióp diák készített el, 1. sz. melléklet.

A megadott kézírás alapján a végleges változatot (2. sz. melléklet) H. M. [...] pártonkívüli, nőtlen, büntetett előéletű, Budapest [...]10 alatti lakos, betanított grafikus készítette el december 2-án éjjel, melyet december 3-án kora reggel helyeztek el Ferihegyen. Az elkészített és rögzített feliratot a Külügyminisztérium részéről 2 fő magyar állampolgár ellenőrizte, és nem észlelték benne a jelzett hibát.

H. M.-t munkahelyén meghallgattuk, és elmondotta, hogy ő a megadott kézírás alapján rajzolta meg a szöveget. Mivel a jelzett betűhöz hasonlóval más szövegben (tsz-látogatásra tervezett felirat) már találkozott, és az nem úgy volt rajzolva, mint a megadott mintában, önkényesen eltért az alapanyagtól. Cselekménye következményeit nem ismeri. Nem tudja azt, hogy az általa hibásan készített betűvel politikailag káros feliratot készített.

A Külügyminisztérium a szövegmódosításokat etióp diák bevonásával hajtotta végre. A végleges és kész munka ellenőrzésébe azonban már nem vonták be őt, így történhetett meg, hogy hibás feliratot készítettek és helyeztek el.

H. M. 1975-től dolgozik a vállalatnál jelenlegi beosztásában. Munkája, magatartása ellen eddig kifogás nem merült fel. Idegen nyelven nem beszél. Eddig hivatalos kapcsolataink szerint hasonló írásmóddal nem sokat dolgozott, a használt betűk értelmét, jelentését nem ismeri.

H. M.-t ellenőriztük a BM nyilvántartási rendszerében. Szerepel a BM Adatfeldolgozó Csoportfőnökség Bűnügyi Nyilvántartó Osztályán az alábbiakkal: [...]11

Az esemény összes körülményeit figyelembe véve (a Külügyminisztérium beosztottainak felelőssége mellett) H. M.-t felelősség terheli cselekménye elkövetéséért, melyet a vele való beszélgetés során el is ismert. A rajz megváltoztatásával (amelyre őt senki sem befolyásolta) a felirat „új” értelme ma is ismeretlen előtte, így nem valószínű, hogy azt

politikai célzattal követte el.

Intézkedés:

1. A BM illetékes szerve szignalizáció¹² útján hívja fel a Külügyminisztérium Protokoll Főosztály vezetőjének figyelmét, hogy a jövőben a megrendelt és kész munkákat adott nyelvet és írásjeleket ismerő személyekkel a helyszíneken ellenőriztesse.
2. A vállalat vezetősége felé javasoljuk, hogy H. M.-t cselekménye elkövetéséért fegyelmileg vonják felelősségre. Munkáját, magatartását a jövőben fokozottan ellenőrizték.
3. Amennyiben felelősségre vonása után beosztásában meghagyják, operatív ellenőrzését megszervezzük.

Budapest, 1978. december 8.

Zámbó Árpád r. hdgy.

Készült: 2 pld.

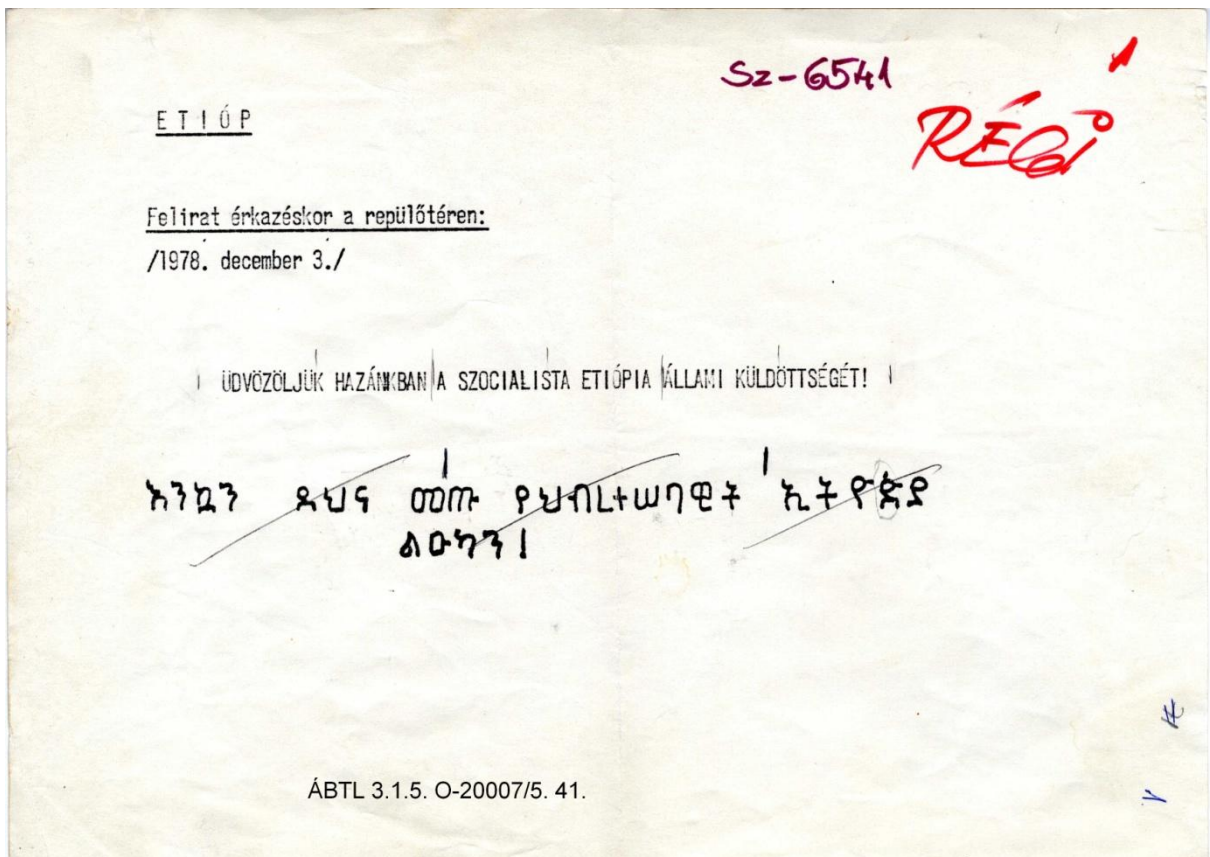
Kapja: 1 pld. felterjesztve

1 pld. 11-OD-2378/IV.

Nytsz.: 7/1-461

[ÁBTL 3.1.5. O-20007/5. 38-40. Gépelt tisztázat Zámbó Árpád aláírásával, valamint Solti László alosztályvezető és Geréb Sándor csoportfőnök-helyettes láttamozásával.]

1/b. A jelentés mellékletei

Érkezéskor a repülőtéren:

Eredeti kézirás

14
16
12

17

Üdvözöljük hazánkban a Szocialista Etiópia állami küldöttségét!

/ Welcome in our country to the State Delegation of Socialist Ethiopia/

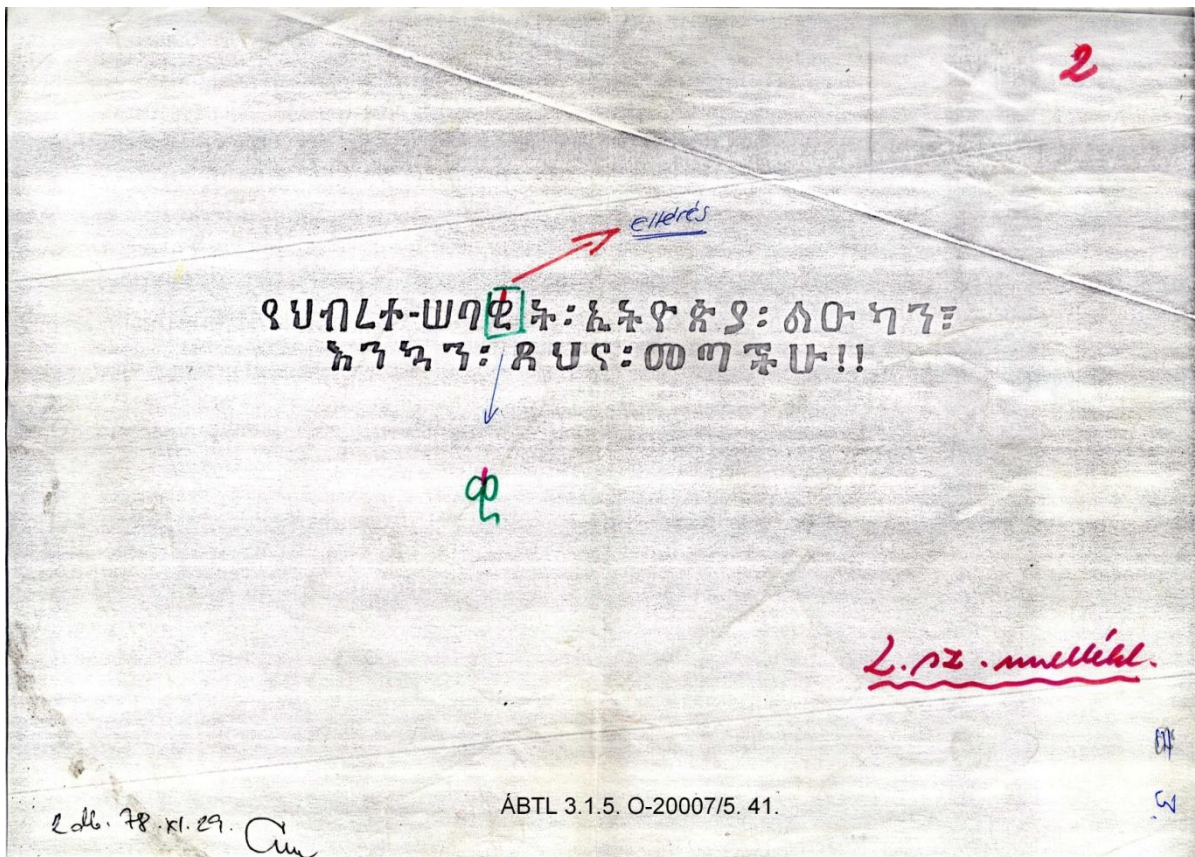
የህብረተ-ሠግዳት፡ ኢትዮጵያ፡ ህገ-መንግሥት፡
ኢንግሊዝ፡ ደህና፡ መጣችሁ !!

1. p.z. m

2.

ÁBTL 3.1.5. O-20007/5. 41.

የህብረተ-ሠግዳት፡ ኢትዮጵያ፡ ህገ-መንግሥት፡
ኢንግሊዝ፡ ደህና፡ መጣችሁ !!

ellérés

ቀ

2. p.z. mellékl.

3.

ÁBTL 3.1.5. O-20007/5. 41.

2006. 08. 29. Am

[ÁBTL 3.1.5. O-20007/5. 41. borítékban.]

2/a. Jelentés a szovjet küldöttség üdvözlésére a budapesti Roosevelttérre kihelyezett felirattal kapcsolatban, 1979. május 30.

Belügyminisztérium
III/III-A Önálló Alosztály

Szigorúan titkos!

Tárgy: A Roosevelttéri jelszótábla
feliratával kapcsolatban

Jelentés

1979. május 30-án szovjet párt- és kormányküldöttség érkezik hazánkba, hivatalos baráti látogatásra.

A látogatással összefüggő dekorációs munkákat a felhajtási útvonalakon és a város különböző pontjain a Külügyminisztérium Protokoll Osztálya megbízása alapján az elhárítási területünkhöz tartozó Fővárosi Faipari és Kiállításokat Kivitelező Vállalat [így!] dekorációs és díszítő részlege végezte.

Az üdvözlő feliratokat és jelszavakat a KÜM¹³ Protokoll Osztálya állította össze, elvégeztette a pontos orosz és magyar szövegezést, és írásos megrendelő lapon kérte azok elkészítését.

A vállalat az elkészített feliratokat május 29-én 08.00 h-kor a megrendelő lapon feltüntetett helyekre elhelyezte. A megrendelő az elkészített feliratokat a kihelyezés előtt nem ellenőrizte.

Május 29-én 10.45 h-kor egy ismeretlen személy bejelentést tett a BRFK¹⁴ Központi Ügyeletére, hogy az V. ker., Roosevelttéren elhelyezett transzparensen a felirat orosz nyelvű szövege nem egyezik meg a magyar nyelvű felirat tartalmával, félreértésre ad okot. A BRFK III/III. Osztálya az esetről jelentésben tájékoztatta a BM III/III-3. Osztály vezetőjét,¹⁵ aki két beosztottját a helyszínre küldte az orosz szöveg pontos fordításának elvégzésére, egyben alosztályunkat tájékoztatta az eseményről.

Alosztályunkról Varga István r. fhdgy. elvtárs a kapott utasítás alapján a helyszínen a szöveg pontos másolatát elkészítette, majd a BM III/II-8. Osztályán¹⁶ az orosz nyelvű tolmáccsal, Lehel Szergely [így!] r. őrgy. elvtárssal a fordítást elvégeztette. A fordítással megállapítást nyert, hogy a jelmondatban szereplő egyik szó ilyen formájában orosz nyelvben nem használatos, a szó második betűjét, az „E” betűt „A” betűre kell kicserélni, a szó így értelmessé válik. E megállapítást követően értesítettem a díszítést végző vállalat illetékes vezetőjét, Kondrác [így!] Sándor elvtársat, megkértem, azonnal jöjjön a helyszínre, s hozza magával a megrendelő lapot. Kérkezése után a két szöveget azonosítottuk, megállapítottuk, hogy a vállalat a feliratot a megrendelésnek megfelelően készítette el. A betű lecserélésére tett javaslatommal egyetértett, de elmondta, hogy módosításra csak a megrendelő adhat utasítást. Megkértem Kondrác [most meg így!] elvtársat, hogy a megrendelővel sürgősen vegye fel a kapcsolatot, ellenőrizzenek le minden feliratot, s ennek eredményéről tájékoztasson.

Kérésemnek megfelelően az ellenőrzést végrehajtották, melyen Kondrác [megint így!] elvtárson kívül a KÜM Protokoll Osztálya részéről Fehérvári István elvtárs vett részt, a minisztérium egyik tolmácsával. Megállapításuk az volt, hogy a jelzett feliratban hiba nincs, az helyesen van elkészítve, azon módosítani nem kell. A város más pontjain elhelyezett feliratokon sem találtak elírást vagy hibát. Az ellenőrzés eredményéről tájékoztattam csoportfőnökségünk ügyeletét.

Másnap, május 30-án 06.30 h-kor kimentem a vállalatához, ahol Kondrác [most újra így!] elvtárs a következő tájékoztatást adta: Előző este, 29-én kb. 21.00 h-kor lakásán felhívta Fehérvári elvtárs, és közölte vele, hogy a Roosevelttéri feliratot a tolmács felületesen

nézte át, azon a jelzett betűelírás fennáll, azt a legrövidebb idő alatt ki kell javítani. A vállalat részéről a szükséges intézkedést megtették, a hibás feliratot 30-án 08.00 h-ra kijavították.

Jelentésemben mellékelem a Külügyminisztérium Protokoll Osztálya által készített megrendelő lap fénymásolatát.¹⁷

Budapest, 1979. május 30.

Zámbó Árpád r. hdgy.

Készült: 2 pld.

Kapja: 1 pld. felterjesztve

1 pld. alo.

Nytsz.: 7/1-505/80

[ÁBTL 3.1.5. O-20007/5. 49–51. Gépelt tisztázat Zámbó Árpád aláírásával, valamint Solti László alosztályvezető láttamozásával.]

2/b. A Külügyminisztérium Protokoll Osztálya megrendelőlapja a szovjet delegáció látogatása alkalmával kihelyezendő díszítésekről, 1979. május 24. (Az üdvözlő feliratok és jelszótáblák szövegét és helyét tartalmazó melléklet részlete.)

November 7. tér két oldalára

ÉLJEN A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG ÉS A SZOVJETUNIO MEGBONTHATATLAN SZÖVETSÉGE!

ДА ЗДРАВСТВУЕТ НЕРУШИМЫЙ СОЮЗ ВЕНГЕРСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ И СОВЕТСКОГО СОЮЗА!

ÉLJEN A SZOCIALISTA ORSZÁGOK TESTVÉRI KÖZÖSSÉGE!

ДА ЗДРАВСТВУЕТ БРАТСКОЕ СОДРУЖЕСТВО СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ СТРАН!

Roosevelt térre

ÉLJEN A SZOVJETUNIO, A BÉKE LEGFŐBB TÁMASZA!

ДА ЗДРАВСТВУЕТ СОВЕТСКИЙ СОЮЗ - НЕДЁЖНЕЙШИЙ ОПЛОТ МИРА!

Az Erzsébet hid budai lejárójához

ÉLJEN A SZOVJETUNIO, A TÁRSADALMI HALADÁS KÖVETKEZETES HARCOSA!

ДА ЗДРАВСТВУЕТ СОВЕТСКИЙ СОЮЗ ВЕДУЩИЙ ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНУЮ БОРЬБУ ЗА СОЦИАЛЬНЫЙ ПРОГРЕСС!

Széna térre

ÉLJEN A SZOVJETUNIO, LENINI KOMMUNISTA PÁRTJA!

ДА ЗДРАВСТВУЕТ ЛЕНИНСКАЯ КОММУНИСТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ СОВЕТСКОГО СОЮЗА!

A Krisztina körut érintett szakaszához

ÉLJEN A MAGYAR ÉS A SZOVJET NÉP ÖRÖK BARÁTSÁGA!

ДА ЗДРАВСТВУЕТ ВЕЧНАЯ ДРУЖБА ВЕНГЕРСКОГО И СОВЕТСКОГО НАРОДОВ!

ÁBTL 3.1.5. O-20007/5. 54.

[ÁBTL 3.1.5. O-20007/5. 54., borítékban. Fénymásolat.]

2/c. Benkei András belügyminiszter levele Puja Frigyes külügyminiszterhez,

1979. június.

Szigorúan titkos! 18

Puja Frigyes elvtársnak,
külügyminiszter
Budapest

Kedves Puja elvtárs!

Tájékoztatás és további intézkedés céljából megküldöm a magas szintű párt- és állami látogatások alkalmával tapasztalt hiányosságokról szóló feljegyzésünket.

A Szovjetunió párt- és kormánydelegációja fogadásának előkészületei során második esetben ismétlődött meg az az eset, hogy a külföldi vendégek fogadására kitett idegen nyelvű szöveg pontatlan volt, amelynek változatlanul hagyása súlyos következményeket eredményezhetett volna.

Mi a magunk részéről azon leszünk, hogy hasonló hiányosságok ne fordulhassanak elő. Javaslom a Miniszter elvtársnak, hogy a feljegyzésben érintett szerv felelősségét vizsgálta meg, és hasonló eset elkerülése érdekében a szükséges intézkedést szíveskedjék megtenni.

Budapest, 1979. június

Elvtársi üdvözlettel:
(Benkei András)

Melléklet: 2 lap 19

[ÁBTL 3.1.5. O-20007/5. 55. Gépelt tisztázat aláírás nélkül, Karasz Lajos állambiztonsági miniszterhelyettes, III. főcsoportfőnök, valamint Bogye János és Rédei Miklós főcsoportfőnök-helyettesek láttamozásával.]

2/d. Feljegyzés a Külügyminisztérium számára, 1979. június 6.

Belügyminisztérium

Szigorúan titkos!

Feljegyzés

1979. május 30-án szovjet párt- és kormányküldöttség érkezett hazánkba. A hivatalos baráti látogatással összefüggő dekorációs munkákat – zászlódíszítés, üdvözlő feliratok és jelszótáblák elkészítése kihelyezése – a Föv. Faipari Kiállításokat Kivitelező Vállalat végezte el, a Külügyminisztérium Protokoll Osztály megrendelésére, a megadott magyar és orosz nyelvű szöveg alapján.

A vállalat az elkészített feliratokat és jelszótáblákat május 29-én 08 h-kor helyezte el a megjelölt helyekre. Kb. 10.45 h-kor ismeretlen személy telefonon bejelentést tett a BRFK Központi Ügyeletére, hogy az V., Roosevelt téren lévő kétnyelvű jelszótábla orosz nyelvű felirata félreérthető szöveget tartalmaz, amely úgy hangzik, hogy „SZOVJETUNIÓ A BÉKE LEGBIZONYTALANABB ÓRE”. Magyar szövege: „ÉLJEN A SZOVJETUNIÓ, A BÉKE LEGFŐBB TÁMASZA”.

A bejelentés után ellenőriztettük a jelzett jelszótáblát, és megállapítást nyert, hogy a szövegben szereplő „nedezsnejsij” szó az orosz nyelvben ilyen formában nem használatos, így rosszakarattal a feliratot „SZOVJETUNIÓ NEM FONTOS TÁMASZA A BÉKÉNEK” lehet értelmezni. A szó második betűjét (E) ki kell cserélni (A) betűre, és akkor a szó értelmessé válik.

A megrendelő a kihelyezés előtt nem ellenőrizte a kész munkát, csak azután, hogy őket a jelzett észrevételezésről a vállalat tájékoztatta. Május 29-én a délutáni órákban az ellenőrzést a Külügyminisztérium Protokoll Osztályáról Fehérvári István elvtárs és egy orosz nyelvű tolmács elvégezte. Megállapították, hogy a felirat a megrendelő levélben foglaltak szerint készült, azon módosítani nem kell. 29-én 21 h-kor Fehérvári elvtárs értesítette a vállalat illetékes vezetőjét, hogy az észrevétel mégis helytálló, és a feliratot azonnal módosítani kell. Erre 30-án 08 h-kor került sor.

1978 decemberében hazánkba látogató etiópai állami küldöttség érkezésekor a Ferihegyi repülőtéren elhelyezett üdvözlő feliraton hasonló betűelírás történt. Az eseményt kivizsgáltuk akkor, azt állapítottuk meg, hogy a megadott helyes szövegtől a vállalat egyik dolgozója tért el – minden valószínűség szerint nem szándékosan. A vizsgálatunk eredményéről tájékoztatót küldtünk Rácz Pál államtitkár elvtársnak, melyben javasoltuk, hogy a jövőben a KÜM Protokoll Osztálya által megrendelt dekorációkat és feliratokat még kihelyezésük előtt a felelős szakemberekkel ellenőriztessék.

Ismételten javaslom, hogy hasonló esetek elkerülése végett az arra illetékes vezetők a megrendelt és kész munkákat előzetesen ellenőriztessék.

Budapest, 1979. június 6.

[ÁBTL 3.1.5. O-20007/5. 52–53. Gépelt tisztázat aláírás nélkül.]

¹ Bővebben: Takács, 2015: 3–5.

² ÁBTL 4.2. 80-223/1972. A Belügyminisztérium III/III. Csoportfőnökség ügyrendje, 1972. április. 1.

³ Bővebben: Takács, 2015: 10–17.

⁴ A vállalat fennállásának 20 éves évfordulóján megjelent hirdetés ezt a tényt nem említi. Eszerint a cég 1950-ben Dekoráció Vállalat néven alakult, majd magába olvasztotta a Fővárosi Községi Díszítő Vállalatot, 1964-ben pedig a Fatömegekgyártó Vállalatot is. *Budapest*, VIII. évf. 5. sz. (1970. május) 42.

⁵ A hatvanas évek elején a párt- és kormányrendezvények dekorációinak készítésében közreműködő kb. 90 főt 9 társadalmi kapcsolattal, valamint egy hálózati személlyel, a „Gábor” fedőnevű informátorral ellenőrizték. ÁBTL 3.1.5. O-20007/5. 21–22. Jelentés a Kiállításokat Kivitelező Vállatról, 1961. december 11.

⁶ ÁBTL 3.1.5. O-20007/5. 33–36. Összefoglaló jelentés a Fővárosi [Faipari és] Kiállítás Kivitelező Vállalat díszítő üzeme dolgozóinak operatív helyzetéről, 1973. június 1.

⁷ ÁBTL 3.1.5. O-20007/5. 37. Határozatdosszié átadásáról, 1978. március 22.

⁸ ÁBTL 3.1.5. O-20007/5. 94. Jelentés objektum átadásáról, 1988. január 25.

⁹ ÁBTL 3.1.5. O-20007/5. 65–70. Összefoglaló jelentés a Fővárosi Faipari és Kiállítás Kivitelező Vállalat díszítő üzem dolgozóinak operatív helyzetéről, 1981. július 28. Uo. 79–86. Összefoglaló jelentés a Fővárosi Faipari és Kiállítás Kivitelező Vállalat díszítő részleg dolgozóinak operatív helyzetéről, 1985. március 18. Uo. 96–103. Összefoglaló jelentés a Fővárosi Faipari és Kiállítás Kivitelező Vállalat díszítő üzeme dolgozóinak operatív helyzetéről, 1989. szeptember 12. A jelentésen található Tóth Kálmán alosztályvezető szeptember 4-re datált (!) kézírásos feljegyzése, amelyben – a csoportfőnök szóbeli utasítása alapján – elrendelte a dossziében szereplő kapcsolatok személyi anyagának megsemmisítését.

¹⁰ Az illető teljes nevét, személyes adatait és pontos lakcímét nem közlöm.

¹¹ A H. M. által elkövetett bűncselekményeket és az értük kapott büntetést nem közlöm.

¹² Az a tevékenység, melynek során az állambiztonság bizonyos, társadalomellenesnek ítélt tevékenységekről tájékoztatást (finom jelzést) ad az illetékes állami vagy pártszervnek, esetleg valamely tömegszervezetnek vagy vállalatnak.

¹³ Külügyminisztérium.

¹⁴ Budapesti Rendőr-főkapitányság.

¹⁵ A III/III. Csoportfőnökség F-dossziés személyek és a volt politikai elítéltek ellenőrzésével, valamint az írásbeli igazgatás elhárításával foglalkozó osztálya. Vezetője 1979 májusában Szigetvári Árpád volt.

¹⁶ A III/II. (Kémelhárító) Csoportfőnökség idegenforgalmi vonalért és terrorelhárításért felelős osztálya.

¹⁷ Lásd: ÁBTL 3.1.5. O-20007/5. 54. (boríték) Díszítések Leonyid Iljics Brezsnyev elvtárs 1979. május 30. – június 1. közötti magyarországi látogatása alkalmával, 1979. május 24. (Vö. 2/b. dokumentum.)

¹⁸ Alatta kézzel írt megjegyzés: „Lássák Bogye et., Rédei et., utána vissza: Harangozó et.-nak.”

¹⁹ A lap alján kézzel írt megjegyzés (véltetően Solti László alosztályvezetőtől): „Zámbó e[ltárs]! OD [objektum dosszié]-ba lerakni! A váll[alat] vez[ető]jével ismételen beszélni, hogy igényeljék az ellenőrzést.”

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.5. Munka dossziék

O-20007/5. Rombolás és merénylet-elhárítás céljából kiemelt objektumok technikai alkalmazottai. IV. kötet.

4.2. Parancsgyűjtemény

Hivatkozott irodalom

Takács, 2015

Takács Tibor: *Káderbiztonsági szolgálat. Védett vezetők és az állambiztonság a Kádár-korszakban.* Budapest, Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet.
http://hamvasintezet.hu/uploads/assets/files/takacs_kader_1.pdf
(utolsó letöltés: 2016. március 26.).

Szemléletváltás szükséges: nem elég csak a Stasira összpontosítani

Ilko-Sascha Kowalczuk: *Stasi konkret. Überwachung und Repression in der DDR* (Beck'sche Reihe; 6026), München: C.H.Beck, 2013, 428.

Az utóbbi két évtizedben Németországban heves eszmecserek zajlottak a SED¹, a Német Szocialista Egységpárt által gyakorolt kommunista diktatúrával kapcsolatban, melyeket a különböző médiumok intenzíven közvetítettek a nagyközönség felé. A tudományos viták érintették a keletnémet politikai rendőrség (Stasi) intézményével kapcsolatos dilemmákat is, így többen foglalkoztak a Stasi hírszerzőinek, kémeinek kérdéskörével, és a nem hivatalos munkatársak (IM)² tevékenységét is nyilvánosan feszegették. A sajtó pedig még mindig különleges figyelmet fordít a közismert személyek esetleges titkos kilétének felfedésére, másrészt a szakirodalom bőségesen ontja (manapság mintegy ötezren felül van a témakörhöz kötődő különféle tudományos publikációk száma) a volt német kommunista állammal kapcsolatos ismereteket. Így nem csoda, hogy olyan kirívó könyvcímekkel is találkozunk, mint „*Stasi az iskolaudvaron*”, „*A Stasi mint az emlékezés helye*”, „*A Stasi gyermekei*”, „*Erősz és Stasi*” vagy „*A Stasi hálójában*”.

A különféle álláspontokból az is megfigyelhető, hogy közben valósággal irányadóvá vált az a felfogás, miszerint elegendő az NDK történelmét a „kémállam” fogalmi szintjére leszűkítve bemutatni. Ez persze tovább erősíti a Stasi mindenütt jelen lévő hatalmának, mindenhatóságának a mítoszát. Ilko-Sascha Kowalczuk azt állítja, hogy ez egy sarkított és túlságosan is redukcionista megközelítés. Szerinte a jövőben sokkal több figyelmet kellene szentelni a pártállam tanulmányozására, hiszen a keletnémet állambiztonsági szolgálatok a párt intézményeként, vagyis annak „*pajza és kardja*”-ként működtek. Kowalczuk azt is javasolja történész társainak, hogy a jövőbeni kutatásokat egy átfogóbb társadalomtörténeti megközelítés alapján végezzék. Történészberkeken belül paradigmaváltást sürget. Ez a szélesebb vetületeket involváló megközelítés – véleményem szerint – egyre inkább érvényesül a témával foglalkozó különféle szakmai körökben, sőt megfigyelhető, hogy egyre több ilyen jellegű publikáció születik. Jó példa erre Kowalczuk – alább értékelésre kerülő – munkája is.

A Stasi konkrétan. Megfigyelés és elnyomás az NDK-ban című legújabb könyvében a szerző előre leszögezi, hogy mind „*Mielke emberei*” szerepének kisebbítését, mind pedig bármiféle túlértékelését messzemenően ellenez. Kowalczuk fenti kijelentéseivel és állításaival sikeresen megmozgatta a keletnémet történelemmel foglalkozó szakmai köröket, és ezzel párhuzamosan további vitákat generált a témában. A könyv nemcsak érdekes olvasmány, de felettebb aktuális is, mert a téma boncolgatásának több síkon is jelenkori relevanciája van. Az amerikai National Security Agency (NSA) és a Bundesnachrichtendienst (BND) 2014/15-ös Németországban kibontakozott botrányai azt mutatják, hogy az állampolgárok megfigyelésén és lehallgatásán keresztül történő hírszerzés korántsem szűnt meg a létező szocializmus összeomlásával. Az NDK-kutató többször is kihangsúlyozza, hogy egyáltalán nem relativizálni akar ezzel a könyvvel, megjegyzéseivel szeretné jelezni, hogy „*nem az NDK Állambiztonsági Minisztériuma³ telepedett rá a társadalomra, mint egy polip, hanem a SED és csak vontatókötéllel utánuk az MfS. Ez nem volt állam az államban, de része volt ezen államnak, a SED-diktatúrának.*”⁴

Ismerkedjünk meg közelebbről az íróval, Ilko-Sascha Kowalczukkal. 1967-ben született Kelet-Berlinben, és tizenkét éves lehetett, amikor elhatározta, hogy tiszti növendék lesz az NDK néphadseregében. A kisfiú nagy megpróbáltatások elé nézett, mert időközben

rájött, mégsem akar katona lenni. Ezt azonban nem merte elmondani apjának, aki katolikus nevelésben részesült, ám később meggyőződéses kommunistává vált. Az apa kezdettől fogva lelkesen támogatta gyermekének a jövőjével kapcsolatos ötletét. Az apa szilárd meggyőződéssel hitt a szocializmus ügyében, és a fiát is ebben a szellemiségben nevelte. Ilyen keretek között a szülőknek nagy elégtételt jelentett fiuk eredeti elhatározása, hogy katona legyen, mert dicsőséges dolognak számított – az állami apparátus biztos munkát nyújtó intézményében – a hazát szolgálni. Emiatt több nehéz éjszakát is átélt; folyton azt álmodta, hogy végre sikerült elmondania az apjának, hogy mégsem akar a hadsereg tagja lenni. Közel két évig gyötörték őt ezek az aggodalmak, amiket még a szűkebb család előtt is titkolt. Amikor tizennégy éves lett, végre nagy nehezen, de apja előtt is kimondta a nemet. Környezetének mintegy másfél évre volt szüksége ahhoz, hogy elfogadja az ifjú elhatározását, s közben folyamatosan magyarázkodnia kellett a tanároknak, a tiszteknek és a Stasi embereinek, hogy miért is gondolta meg magát.

Ekkoriban valaki ezt jóslta neki: *„Ismerem az olyan srácokat, mint te. Az ilyenek előbb vagy utóbb mind a mi börtöneinkben kötnek majd ki.”* Mivel lemondott a tisztipályáról a rendszer elzárta számára az érettségi felé vezető utat, így egy szakiskolában építőmunkásnak tanult, de börtönbe nem került. Később esti iskolába járva és napközben egy halászlé-intézet portásaként dolgozva mégis sikerült leérettségiznie. *„Portásként annyira lent volt az ember a hierarchiában, hogy az állam nagymértékben békén hagyott”* – emlékszik vissza Kowalczuk. Ezzel szemben most már neki nem állt szándékában nyugton hagyni az államot. *„Ez az ország nem egyedül a vén öregek tulajdona, akik bezárják a saját állampolgáraikat”* – foglalja össze ifjúkora egyik hitvallását. *„Ez az NDK az én hazám is, ugyanakkor azért akarok küzdeni, hogy egyszer egy szép napon majd újra élhetőbb legyen.”* A kiutazás és az országból való távozás számára sohasem volt kérdéses.

Habár mindez már idestova több mint három évtizede történt, amint Kowalczuk visszaemlékszik saját ifjúkori szorongásaira és arra, hogy mit is kellett akkoriban átélnie, eszébe jut a hatóságokkal szembeni tehetetlen dühe. Az akkori élmények feldolgozása egész életében elkísérte. Amikor a berlini fal leomlott, Kowalczuk 22 éves volt, és röviddel ezután az állam, amelyben született, megszűnt létezni. Közben 1990-től történelmi tanulmányokat folytatott a Humboldt Egyetemen, majd 2002-ben a Postdami Egyetemen szerezte meg a doktori fokozatot. 1990 óta tagja a Független Történészek Egyesületének és 1995-től 1998-ig önkéntes szakértőként tevékenykedett a Bundestag által létrehozott, a SED-diktatúra következményeit és történelmét vizsgáló Tényfeltáró Bizottságban. Ezek után a SED-diktatúrával foglalkozó Szövetségi Közalapítvány tudományos munkatársaként is kutatott 1998 és 2000 között, majd 2001-től a Stasi-iratokat Tanulmányozó Hatóság (BstU) első részlegének oktatási és kutatási osztályán projektvezető és szakkoordinátor lett. Ez a munka összefügg a Robert-Havemann berlini társaság kommunizamúlt-feltáró projektjeivel is. A történész szakterülete: az ellenzék és az ellenállás 1949–1989 között, a német egyetemek története, az 1953. június 17-i felkelés, az 1989-es forradalom, az ellenállások és a forradalmak összehasonlítása, valamint historiográfia. Feleségével, Susan Arndttal négy gyermekük született. **5**

A Stasi konkrétan című munka lényegében aprólékosan visszaadja az olvasónak, hogy miből is állt a keletnémet titkosrendőrség munkája, vagyis milyen eszközöket és módszereket használtak fel az állampolgárokkal szemben. A történész meg szeretné érteni, hogy miért létezett egyáltalán ez az intézmény, és melyek voltak a teljes munkaidőben foglalkoztatott személyzet konkrét feladatai, illetve mennyit kellett elviselniük ezeknek az embereknek a hírhedt hatalmi szervtől, vagy mennyit tudtak egyáltalán „elviselni”? Vajon mi volt az igazi jelentőségük a nem hivatásos munkatársaknak, vagyis hogy minden egyes IM, illetve azok feladatköre, szerepköre pontosan mi is volt. Hogyan befolyásolta az NDK Állambiztonsági Minisztériuma (MfS) a többi központi intézményt, és milyen utasításokat kapott a Stasi a SED-től? **6**

Ezek után az ember azt gondolhatná, hogy ez egy újabb olyan kiadvány, amelyben a kutató a Stasi mindenre kiterjedő hatalmát fogja majd ecsetelni. Aki azonban elolvassa a könyvet, rögtön rájön, hogy Kowalczuk minden egyes, eddig egyértelműnek vélt, állambiztonsággal kapcsolatos kijelentést sorra megkérdőjelez.

Mindezt oly módon teszi, hogy bemutat számos esettanulmányt, amelyek eredményeként az érdeklődő az olvasmány végén egy teljesebb képet kap a Stasiról. A Szovjetunió kivül csak az NDK rendelkezett önálló intézményként működő politikai rendőrséggel. Az NDK-kutatás nemegyszer a világtörténelem legnagyobb hírszerző berendezéseként értékelte a Stasit, ami az országok méretéhez és népességéhez viszonyítva sem feltétlenül igaz megállapítás, vagyis a *„szerkezeti különbségek összefüggésben valamelyest eltűzött”,*⁷ állítja a történész, aki az NDK-kutatásban részben már körülírt azon megállapítást is megkérdőjelezi, hogy a Stasinál teljes munkaidőben foglalkoztatottak alacsony iskolázottsági szintjét továbbképzésekkel próbálták volna emelni: *„Egy továbbképzést támogató intézkedéssorozatról [...] csak akkor lehet szó, ha az ember követi a Stasi-statisztikákat, melyek tanügyi tartalmakat és oktatási célokat figyelmen kívül hagynak, és végtére is formális iskolai végzettségeket irányoznak elő, függetlenül attól, hogy ki adományozta az egyetemi képesítéseket.”*⁸

„Az ellenőrzők és kémek” című fejezetben közölt adatok Németország-szerte széles körű szakmai megbotránkozást keltettek, mert a szerző itt meggyőző érvekkel támasztja alá azon állítását, miszerint a Stasinak dolgozó nem hivatalos munkatársak (IM) száma csupán a fele annyi volt, mint korábban feltételezték, azaz 189 000 fő helyett mindössze 110 000. Az 1989-ben Mielkének küldött belső jelentés alapján ekkor 102 000 IM volt ismert. A BstU-n és más szereplőkön keresztül zajló *„múltfeldolgozás”* következtében *„több ezer ember lett IM-mé alakítva, létrehozva, akik látszólag mindenekelőtt először és túlnyomórészt a Stasi IM-jei voltak és egyébként látszólag semmi más.”*⁹ Ezzel Kowalczuk azt akarja mondani, hogy a 189 000 fő IM-létszám túlzott. A szakértő a statisztikai adatok helyesbítését *„tudományosan majdhogynem másodrangú”*¹⁰ tézisként kezeli.

Nem így a megsértődött szakmai körök tagjai, akik a sajtón keresztül támadva reagáltak, sőt valósággal megostromolták a Stasi-iratokat Tanulmányozó Hatóságot, hogy adjon gyors hivatalos választ a *„helyes”* IM-létszámról. Egyes kollégák egyenesen a téma banalizálásával vádolták Kowalczukot, aki továbbra is bírálta a történelemszűrésainak a nem hivatalos munkatársakra vonatkozó túlzó számadatait. Fontos – véli Kowalczuk –, hogy ne csak sokszorosítsuk a Stasi-féle gondolkodási mintákat, hanem a történelmi körülményekkel együtt elemezzük *„az egyének konkrét cselekedeteit”*. Ebben az értelemben *„gyakorlatilag a mai napig nem létezne IM-kutatás”*.¹¹ Egy ilyen kutatás valószínűleg azt bizonyíthatná, *„hogy az IM az uralom és elnyomás apparátusában általában egyfajta meghatározott, szelektív és ideiglenes szerepet játszott, de sokszor ennél többet nem”*.¹²

Az köztudott volt, hogy az IM-toborzottak jó része nem, illetve alig jelentett, és csupán általános (hangulat)jelentéseket, értékeléseket adott a titkosrendőröknek. Ez egy igen változatos csoport, mivel a buzgó informátoroktól kezdve a teljesen passzív vagy használhatatlan munkatársakig mindenki megtalálható volt. Közben a Stasi is állandóan szelektált, és sokakat nem is aktivált, sőt nem egy esetben lemondtak róluk, mert jelentéktelen vagy rossz minőségű informátoroknak bizonyultak.

Mégis honnan eredhet a németországi közvéleménynek a nem hivatalos Stasi munkatársakkal (IM) kapcsolatos nagy érdeklődése? Wolfgang Berghofer, a drezdai főpolgármester számol be egy 1989. december eleji közös válságtalálkozóról, melyen rajta kívül jelen volt Markus Wolf (az NDK hírszerzésének vezetője), Gregor Gysi (a Német Szocialista Egységpárt egykori politikusa, napjainkban a Baloldali Pártnál aktív) és Hans Modrow (az NDK utolsó kommunista miniszterelnöke).

Ezen a kerekasztal-beszélgetésen döntötték el, hogy a népharagot, amelynek akkoriban a német kommunista párt volt a célpontja, ügyesen át kell terelni a Stasira. Aztán a titkos iratok megnyitása után néhány látványos eset megszellőztetésével sikerült a német és a nemzetközi média figyelmét a nem hivatalos munkatársakra terelni. (Ezekről a fejleményekről azonban nem olvashatunk Kowalczuk könyvében.) A nemzetközi közvélemény megdöbben azon, hogy a családtagok is képesek voltak egymásról jelenteni vagy, hogy néha ők is kémkedtek egymás után. Így azonban, amíg a közvélemény ezekre a botrányos esetekre figyelt, háttérbe szorultak azok a párhuzamosan hozott állami intézkedéssorozatok, amelyek a Stasi-tisztek leépítését, átképzését, nyugdíjazását irányozták elő. Pedig elsősorban ők voltak a felelősek számos emberi sors kitervelt és felülről irányított nyomorba döntéséért, azonban intézményi szinten nyerhettek egérutat.

A szerző másfajta témákkal is foglalkozik a Stasi kapcsán. Ilyenek a kutatásban régóta jól ismert eseménytörténeti részletek, valamint a hivatásos tisztek ügyének tematizálása. Újdonság azonban, hogy ezen belül erőteljesen kidomborítja a SED fő szervező szerepét, ugyanakkor felhívja a figyelmet arra is, hogy a sokszor alkalmazott durva erőszak életrajzi tényezőkkel is megvilágítható. Közben bizonyos esetekben teljesen új kutatási perspektívákat javasol, mint például a nemek közötti kapcsolatok kevésbé kutatott dimenziójáról a felügyeleti és nyomozási tevékenységek kapcsán.¹³ A könyv legterjedelmesebb és legkiemelkedőbb részei az 1953 és 1980 közötti ellenállás, az ellenzék és a forradalmárok üldözésének a bemutatása. A tankönyvszerű összeállítás annyiban hasznos, hogy egy tartalmas áttekintést nyújt az olvasónak, és a klasszikus eseteken keresztül pontosan megmutatja, miképpen járt el a Stasi az engedetlen polgárokkal szemben.

Kowalczuk a továbbiakban a postai ellenőrzések, valamint a lehallgatott és rögzített telefonbeszélgetések számadatait értékeli. Kimutatja, hogy néhány ezzel kapcsolatos adathalmaz túlzó, ezért matematikailag aligha tekinthető elfogadhatónak. Mindenesetre – érvel Kowalczuk – az állambiztonsági szervek tényleges társadalmi hatékonysága éppen abban állt, hogy a titkosrendőrség állandó jelenlétének érzését keltette az emberekben. Erre a félelemkeltés eszközeivel is ráerősítettek, de sokszor elég volt, ha csak valakin keresztül példát statuáltak. Ezenkívül ilyen-olyan pletykák elhíntésével állandóan azt szuggerálták a lakosságnak, hogy a titkos ügynökök mindenütt jelen vannak, s ezért a szervek előbb-utóbb mindenről értesülnek. *„Keveset lehetett tudni az NDK Állambiztonsági Minisztériumáról, de a tőle való félelem valamennyi társadalmi körben igen erős volt.”*¹⁴ *„Ez a feltételezett jelenlét nem engedte meg a réseket.”*¹⁵ A szélesebb társadalomnak a Stasi általi közvetlen ellenőrzését Kowalczuk egy rövid részben ismerteti, és ezen belül a „tényleges”, a „szóbeszéd” vagy éppen a „találgatás” kulcsszavakat emeli ki. Ír a lehallgatott telefonbeszélgetéseken keresztül vándorló legendákról, groteszk és mesterkélts híresztelésekről, valamint az egyetemi hallgatói csoportokban lévő kémekről, majd végül néhány Stasi-vice is előkerül.¹⁶ A szerző azonban itt elmulaszt rávilágítani arra, hogy a jelek szerint mégis létezhetek olyan szürke zónák, amelyeket az emberek alacsony kockázatúaknak véltek, ha egyszer elmondhatták egymásnak ezeket a vicceket, és valószínűleg jókat is nevettek rajtuk.

Ugyanakkor Kowalczuk azt állítja, hogy *„a társadalom-, mentalitás- vagy kultúrtörténeti művek, amelyek az MfS-et is magukba foglalják vagy a Stasit ilyen perspektívákban elemzik”,* valójában *„nagyon ritkák”.*¹⁷ Tény, hogy, már jó ideje léteznek olyan egyetemi központokban kidolgozott szociálintropológiai koncepciók, amelyek az állami elnyomó szervek szerepét vizsgálják a *„társadalmi gyakorlatban”.* Ráadásul az utóbbi csoportban benne van mindenki, függetlenül attól, hogy besúgó, közönséges polgár, Stasi-tiszt vagy éppen pártfunkcionárius.

A történész megpróbálja elkerülni vizsgálatában a szűk intézménytörténeti aspektust. Ily módon ez egyfajta pragmatikus irányvonal is egyben, amely elvezet a *„történelem alulnézetéhez, amely azt kérdezi, hogy mit tett a Stasi konkrétan”.* Főként azok a

gondolatai tűnnek jogosnak, amelyben elveti az intellektuálisan kevésbé igényes és nagyrészt politikai szempontokat figyelembe vevő Stasi-kutatást. Kowalczuk nagyon helyesen rámutat arra is, hogy a Stasi lényegesen kisebb eredményességgel dolgozott, mint azt a nyilvánosság ma feltételezi. A szerző legfőbb nehézségei valószínűleg onnan eredhetnek, hogy a német kommunista titkosrendőrség kapcsán ma hiányoznak az interdiszciplinárisan is elfogadott kulcsfogalmak.

Ezzel szemben – véleményem szerint – a Kowalczuk által javasolt, a Stasin belüli, nemek közötti kutatás fontossága megkérdőjelezhető, mert nyilvánvaló a férfiak intézményen belüli túlréprezentáltsága. Azt az álláspontját sem alapozza meg eléggé, hogy milyen alapon utasítja el azt a felvetést, miszerint a Stasi minden telefonbeszélgetést lehallgatott. Az is kérdéses, hogy az állambiztonsági szervek működése egyértelműen követhető-e bizonyos ellenzéki személyek életrajzán keresztül? A szerző újszerű kutatási irányokra hívja fel a figyelmet, ugyanakkor elfelejtí kibontani és elmélyíteni ezeket, sőt sok esetben releváns példákkal sem szolgál az olvasónak. Ugyanakkor az IM-témakörön belül szeretné megtudni, hogy mi motiválhatta az informátorokat vagy, hogy milyen társadalmi háttérrel rendelkeztek ezek az emberek? Továbbá azt is javasolja, hogy jó lenne bizonyos sémákat kialakítani arról, hogy kik és hogyan jelentettek, vagy hogy az IM-ek viselkedési stratégiáit is lehetne követni úgy a hivatalos, mint a nem hivatalos kereteken belül. Mindazonáltal Kowalczuk itt sem közöl szemléltető példákat, így nem derülhet ki, milyen jellegű válaszok várhatóak az empirikus vizsgálódásokból. Érdemes-e elindulni ezekbe a kutatási irányokba? Ebben az értelemben magán a szerzőn is tetten érhető a bizonytalanság, mert többször is megismétli, hogy „*nincsenek új tézisei*” vagy „*empirikusan is alátámasztható megállapításai*”, ugyanakkor mégis reméli, hogy mindezzel „*talán további kutatásokra*” ösztönöz.¹⁸

A bevezetőben bejelentett paradigmaváltás: „*a keletnémet titkosrendőrség történetéről*”, amely „*ugyanúgy a többi társadalmi és politikai aktor, a kollaboránsok és az ellenzék, az alkalmazkodók és az ellenállók, az elnyomók és az elnyomottak korlátozásainak, általános és különös feltételeinek elemzését foglalja magában.*”¹⁹ A történész ambiciózus szándékát, hogy az „*alapvető példák segítségével*” az „*új tudományos megközelítés*”²⁰ relevanciáját bizonyítsa, valamint hogy „*összképet nyújtson a Stasiról az államban és a társadalomban*”,²¹ csak részben tudja teljesíteni. Valójában nem foglalkozik a társadalom egészével, csupán a hatalmi apparátus és kisebb ellenzéki csoportok viszonyát boncolgatja.

A nem hivatalosan foglalkoztatott Stasi-hírszerzők vizsgálataival szemben a szerző mindössze 30 oldalt szán a társadalmi sajátosságok elemzésére. Ennek ellenére Kowalczuk meggyőzően érvel amellett, hogy a pártapparátus például a berlini Humboldt Egyetemen keresztül mennyire szorosan működött együtt a Stasival. Felsorolja az egyetemen(?) dolgozó tisztek és nem hivatalos munkatársak nevét, ami azért is érdekes, mert itt ő maga is felhasználja a nem hivatalos hírszerző kategóriáját, pedig előzőleg már többször kifejtette, hogy ez egy elenyésző csoport a teljes munkaviszonyban állókhoz képest. Továbbá felsorol néhányat a politikai elhárítás céljaiból is. Ezek: az állam(?) biztonsága szempontjából jelentőséggel bíró természettudományos kutatások védelme, ideológiai felügyelet és fegyelem, vagy a nyugati kapcsolatok visszaszorítását megcélzó akciók. Itt is elmaradnak viszont a paradigmaváltásra, vagyis az elnyomás társadalomtörténetére vonatkozó kérdések, mint például: mennyire volt hatékony az állambiztonsági szerv ezeken a területeken? Ezen belül milyen társadalmi csoportok ismertek? Milyen szakaszokban és mely körülmények között tudták érvényesíteni a maximáikat/célkitűzéseiket(?), illetve volt-e például olyan eset, hogy valamely tudományág érdekeivel ellentétben keresztülvitték ezeket?

Az utolsó két fejezetben Kowalczuk körüljárja, hogyan hagyták a polgárjogi aktivisták magukat „megvezetni” a kerekasztal-tárgyalásoknál a minden hájjal megkent SED- és Stasi-emberektől. A felek „*biztonsági partnerséget*” kötöttek egymással, annak ellenére, hogy az erőszak semmiféle komolyabb jelei nem voltak észlelhetőek a békés

forradalmárok köreiben. Mindez csak arra szolgált, hogy a Stasi a háttérben nyugodtan elkezdhesse a titkos aktaszorozatok megsemmisítésének az előkészítését. Ezek után a HVA²² (a hírszerzőszolgálat legfelső szerve) titkokban megkapta a központi kerekasztal tagjaitól az engedélyt ahhoz, hogy elkezdhesse az ellenőrzött aktapusztítást. 1989. december 4-én Bärbel Bohley elhitte Gregor Gysinek, hogy a Stasi iratmegsemmisítési folyamatát leállították, és elkezdte ezt terjeszteni.

Következtetésként levonható, hogy a kötet vegyes benyomásokat kelthet, mert ugyan Kowalczuk joggal kritizálja a nem hivatalos munkatársakkal kapcsolatos bevett képet, és a keletnémet belügyminisztérium szervezettörténeti kutatását is gazdagítja, ráadásul szintetizáló áttekintést nyújt a rezisztencia és az ellenzéki csoportok állambiztonsági szervek elleni kitartó és bátor küzdeleméről, de a meghirdetett szemléletváltás, az elnyomás társadalmi és kulturális történelmének feltárása elmarad. Ezek sem empirikusan, sem fogalmi szinteken nincsenek alaposan kidolgozva a könyvben. Összességében elmondható, hogy a innovatív és gondolatébresztő jellege miatt ajánlható mindenkinek, aki szereti a történelmet.

¹ Sozialistische Einheitspartei Deutschlands.

² Inoffiziellen Mitarbeiter (Stasi).

³ Ministerium für Staatssicherheit der DDR (MfS).

⁴ Kowalczuk, 2013, 189.

⁵ Megjegyzés: Az idézetekhez és a fenti részletekhez forrásként lásd Andreas Molitor „Der Unangepasste” című 2012-es írását (*Magazin Mitbestimmung*), amely a Hans Böckler Stiftung weboldalán is elérhető: http://www.boeckler.de/40333_40341.htm Ugyanakkor szintén felhasználtam a Stasi-iratokat tanulmányozó hatóság (BstU) honlapján lévő adatokat: <http://www.bstu.bund.de/DE/Wissen/Forschung/Mitarbeiter/kowalczuk.html>

⁶ A fenti kérdéseket maga Kowalczuk teszi fel így, amely csupán egy bekezdésbe van sűrítve. Kowalczuk, 2013, 14.

⁷ Uo. 189.

⁸ Uo. 195.

⁹ Uo. 214.

¹⁰ Uo. 235.

¹¹ Uo. 235.

¹² Uo. 236.

¹³ Uo. 18.

¹⁴ Uo. 277.

¹⁵ Uo. 280.

¹⁶ Uo. 176–282.

¹⁷ Uo. 17.

¹⁸ Uo. 12.

¹⁹ Uo. 10–14.

²⁰ Uo. 14.

²¹ Uo. 16.

²² Hauptverwaltung Aufklärung.

Internetes oktatási anyagok, cikkek

http://www.boeckler.de/40333_40341.htm (utolsó letöltés: 2015. május 17.)

<http://www.bstu.bund.de/DE/Wissen/Forschung/Mitarbeiter/kowalczuk.html>
(utolsó letöltés: 2015. május 17.)

<http://www.spiegel.de/politik/deutschland/bnd-affaere-kanzleramt-soll-nsa-selektoren-offen-legen-a-1031092.html> (utolsó letöltés: 2015. május 19.)

<http://www.brandeins.de/archiv/2013/privat/der-zweifler/>
(utolsó letöltés: 2015. május 17.)

<http://www.spiegel.de/politik/deutschland/studie-zur-stasi-zahl-der-im-in-der-ddr-umstritten-a-884493.html> (utolsó letöltés: 2015. május 24.)

<http://library.fes.de/pdf-files/afs/81458.pdf> (utolsó letöltés: 2015. május 15.)

<http://www.tagesspiegel.de/politik/streit-um-stasi-forschung-der-im-der-keiner-war/7921198.html> (utolsó letöltés: 2015. május 20.)